

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 356 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÕID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
XX

TARTU 1975

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 356 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
XX

TARTU 1975

Redaktsioonikolleegium: V. Kelder, E. Laasik, J. Mäll, I. Rebane, E. Salumaa
(esimees), P. Vihalem

Vastutavad toimetajad: H. Kärtner, H. Lindmäe

Редакционная коллегия: В. Кельдер, Э. Лаасик, И. Мялл, И. Ребане,
Э. Салумаа (председатель), П. Вихалем

Отв. редакторы: Х. Кяртнер, Х. Линдмяэ

KURITEGUDE KORDUVUSEST, KONKURENTSIST JA RETSIDIIVIST TARTU LINNAS JA RAJONIS

K. Nigola

TRÜ kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

1. Kuritegevuse likvideerimine tähendab võitlust mitte ainult kuritegude esmakordse, vaid ka ühe isiku poolt mitme kuriteo toimepanemise vastu. Silmas peetakse sel puhul nii kuritegude korduvust, konkurentsi kui ka retsidiivi. Juhtumid, mil isikul enne tema kriminaalvastutusele võtmist õnnestus toime panna enam kui üks kuritegu või mil juba süüdimõistetud või koguni karistuse ära kandnud isik jätkab kuritegelikkku käitumist, on tõendiks selle kohta, et meie juurdlus- ja eeluurimisorganite, kohtute, parandusliku töö asutuste ja üldsuse jõupingutused kuritegude ärahoidmiseks ning kurjategijate parandamiseks ja ümberkasvatamiseks on osaliselt tulemusteta jäänud. Et kõnesolevaid juhtumeid veel suhteliselt sageli esineb, seda tõendab ka Tartu Linna ja Tartu Rajooni Rahvakohtu 1972. a. praktika uurimine.¹ Ilmnes, et süüdimõistetutest oli vaid 43,2% toime pannud ühe, 56,8% aga rohkem kui ühe kuriteo.² See on mõtlemasundiv fakt.

Enne uuritavate kuritegude üksikasjalikumale käsitlesele asumist korduvuse, konkurentsi ja retsidiivi aspektist vaadelgem neid tervikuna.

Nagu nähtub tabelist 1, oli Tartu linna ja Tartu rajooni kuritegevuse struktuur mõnevõrra erinev. Nii moodustasid Tartu Linna Rahvakohtu poolt süüdimõistetute kuritegudest kõige suurema osa huligaansused ja kodaniku isikliku vara hõivamised (protsendid vastavalt 21,3 ja 21). Suhteliselt suur oli ka sotsialistliku vara riisumise osatähtsus (14,2%). Tartu Rajooni Rahvakohtu poolt süüdimõistetute kuritegudest olid aga esikohal kodaniku isikliku vara hõivamised ja teisel kohal sotsialistliku

¹ See hõlmas Tartu Linna Rahvakohtu poolt kõigi, Tartu Rajooni Rahvakohtu poolt aga 99,2% süüdimõistetute kuritegusid.

² Kaasa arvatud need, mille eest kriminaalvastutusele võtmine aegunud või mille eest karistus kustunud.

Tartu Linna ja Tartu Rajooni Rahvakohtu poolt 1972. a. süüdimõistetud isikute kuriteod

Kuriteo nimetus	Tartu Linna Rahvakohtu poolt süüdi- mõistetute kuriteod %	Tartu Rajooni Rahvakohtu poolt süüdi- mõistetute kuriteod %	Kokku %
Kodaniku isikliku vara hõivamine (KrK §-d 139—141)	21	17	19,9
Huligaansus	21,3	13,1	18,9
Sotsialistliku vara riisumine (KrK §-d 88—94)	14,2	15,7	14,6
Alimentide maksmisest kõrvalehoi- dumine	7,1	5,2	6,6
Süsteemaatiline hulkurlus	6	5,2	5,8
Autotranspordialane kuritegu (KrK § 204)	2,9	13,1	5,8
Mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine	5,8	4,6	5,4
«Passimäärustiku» sätete rikkumine	4,5	4,6	4,5
Kehavigastuse tahtlik tekitamine (KrK §-d 107, 108 ja 112)	2,9	5,2	3,6
Administratiivjärelevalve eeskirjade rikkumine	3,4	0,7	2,6
Muud kuriteod	10,9	15,6	12,3
Kokku	100	100	100

vara riisumised (protsendid vastavalt 17 ja 15,7). Paistab silma autotranspordialaste kuritegude küllaltki suur erikaal (13,1%), mis koos huligaansustega jagasid kolmandat ja neljandat kohta, samal ajal kui Tartu Linna Rahvakohtu poolt süüdimõistetute kuritegudest langes autotranspordialaste kuritegude arvele vaid 2,9%. Järelikult tuleb Tartu linnas peatähelepanu pöörata võitlusele huligaansuse ja varavastaste kuritegude, Tartu rajoonis aga varavastaste kuritegude ning huligaansuse ja autotranspordialaste kuritegude vastu.

Teatavad erinevused ilmnevad ka siis, kui võrrelda ühe kuriteo toimepanemise juhtusid mitme kuriteo toimepanemise juhtudega (kuritegude korduvus, konkurents ja retsidiiv).

Tabelist 2 ilmneb, et ainult ühe kuriteo toimepannud isikute kuritegudest moodustasid kõige suurema osa huligaansused (29,5%). Neid pandi seejuures Tartu linnas rohkem toime kui Tartu rajoonis. Teisel kohal olid sotsialistliku vara riisumised ja kolmandal kohal autotranspordialased kuriteod (protsendid vastavalt 16,8 ja 11,6). Viimati nimetatud kuritegusid pandi suhteliselt rohkem toime Tartu rajoonis.

Ainult ühe kuriteo toimepannud isikute kuriteod

Kuriteo nimetus	Tartu Linna Rahvakohtu poolt süüdi- mõistetute kuriteod %	Tartu Rajooni Rahvakohtu poolt süüdi- mõistetute kuriteod %	Kokku %
Huligaansus	37,8	12,7	29,5
Sotsialistliku vara riisumine	16,5	17,5	16,8
Autotranspordialane kuritegu	5,5	23,8	11,6
Kodaniku isikliku vara hõivamine	9,4	7,9	8,9
Alimentide maksmisest kõrvalehoi- dumine	7,1	6,3	6,8
Mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine	7,1	3,2	5,8
Kehavigastuse tahtlik tekitamine	3,1	4,8	3,7
Transpordivahendi juhtimine joobe- seisundis	0,8	7,9	3,2
Süsteemaatiline hulkurulus	2,4	4,8	3,2
Ühiskonnavastase, parasitliku elu- viisiga isiku kuritahtlik kõrvalehoidu- mine ühiskondlikult kasulikust tööst	3,1	—	2,1
Muud kuriteod	7,2	11,1	8,4
Kokku:	100	100	100

Mitu kuritegu toimepannud isikute kuritegudest langes kõige suurema osa — 25,9% — kodaniku isikliku vara hõivamistele (vt. tabel 3). Teisel kohal olid sotsialistliku vara riisumised ja kolmandal kohal huligaansused (protsendid vastavalt 13,4 ja 13,1). Õeldu kehtib nii Tartu linnas kui ka Tartu rajoonis toimepannud kuritegude suhtes.

Kuna kodaniku isikliku vara hõivamised moodustasid ainult ühe kuriteo toimepanemise juhtudest vaid 8,9%, mitu kuritegu toimepannud isikute kuritegudest aga juba 29,5%, siis tähendab see, et isiku poolt mitme kuriteo toimepanemise korral oli üheks kuriteoks eriti sageli kodaniku isikliku vara hõivamine. Autotranspordialaste kuritegude puhul olid vastavad protsendid 11,6 ja 2,6. Järelikult oli see kuritegu just nende isikute monopol, kes olid toime pannud vaid ühe kuriteo.

Väärrib tähelepanu, et 26,6% mitu kuritegu toimepannud isikutest olid kõigepealt korda saatnud kodaniku isikliku vara hõivamise. Paratamatult kerib küsimus, kas reageering kodaniku isikliku vara esmakordsele hõivamisele on olnud küllaldane. Esimeseks kuriteoks oli suhteliselt sageli ka huligaansus (22,2%). Sotsialistliku vara riisumiste puhul on see protsent 14,3, alimentide maksmisest kõrvalehoidumise puhul 7,9, transpordivahendi

ärandamise puhul 4,9, autotranspordialaste kuritegude puhul 3,4, muude kuritegude puhul aga veelgi väiksem.

Tabel 3

Mitu kuritegu toimepannud isikute kuriteod

Kuriteo nimetus	Tartu Linna Rahvakohtu poolt süüdi- mõistetute kuriteod %	Tartu Rajooni Rahvakohtu poolt süüdi- mõistetute kuriteod %	Kokku %
Kodaniku isikliku vara hõivamine	26,8	23,3	25,9
Sotsialistliku vara riisumine	12,9	14,4	13,4
Huligaansus	12,9	13,3	13,1
Süsteemiline hulkurlus	7,9	5,6	7,3
Alimentide maksmisest kõrvalehoi- dumine	7,1	4,4	6,4
«Passimäärustiku» sätete rikkumine	5,9	6,7	6,1
Mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine	5,1	5,6	5,2
Administratiivjärelevalve eeskirjade rikkumine	5,1	1,1	4,1
Kehavigastuse tahtlik tekitamine	2,8	5,6	3,5
Autotranspordialane kuritegu	1,2	5,6	2,5
Muud kuriteod	12,3	14,4	12,4
Kokku	100	100	100

2. Mitu kuritegu toimepannud ja 1972. a. süüdimõistetud isikutest oli esmakordselt kohtu all 32,1%. Nendest 40% olid toime pannud ainult KrK sama paragrahvi järgi kvalifitseeritavaid kuritegusid (kuritegude korduvus), 60% aga KrK erinevate paragrahvide järgi kvalifitseeritavaid kuritegusid (kuritegude konkurents). Osa konkurentsi kuuluvatest kuritegudest — 22,9% — oli seejuures toime pandud korduvalt.

Korduvalt toimepandud kuritegude protsent üldarvust:

kodaniku isikliku vara hõivamine	— 51,2
sotsialistliku vara riisumine	— 20
huligaansus	— 15,6
pederastia	— 4,4
ostjate petmine	— 2,2
alkäemaksu andmine	— 2,2
mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine	— 4,4

Kokku 100

Nagu ilmneb, oli kõige enam maad võtnud kodaniku isikliku vara hõivamise, ennekõike selle salajase varguse kordamine (95,7% kõnealustest hõivamistest moodustavad salajased vargused). Iga teine korduvalt toimepandud kuritegu oli kodaniku isikliku vara salajane vargus.

Kodaniku isikliku vara hõivamise juhtumid olid esikohal ka episoodide paljususe poolest. Nii oli nendest kuritegudest 4- ja enamaepisoodilisi 39%, samal ajal kui muud kuriteod olid reeglina 2- ja 3-episoodilised (vt. tabel 4). Reageerimine kodaniku isikliku vara hõivamistele jätab ilmselt soovida.

Tabel 4

Kuritegeliku käitumise episoodide hulk protsentides

Kuriteo nimetus	Episoodide arv							
	2	3	4	5	6	8	10	Kokku
Kodaniku isikliku vara hõivamine	21,8	39,2	17,4	8,7	4,3	4,3	4,3	100
Sotsialistliku vara riisumine	44,4	44,4	—	—	—	—	11,2	100
Huligaansus	71,4	28,6	—	—	—	—	—	100
Pederastia	50	50	—	—	—	—	—	100
Mehhaniseeritud transportvahendi ärandamine	100	—	—	—	—	—	—	100
Ostjate petmine	—	100	—	—	—	—	—	100
Altkäemaksu andmine	100	—	—	—	—	—	—	100

3. Nagu eespool tähendatud, esinesid kuritegude konkurentsi tunnused 60%, seega enamuse isikute käitumises, kes olid toime pannud mitu kuritegu ja keda ei olnud varem kriminaalkorras karistatud.

Kuritegude konkurentsi moodustas enamikul juhtudel (87,5%) 2 kuritegu. Konkurentsi kuuluvate kuritegude maksimumarvuks oli 5. Nii alustas S. oma kuritegelikkku käitumist alimentide maksimisest kõrvalehoidumisega. Varsti lisandus sellele süstemaatiline hulkurlus, siis kodaniku isikliku vara röövimine eriti raskendavatel asjaoludel. Lõpuks sai ta hakkama kuriteo eelnevalt mittelubatud varjamise ja teadvalt kuritegelikul teel saadud vara omandamisega.

Ühe või teise kuriteo erikaal konkurentsi moodustanud kuritegude massist protsentides:

kodaniku isikliku vara hõivamine	— 26,4
sotsialistliku vara riisumine	— 21,7
huligaansus	— 8,5

mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine	— 7,6
alimentide maksmisest kõrvalehoidumine	— 3,8
ametialane lohakus	— 3,8
süsteemaatiline hulkurlus	— 3,8
autotranspordialane kuritegu	— 3,8
muud kuriteod	— 20,6

Kokku 100

Nagu nendestki andmetest võib järeldada, kuulusid konkurentsi kõige sagedamini kodaniku isikliku vara hõivamised ja sotsialistliku vara riisumised, s. t. varavastased kuriteod. Kui täpsem olla, siis varavastaseid kuritegusid ei olnud toime pannud vaid 33,3% isikutest, kelle käitumises ilmnesisid kuritegude konkurentsi tunnused. Muude kuritegude osatähtsus oli konkurentsis tunduvalt väiksem. Seepärast vaadeldgem varavastaseid kuritegusid hõlmavaid konkurentsi juhtusid veidi lähemalt.

Asja nimetatud konkurentsi võivad kuuluda kas ainult varavastased kuriteod või need koos muude kuritegudega. Kuigi uuritavatest juhtudest olid ülekaalus viimati mainitud (53,1%), ei saa märkimata jätta ka esimesena tähendatute suhteliselt suurt erikaalu (46,9%).

Varavastastest kuritegudest saavad konkurentsi moodustada kas ainult sotsialistliku vara riisumised, ainult kodaniku isikliku vara hõivamised või need mõlemad. Uuritavatest juhtudest olid ilmses ülekaalus viimati nimetatud (80%).

Kui konkurentsi kuulusid üksnes varavastased kuriteod, oli esimeseks kuriteoks mõnevõrra sagedamini kodaniku isikliku vara hõivamine (58,3%).

Ilmnes, et kodaniku isiklikku vara hõivanute kuritegelikud kalduvused olid mitmepalgelisemad. Kui sotsialistliku vara riisumise kõrval kuulusid konkurentsi ametiseisundi kuritarvitamine, ametialane lohakus, vägivald kodaniku suhtes, kes täidab ühiskondlikku kohustust, süsteemaatiline hulkurlus ja teadvalt kuritegelikul teel saadud vara omandamine (seega 5 kuriteoliiki), siis koos kodaniku isikliku vara hõivamisega moodustasid konkurentsi alimentide maksmisest kõrvalehoidumine, kuriteo varjamine, «Passimäärustiku» sätete rikkumine, huligaansus, mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine, süsteemaatiline hulkurlus, alaealise kaasatõmbamine kuritegevusele, teadvalt kuritegelikul teel saadud vara omandamine, autotranspordialane kuritegu ning tulirelva ebaseaduslik omandamine või hoidmine (10 kuriteoliiki).

4. Isiku poolt mitme kuriteo toimepanemine võib teatavasti olla kas koosseisuline vastutust raskendav asjaolu, koosseisuväline vastutust raskendav asjaolu (KrK § 38 p. 1 lg. 1) või nii üks

kui teine. Näiteks on kodaniku isikliku vara salajane vargus, millele järgneb sotsialistliku vara riisumine salajase varguse teel, viimati nimetatud kuriteo suhtes koosseisuline vastutust raskendav asjaolu, tingides selle kvalifitseerimise KrK § 88 lg. 2 p. 2 järgi. KrK § 38 p. 1 lg. 1 ei ole nüüd kohaldatav. Oli isik aga enne neid kuritegusid toime pannud ka sotsialistliku vara pisi-riisumise, on juba alust KrK § 38 p. 1 lg. 1 kohaldamiseks.

Näib, et väga üldises plaanis öelduna raskendab kuritegude korduvus vastutust suuremal määral kui konkurents. Seda põhjusel, et mitme samasuguse kuriteo toimepanemine tõendab süüdlase anti- või asotsiaalsete vaadete ja kalduvuste suuremat püsivust. Kaks samasugust kuritegu on omavahel reeglina tihedas seoses. Seos kahe eriliigilise kuriteo vahel võib aga olla üpris nõrk või üldse puududa. Konkreettsel juhul võivad kaks eriliigilist kuritegu olla siiski ka tihedas seoses.

KrK § 38 p. 1 lg. 1 mõju konkreetsele karistumäärale sõltub samuti toimepandud kuritegude arvust. Mida rohkem kuritegusid on isik toime pannud, seda raskendavam on selle sätte mõju.

Nagu järeldub tabelist 4, oli mitme samasuguse kuriteo toimepanemine koosseisuliseks vastutust raskendavaks asjaoluks suhteliselt harva (vaid mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamise, altkäemaksu andmise ja väiksema osa varavastaste kuritegude puhul). Ka mitme erisuguse kuriteo toimepanemise korral (kuritegude konkurents) oli üks nendest teise koosseisuliseks vastutust raskendavaks asjaoluks vaid üksikjuhtudel. Vähe oli samuti sääraseid juhte, mil konkurentsi kuuluvad kuriteod iseloomult järsult erinesid. Järelikult oli kohtutel karistuse mõistmisel uuritavate kuritegude eest palju võimalusi KrK § 38 p. 1 lg. 1 kohaldamiseks. Ometi ei kasutatud seda võimalust kordagi. Ka ei märgitud üheski kohtuotsuses KrK § 38 p. 1 lg. 1 mittekohaldamise motiive. Kõnesoleva vastutust raskendava asjaolu mittearvestamine jääb eriti arusaamatuks siis, kui süüdlaste kuritegelik käitumine sisaldas 3 ja enam (isegi 10) episoodi.

KrK § 38 p. 1 lg. 1 mittekohaldamise negatiivseks tagajärjeks on põhjendamatult kergete karistuste mõistmine isikutele, kes vajavad karmimat kohtlemist. Selle kohta järgmine näide. Nagu eespool märgitud, moodustasid korduvalt toimepandud kuritegudest kõige suurema osa kodaniku isikliku vara salajased vargused, kusjuures rõhuv enamus nendest olid kolme- või enama-episoodilised. KrK § 139 lg. 2 sanktsiooni ülemmääraks on teatavasti 5 aastat vabadusekaotust. Oleks loomulik, et kuritegusid korduvalt toimepannud isikutele mõistetud karistused reeglina poleks kergemad keskmistest karistustest sanktsioonides. Kõnealuste isikutele kohaldati aga järgmisi karistusi: paranduslik töö või tingimisi süüdimõistmine — 18,8%; vabadusekaotus kuni 1 aastani (incl.) — 18,8%; vabadusekaotus kuni 2 aastat (incl.) — 50% ning vabadusekaotus kuni 3 aastani

(incl.) — 12,4%. Paratamatult jääb mulje, et oma osa etendas selliste suhteliselt kergete karistusmäärade mõistmises ka KrK § 38 p. 1 lg. 1 mittekohaldamine.

Mitme kuriteo toimepanemise eest süüdimõistetutest moodustasid kõige suurema osa — 67,9% — need, keda oli kohtu poolt varemgi karistatud (retsivistid).³ Kui aga pidada silmas kõiki süüdimõistetu, on vastav protsent 38,5. Tähendab, iga kolmas isik oli kohtu all vähemalt teist korda. Ehk teisiti öelduna: iga kolmanda süüdimõistetu parandamine ja ümberkasvatamine ei andnud tulemusi.

Retsivistide poolt sooritatud kuriteod (protsentides), mille eest neil oli karistus

kodaniku isikliku vara hõivamine	— 28
huligaansus	— 18
sotsialistliku vara riisumine	— 10,5
alimentide maksmisest kõrvalehoidumine	— 8
mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine	— 5,5
«Passimäärustiku» sätete rikkumine	— 5
ühiskonnavastase, parasiitliku eluviisiga isiku kuritahtlik kõrvalehoidumine ühiskondlikult kasulikust tööst	— 5
kehavigastuse tahtlik tekitamine	— 4,5
vastuhakkamine miilitsatöötajale või rahvamalevlasele	— 2,5
administratiivjärelevalve eeskirjade rikkumine	— 2
vägistamine	— 1,5
kehavigastuse tekitamine ettevaatamatuse tõttu	— 1
vahistatu põgenemine	— 1
vastuhakkamine võimu esindajale või ühiskondlikku korda kaitsvale üldsuse esindajale	— 1
alaealise kaasatõmbamine kuritegevusele	— 1
autotranspordialane kuritegu	— 1
tulirelva ebaseaduslik omandamine või hoidmine	— 1
riigi või ühiskonna vara või metsamassiivi tahtlik hävitamine või rikkumine	— 0,5
tahtlik tapmine	— 0,5
suguühe noorema kui kuueteistkümnendaastase naissoost isikuga	— 0,5
kelmus	— 0,5

³ Kaasa arvatud isikud, kelle karistus oli kustunud. Neid oli varem süüdimõistetutest 27,8%.

põgenemine asumiselt või väljasaadetu omavoliline elamaasumine keelatud paikkonda	— 0,5
omavoliline lahkumine või põgenemine ravi- ja tööprofülaktooriumist	— 0,5
süsteemaatiline hulkurlus või kerjamine	— 0,5

Kokku 100

Seega esines retsidivistidel karistus kõige sagedamini kodanike isikliku vara hõivamise ning üsna tihti huligaansuse ja sotsialistliku vara riisumise eest.

Retsidivistide kuriteod, mille eest nad 1972. a. süüdi mõisteti, olid järgmised (protsentides):

kodaniku isikliku vara hõivamine	— 20,4
huligaansus	— 14,6
süsteemaatiline hulkurlus	— 10,2
«Passimäärustiku» sätete rikkumine	— 9,7
sotsialistliku vara riisumine	— 8,7
alimentide maksmisest kõrvalehoidumine	— 8,7
administratiivjärelevalve eeskirjade rikkumine	— 6,8
mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine	— 4,8
kehavigastuse tahtlik tekitamine	— 3,9
autotranspordialane kuritegu	— 2,4
muud kuriteod	— 9,8

Kokku 100

Nagu ilmneb, on ka retsidivistide kuritegudest esikohal kodaniku isikliku vara hõivamine. Kui kuritegude korduvuse ja konkurentsi juhtudel oli nende kuritegude järel kindlalt teisel kohal sotsialistliku vara riisumine, siis retsidivistide kuritegudes on sotsialistliku vara riisumine taandunud 5. kohale. Teisele kohale tõusis huligaansus, kolmandale süsteemaatiline hulkurlus ja neljandale «Passimäärustiku» sätete rikkumine. Järelikult on kõige vähem tulemusi andnud jõupingutused süüdimõistetute nende vaadete ja kalduvuste paralüüsimiseks, mis viivad kuritegudele kodaniku isikliku vara vastu, samuti huligaansusele, hulkurlusele ja «Passimäärustiku» sätete rikkumisele. Sellest tuleks vastavad järeldused teha ennekõike karistusi täideviivatel organitel. Kuid ka kohtutel tasuks seda arvestada karistuse mõistmisel.

Nagu kuritegude korduvus ja konkurents, nii on ka retsidiivkaristuse mõistmisel arvestatav mittekoosseisulise vastutust ras-

kendava asjaoluna (KrK § 38 p. 1 lg. 1). Seejuures tuleb retsidivistide karistust selle asjaolu tõttu raskendada reeglina suuremal määral kui kuritegude korduvuses ja konkurentsisis süüdi olevate isikute karistust. Annab ju uue kuriteo toimepanemine pärast süüdimõistmist või koguni pärast karistuse ärakandmist eriti ilmekalt tunnistust süüdlase ühiskonnaohtlikkuse kõrgemast astmest.

Retsidivisti ühiskonnaohtlikkuse astet suurendab eriti mitme kuriteo toimepanemine pärast süüdimõistmist. Mis puutub uuritavatesse retsidivistidesse, siis nendest enamuse (72,8%) oli pärast süüdimõistmist toime pannud ainult ühe kuriteo. Seejuures paelub tähelepanu, et mitme kuriteo toimepanemise juhud vastasid eranditult konkurentsisis tunnustele.

KrK § 38 p. 1 lg. 1 kohaldamisel retsidivisti suhtes ei saa jätta arvestamata, kas tegu on üld- või eriretsidiiviga. Viimati nimetatut põhjustab reeglina karistuse ulatuslikumat raskendamist.

Milline oli üld- ja eriretsidiivi osatähtsus uuritud juhtudel, seda on näidatud tabelis 5 (kajastatud on vaid retsidivistide 10 sagedamini toime pandud kuriteoliiki ning võrdluseks näidatud ka kustunud karistused; protsendid on arvutatud vastava kuriteo eest süüdimõistetute üldarvust).

Tabel 5

Eri- ja üldretsidiivi osatähtsus (protsentides)

Kuritegu, mille eest 1972. a. süüdi mõisteti	Karistatus samasuguse kuriteo eest	Karistatus samasuguse kuriteo eest kustunud	Karistatus muu kuriteo eest
Kodaniku isikliku vara hõivamine	45,2	5,1	38,1
Huligaansus	40	16,7	36,7
Süsteemataoline hulkurlus	4,8	—	61,9
«Passimäärustiku» sätete rikkumine	25	5	55
Sotsialistliku vara riisumine	11,1	22,2	55,6
Alimentide maksmisest kõrvalehoidumine	55,6	11,1	22,2
Administratiivjärelevalve eeskirjade rikkumine	7,1	—	92,9
Mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine	30	10	50
Kehavigastuse tahtlik tekitamine	—	—	62,5
Autotranspordialane kuritegu	—	40	40

Nagu ilmneb, oli eriretsidiivi osatähtsus kõige suurem alimentide maksmisest kõrvalehoidumise ning suhteliselt suur ka kodaniku isikliku vara hõivamise ja huligaansuse korral. Kui mitte arvestada administratiivjärelevalve eeskirjade rikkumise ja süsteemataolise hulkurluse juhtusid, mille eest kriminaalvastutus kehtestati hiljem, annavad üldretsidiivis tooni kehavigastuse tahtlik tekitamine

mine, sotsialistliku vara riisumine ja «Passimäärustiku» sätete rikkumine.

Karistuse mõistmisel meie uurimisega hõlmatud retsidivistidele kohaldati KrK § 38 p. 1 lg. 1 50%, ei kohaldatud 36,9% isikute suhtes. Ulejäänud juhtudel jääb kohtuotsustest arusaamatuks, kas varem toimepandud kuritegu arvestati vastutust raskendava või süüdlase isikut iseloomustava asjaoluna.⁴

KrK § 38 p. 1 lg. 2 kohaselt ei ole varem toimepandud kuriteo lugemine vastutust raskendavaks asjaoluks alati obligatoorne. Olenevalt kuriteo iseloomust on kohtul õigus seda asjaolu mitte tunnistada vastutust raskendavaks. Et leida vastust küsimusele, kui suur osa uuritavate retsidivistide kuritegudest võis olla toimepandud KrK §-s 38 p. 1 lg. 1 nimetatud vastutust raskendava asjaolu esinemisel, vaadeldgem, milliste kuritegude eest retsidivistidel oli karistatus ja mitu karistatust neil oli. See probleem saab huvi pakkuda ka kriminoloogilisest aspektist. Vastavad andmed on esitatud tabelis 6.

Nagu võime veenduda, oli 1972. a. varavastaste kuritegude eest süüdimõistetud retsidivistidel karistatus peamiselt kolme kuriteo — samasuguse kuriteo, huligaansuse ja mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamise eest. Ka huligaansuse kordasaatnud retsidivistidel esines kõige sagedamini karistatus samasuguse kuriteo ning suhteliselt sageli ka kodaniku isikliku vara hõivamise eest. Passirežiimi rikkunud retsidivistide varasem kuritegelik käitumine seisnes ennekõike ühiskondlikult kasulikust tööst ja alimentide maksimisest kõrvalehoidumises ning samasuguses teos. Alimentide maksimisest kõrvale hoidunud retsidivistid olid varem kõige enam toime pannud sama liiki kuriteo. Administratiivjärelevalve eeskinju rikkusid peamiselt varem huligaansuse ja kodaniku isikliku vara hõivamise eest karistatud isikud. Mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine oli eriti meeltemööda kodaniku isikliku vara hõivamise ja samasuguse kuriteo eest karistatust evitatele isikutele. Karistatus kodaniku isikliku vara hõivamise eest oli kõige sagedam ka kehavigastuse tahtliku tekitamise ning auto-transpordialase kuriteo eest 1972. a. süüdimõistetud retsidivistidel.

Nii äsja öeldust kui ka tabelis 6 toodud andmetest ilmneb, et valdav osa retsidivistide kuritegudest ei olnud iseloomult nii erinevad, et see välistanuks KrK § 38 p. 1 lg. 1 kohaldamise. Kõnealuse sätte mittekohaldamiseks oli alust näiteks nendel harvadel juhtudel, mis isik oli peale tahtliku kuriteo toime pannud veel KrK §-des 111 või 204 sätestatud kuriteo, s. o. kuriteo ettevaatamatuse tõttu. Kui lisada veel, et kuriteo toimepanemine varem (kaasa

⁴ Näiteks märgiti T. kohtuotsuses, et eelmise karistuse kandmisest kuni uue kuriteo toimepanemiseni möödus vaid 2 aastat; B. kohtuotsuses aga, et ta on viibinud kinnipidamiskohtades, kuid ei ole teinud vastavaid järeldusi oma käitumises.

Kuritegu, mille eest 1972. a. süüdi mõisteti	KrK §-d, mille järgi omasid										
	88— 94	97	100	108	111	112	115	116	121	139— 141	176
Kodaniku isikliku vara hõivamine	13,8	1,7	1,7	1,7	1,7	—	1,7	—	3,5	32,9	—
Huligaansus	16,1	—	—	3,2	—	—	—	3,2	3,2	25,9	—
Süsteemaatiline hul- kurlus	7,1	—	—	—	—	7,1	—	—	7,1	25	—
«Passimäärustiku» sätete rikkumine	10	—	—	—	3,3	—	—	—	16,7	13,3	3,3
Sotsialistliku vara riisumine	10,5	5,3	—	—	—	—	—	—	5,3	42,1	—
Alimentide maksmi- sest kõrvalehoidumine	5,3	—	—	—	—	10,5	—	—	52,7	10,5	—
Administratiivjärele- valve eeskirjade rikku- mine	8,8	—	—	8,8	—	5,9	—	—	2,9	26,5	2,9
Mehhaniseeritud transpordivahendi ärandamine	7,1	7,1	—	—	—	—	—	—	—	50	—
Kehavigastuse taht- lik tekitamine	14,3	—	—	—	—	—	14,3	—	—	28,5	—
Autotranspordialane kuritegu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66,7	—

arvatud karistatus) oli koosseisuliseks vastutust raskendavaks asjaoluks vaid mõnel korral, on ilmne, et tunduv enamus uuri-
tavatest retsidivistidest oli kuriteo toime pannud KrK §-s 38 p. 1
lg. 1 tähendatud vastutust raskendava asjaolu esinemisel. Järeli-
kult olid kohtud nimetatud sätte kohaldamisel liialt tagasihoidli-
kud. KrK § 38 p. 1 lg. 1 mittekohaldamine jääb eriti arusaamatuks
eriretsidiivi nendel juhtudel, mil karistatus samasuguse kuriteo
eest ei olnud uue kuriteo kvalifitseerimisel koosseisuline vastutust
raskendav asjaolu. KrK § 38 p. 1 lg. 1 kohaldamise erikaal on eri-
retsidiivi puhul keskmisest küll veidi kõrgem (vastav protsent
ca 60), kuid siiski tagasihoidlik. Olgu tähendatud, et KrK § 38
p. 1 lg. 1 mittekohaldamist ei motiveeritud üheski kohtuotsuses.

Samal ajal esines juhtusid, mil vastutust raskendava asja-
oluna arvestati kustunud karistatust. Nii oli P-d karistatud
23. septembril 1954. a. VNFSV 1926. a. KrK § 66 järgi 3-kuuse
parandusliku tööga; 23. juulil 1957. a. sama koodeksi § 74 lg. 2
järgi 1-aastase vabadusekaotusega; 27. jaanuaril 1959. a. sama
koodeksi § 143 lg. 1 järgi 1-aastase vabadusekaotusega ning
18. juulil 1962. a. ENSV KrK §-de 196 ja 112 lg. 2 järgi 2-aastase
vabadusekaotusega. Viimase karistuse kandmisest vabanes P.
30. novembril 1964. Alates 1971. a. juunist ta süsteemaatiliselt hul-

karistatud

karistatuse (%-des)

177	177 ¹	182	182 ¹	189	189 ²	195	197	201 ²	201 ³	202	204	207
—	—	1,7	1,7	1,7	3,5	19	10,3	1,7	—	—	—	1,7
—	3,2	—	3,2	—	3,2	38,8	—	—	—	—	—	—
—	—	—	3,6	17,9	3,6	14,3	—	10,7	3,6	—	—	—
3,3	—	—	—	16,7	3,3	6,8	—	20	—	3,3	—	—
—	—	—	10,5	5,3	—	10,5	10,5	—	—	—	—	—
—	—	—	—	10,5	—	—	—	10,5	—	—	—	—
—	—	2,9	5,9	—	2,9	32,5	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	7,1	21,6	—	—	—	7,1	—
—	—	—	—	—	—	—	14,3	—	—	14,3	14,3	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33,3

kus. Selle kuriteo eest karistuse mõistmisel arvestati raskendava asjaoluna karistatuse omamist, kuigi P. karistus oli 1971. a. juuniks juba kustunud.

Karistuse mõistmisel mitu kuritegu toimepannud isikutele ei tohi olla põhjendamatult liberaalne. Kui on alust KrK § 38 p. 1 lg. 1 kohaldamiseks, tuleb seda teha kõhklemata ja süüdlase karistust vastavalt raskendada. Teisiti ei saa võitlus isiku poolt mitme kuriteo toimepanemise vastu olla edukas.

К ВОПРОСУ О ПОВТОРНОСТИ, СОВОКУПНОСТИ И РЕЦИДИВЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ГОРОДЕ ТАРТУ И ТАРТУСКОМ РАЙОНЕ

К. Нигола

Резюме

Настоящая работа написана на материале уголовных дел, рассмотренных народными судами города Тарту и Тартуского района в 1972 году.

В работе дается общая характеристика изученных преступле-

ний и лиц, их совершивших, в частности, сравнивается структура преступности в городе Тарту и в Тартуском районе. Затем автор приступает к рассмотрению повторности преступлений (совершение лицом, ранее судимым, двух и более преступлений, квалифицируемых по одной и той же статье УК ЭССР), совокупности преступлений (совершение таким же лицом не менее двух преступлений, квалифицируемых по разным статьям УК ЭССР) и рецидива преступлений.

Выяснилось, например, что за повторность преступлений было осуждено 40%, а за совокупность преступлений — 60% из лиц, ранее не судимых и совершивших несколько преступлений. Из общего числа повторно совершенных преступлений 51,2% приходится на завладение личным имуществом граждан, на хищение социалистического имущества — 20% и на хулиганство — 15,6%. Из общего числа преступлений, входящих в совокупность, наибольшую часть составляли завладение личным имуществом граждан и хищение социалистического имущества (проценты соответственно 26,4 и 21,7). Доля рецидивистов среди лиц, совершивших не менее двух преступлений — 67,9%. Рецидивисты имели чаще всего судимость за завладение личным имуществом граждан, сравнительно часто и за хулиганство и хищение социалистического имущества (соответствующие проценты 56, 36 и 10,5). Из общего числа тех преступлений, за которые рецидивисты осуждены в 1972 году, наибольшую часть составляли завладение личным имуществом граждан (20,4%), хулиганство (14,6%) и систематическое бродяжничество (10,2%).

В работе анализируется и практика вышеуказанных судов по применению при назначении наказания ст. 34, п. I. Основ. Выявились, в частности, что указанная статья без достаточных к тому оснований сравнительно часто не применялась.

ERITI RASKEST TAGAJÄRJEST VÄGISTAMISEL

H. Tõnismägi

TRU Kriminoloogia Laboratoorium

I

1. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1962. a. 15. veebruari seadlus «Kriminaalvastutuse tugevdamisest vägistamise eest»¹ sätestas kõrgendatud vastutuse eriti kvalifitseerivatel asjaoludel toimepandud vägistamise eest. Nimetatud seadluse p. 2 tegi ettepaneku liiduvabariikide ülemnõukogu presiidiumile viia oma liiduvabariigi kriminaalkodeksitesse vastavad muudatused ja täiendused. «Eesti NSV kriminaalkodeksi»² § 115 lg. 3 redaktsioon tulenebki otseselt nimetatud üleliidulisest normist.³ Üheks vägistamist enamkvalifitseerivaks asjaoluks loeti eriti raske tagajärje põhjustamist.

Ka varasem kriminaalseadus tundis sellist kvalifitseerivat asjaolu, olgugi teatud varieeruva sõnastusega.⁴ Mida aga mõtles seaduse andja terminiga «eriti raske tagajärg vägistamisel»? Selle ühesugune mõistmine äitaks paremini mitte ainult seadust üheselt kohaldada, vaid oleks ka kodanikuõiguste kaitse hädavajalikuks garantiiks. Näeb ju seadus selle kuriteo eest ette isegi kõrgeima karistumäära kohaldamise võimalikkuse. Ometi jätab ta selliste tagajärgede lahtimõtestamise ainult asja arutava kohtu kompetentsi. Lugeda seda aga n.-ö. fakti küsimuseks oleks vää

¹ NSVL ÜT, 1962, nr. 8, art. 84 (avaldatud 21. veebruaril 1962).

² Edaspidi: KrK.

³ ENSV ÜT, 1962, nr. 44, art. 159 (ilmunud 9. novembril 1962).

⁴ VNFSV Kriminaalkodeks. Ametlik tekst muudatustega kuni 1. aug. 1944. a. ühes paragrahvide järgi süstematiseeritud materjale sisaldava lisaga. Moskva, 1944, § 153 lg. 2 — «kui vägistamise tagajärjeks oli kannatanu enesetapmine...» (kehtiv 1. jaan. 1927).

NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 1949. a. 15. jaan. seadlus «Kriminaalvastutuse tugevdamise kohta vägistamise eest» p. 2 — «eriti raskeid tagajärgi kaasa toonud vägistamist karistatakse...»

Eesti NSV Kriminaalkodeksi 1. jaan. 1961. a. redaktsioonis § 115 lg. 3 — «mis põhjustas kannatanule eriti raskeid tagajärgi...»

ja raskendaks sotsialistliku seaduslikkuse tagamist. Praeguses kohtupraktikas ja erialases kirjanduses kahjuks antakse eriti raskele tagajärjele sageli erinev sisu. Ei saa aga unustada, et kriminaalseaduse olemuse reaalne avaldumine toimub just konkreetsete kohtuotsuste vormis. — «Sotsialistliku seaduslikkuse hoone on seda tugevam, mida suuremal määral seda ehitatakse mitte ainult «ülevalt», vaid ka «altpoolt», kriminaalasjade massilisema osa läbivaatamisel rahvakohtutes.»⁵

2. Tavaliselt märgitakse või rõhutatakse seaduse preambli kaitstava hüve tähtsust või karistatava ründe ohtlikkust,⁶ NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1962. a. 15. veebr. seadlus vägistamise kohta sisaldab seevastu ainult konstateerivat ehk resolutiivosa. Süvenedes aga KrK üld- ja eriosa teistesse normidesse, avaneb meile ilmekas pilt sellest, kuidas seaduseandja suhtub nimetatud kategooria asjade ühiskonnaohtlikkusse. Nimelt: KrK § 115 lg. 3 on raskete kuritegude loetelus (KrK § 7¹), mille eest on võimalik kohaldada kinnipidamist türmis (KrK § 23 lg. 8) ja erilistel juhtudel ka kõrgeimat karistusmäära (KrK § 22); kriminaalvastutus algab siin 14. eluaastast (KrK § 10 lg. 1); eriti ohtlikuks retsidivistiks tunnistamisel piisab nimetatud kuriteo teistkordsusest (KrK § 42 lg. 1 p. 1); need isikud ei kuulu tingimisi enne tähtaega vabastamisele (KrK § 55¹ p. 3); tapmine seoses vägistamisega on tahtlikku tapmist raskendavaks asjaoluks (KrK § 101 p. 3); nimetatud kuriteo eelnevalt mittelubatud varjamine (KrK § 180) või sellest mitteteatamine (KrK § 181) on kuriteod.

NSV Liidu ja Vene NFSV Ülemkohtud on pidanud korduvalt vajalikuks sama probleemi pinnalt tõusetunud kaasuste äratrükimist oma bülletäänides, eriti pärast NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 25. märtsi 1964. a. suunava selgituse nr. 2 «Kohtupraktikast vägistamise asjades» vastuvõtmist.⁷ Nii on eriti raske tagajärje põhjustamisest seoses vägistamisega avaldatud NSV Liidu Ülemkohtu bülletäänides 1964.—1973. a. okt. kokku kuus konkreetset juhtu, VNFSV Ülemkohtu bülletäänides aga veelgi enam — kaks teist.⁸ Ainult ühes neist on puudutatud tõendamise probleemi, üle-

⁵ Vt. A. M. Яковлев. Преступность и социальная психология. (Социально-психологические закономерности противоправного поведения). М., 1971, стр. 220.

⁶ Näit. samal ajal — 15. veebr. 1962. a. vastuvõetud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus «Vastutuse tugevdamisest ründe eest miilitsatöötaja või rahvamalevlase elule, tervisele või väärikusele».

⁷ «Eesti NSV Ülemkohtu bülletään», 1964, nr. 2, lk. 12—14. Edaspidi määruse pealkirja mitte korras: ülemkohtu pleenumi määrus.

⁸ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1964, № 3, стр. 32—33.

” 1964, № 6, стр. 20—21.

” 1965, № 2, стр. 28—29.

” 1969, № 3, стр. 39—40.

” 1969, № 5, стр. 34—35.

” 1970, № 3, стр. 27—28.

jäänud puudutavad normi rakendamist, kvalifikatsioon. Mitte alahinnates ülemkohtu pleenumi suunava selgituse tähtsust kohtupraktika ühtluse saavutamiseks, peame aga kahetsusväärset märkima, et just nimetatud selgituse p. 8 sõnastus (kutsus esile järgnevad vaidlused ja tingis nii suurt tähelepanu antud küsimusele. Vene NFSV Ülemkohtu pleenum pidas vajalikuks omakorda veel vastu võtta määrus samas küsimuses — «VNFSV kohtute poolt NSVL Ülemkohtu pleenumi 25. märtsi 1964. a. määruse «Kohtupraktikast vägistamise asjades» täitmisest» — määrus nr. 37 5. augustist 1967. a.⁹

Et varem eriti raske tagajärje osas erilisi vaidlusi ei olnud, sellest annab kaudselt tunnistust fakt, et varasem NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 2. detsembri 1960. a. määrus «Mõningatest küsimustest kohtupraktikas vägistamise asjades»¹⁰ läks eriti raske tagajärje küsimusest vaikides mööda.

3. Ülestõstetud probleem on väga tihedalt seotud kuriteo tagajärje ja süü vahekorraga üldse. Peame vajalikuks sellel põgusalt peatuda.

Igale kuriteole on omased ühiskonnale ohtlikud tagajärjed või nende saabumise võimalikkus. Kuid faktilise kahju suurus, selle ulatus võib järsult erineda. Suurema kahju raskendav mõju sõltub aga tema objektiivsest ulatusest ja süüdlase subjektiivsest suhtumisest sellesse. Seda ongi seaduseandja arvesse võtnud nii KrK üldosa (KrK § 38 p. 4) kui eriosa (koosseisulised, kvalifitseerivad ja eriti kvalifitseerivad asjaolud) koosseisude konstrueerimisel.

«Kriminaalõiguslikku tähtsust omab aga ainult selline seos subjekti käitumise ja objektile põhjustatud kahju vahel, mis on subjektile tajutud või võis olla ja pidi olema tajutav subjekti poolt.»¹¹ Sellele on juhitud spetsiaalselt tähelepanu ka NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 18. märtsi 1963. a. määruses «Seaduste rangest järgimisest kohtute poolt kriminaalasjade läbivaatamisel»,

«Бюллетень Верховного Суда РСФСР», 1964, № 4, стр. 14—15.

„ 1964, № 9, стр. 9.

„ 1964, № 10, стр. 12—13.

„ 1965, № 2, стр. 13.

„ 1966, № 1, стр. 9—10.

„ 1966, № 5, стр. 8.

„ 1966, № 6, стр. 9—10.

„ 1967, № 1, стр. 10—11.

„ 1967, № 7, стр. 9—10.

„ 1967, № 12, стр. 5—8.

„ 1968, № 7, стр. 7—8.

„ 1971, № 2, стр. 10.

⁹ «Сборник постановлений Пленума Верховного Суда РСФСР» 1961—1971. М., 1972, стр. 101—105.

¹⁰ «Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР» 1924—1963. М., 1964, стр. 278—280.

¹¹ А. С. Михлин. Последствия преступления. М., 1969, стр. 6.

kus otseselt öeldakse, et kahjulikud tagajärjed, vaatamata oma raskustele, võivad olla isikule süüks arvatud ainult sel juhul, kui ta tegutses nende suhtes tahtlikult või mõõnis nende saabumist ettevaatamatusest.¹² NSV Liidu Ülemkohtu praktikas äratoodud kaasused kriminaalõiguses lubamatu»¹³, «Isiku süüdistamine kuriteo toimepanemises, mis põhineb ainult saanud tagajärgede faktile tahtluse või ettevaatamatu süü puudumisel, kujutab endast objektiivset süüksarvamist, mis on võõras Nõukogude kriminaalõigusele»¹⁴, «Isik võib kanda kriminaalvastutust saanud kahjulike tagajärgede eest ainult sel juhul, kui need olid tema süü — tahtluse või ettevaatamatuse — resultaat»¹⁵ rõhutavad sama printsiipi.

Lugeses Eesti NSV Ülemkohtu lahendeid vägistamisel eriti raske tagajärje põhjustamise asjades, torkab silma, et üksikasjalikult on küll analüüsitud põhjusliku seose olemasolu süüdlase käitumise ja saanud tagajärje vahel, kõrvale on aga jäänud süülise seose analüüs saanud eriti raske tagajärje suhtes. Vähe-malt ei kajastu see kohtuotsustes.¹⁶ Ka eeluurimisorganid oma süüdistuse esitamise määrustes ei näita samades asjades saanud tagajärje tajumist süüdlase poolt ning tema suhtumist sellesse. Nähtavasti eeldatakse seda KrK § 3 põhjal, mis räägib kriminaalvastutuse alustest. Nimetatud norm, sätestades süülise vastutuse kuriteo toimepanemise eest, ei ütle aga, kuidas toimida, kui lisaks kuriteo toimepanemisele (põhikoosseisule) kaasnevad kahjulikud tagajärjed, mis on antud kuriteo enamohtliku liigi tunnuseks. KrK § 7, andes kuriteo mõiste ja rääkides «käesolevas koodeksis ettenähtud ühishonnaohtlikust teost...», ei ole pidanud vajalikuks märkida, et see tegu peab olema süüline. Praegusest KrK §-de 3 ja 7 sõnastusest võib teha väärat järelduse, et isik võib küll toime panna kuriteo (tema käitumine vastab täielikult KrK § 7 tunnustele), kuid tema vastutuselevõtmist keelavad KrK § 3 sätted (puudub süü). Süülise vastutuse printsiip kehtib loomulikult ka nende tagajärgede suhtes, mis on ette nähtud kuriteo kvalifitseerivate tunnustena. Et see peaks olema kajastatud ka kriminaalseaduses, sellele on juhitud tähelepanu erialases kirjanduses.¹⁷ See printsiip väljendub ainult Gruusia NSV Krk §-s 11:

¹² «Eesti NSV Ülemkohtu bulletin», 1963, nr. 2, lk. 6—11.

¹³ «Бюллетень Верховного Суда СССР» — 1965, № 4, стр. 17.

¹⁴ Sealsamas, 1964, nr. 6, lk. 18.

¹⁵ Sealsamas, 1965, nr. 4, lk. 15.

¹⁶ Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimikud (KrK § 115 lg. 3 ettenähtud kuritegudes) K-1-24/1968,
K-1-13/1971,
K-1-23/1971,
K-1-74/1968 jt.

¹⁷ А. А. Пионтковский. Основание уголовной ответственности. — «Советское государство и право», 1959, № 11, стр. 49. Н. Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969, стр. 90.

«Vastutus tagajärje eest, mis on seaduses ette nähtud kuriteo raskendava asjaoluna» («ответственность за последствия, предусмотренное законом в качестве отягчающего преступления обстоятельства»).¹⁸

Järeldused

— Eriti raskendavad asjaolud peavad olema seaduses kindlaks määratud.* Kui neid ei ole ammendavalt loetletud eriosa paragrahvis (nagu on seda KrK § 101 puhul), siis tuleks need viia üldosa sätetesse.

— KrK § 7 dispositiooni tuleks täiendada sõnaga «süüline» (s. t. süüline tegu).

— KrK § 3 lg. 2 peaks sisaldama õigusnormi kuriteo tagajärgede kohta, rõhutades põhjuslikku ja süülist seost subjekti käitumise ja saabunud kvalifitseerivat tähtsust omavate tagajärgede vahel.

II

Enamohkke kuritegude vähenemine meie vabariigis 1972. aastal on leidnud äramärkimist üleliidulises ulatuses.¹⁹ Tuuakse esile, et üldise kuritegevuse vähenemise kõrval pannakse toime üha vähem raskeid, enamohtlikke ründeid. Võrreldes 1970. aastaga vähenesid meil 1972. a. tahtlikud tapmised 38%, ülliraske kehavigastuse tekitamised 24%, vägistamised 17%, võrreldes aga 1967. aastaga — 40%.²⁰

Ühe või teise kuriteo langus- või kasvutendentsist annab aga parema ülevaate andmete kõrvutamine rea aastate lõikes. Kuritegude vähenemise seaduspärasusele ei ole iseloomulik avalduda otsejoones, vaid teatud kõikumistega. Veelgi enam — kuivõrd positiivsed nihked meie sotsiaalses tegelikkuses (kultuuritaseme tõus, edusammud uue inimese kasvatamisel jne.) ei avaldu n.-ö. üleöö, ei ole ka alust eeldada kuritegevuse olulisi, järske vähenemisi ühe aasta lõikes. Võiks öelda isegi vastupidi — järsud vähenemistendentsid kuritegevuse statistikas peaksid õiguskaitse organeid hoopis sundima ettevaatlikkusele, valmisolekule tõrjuma võimalikku kuritegevuse aktiveerumist. See leidis kinnitust ka meie vabariigi kohtustatistikas mõningate kuriteoliikide osas.

¹⁸ В. Г. Макашвили. Особенности УК Грузинской ССР. — «Правоведение», 1962, № 1, стр. 72.

* Sama printsiipi rõhutab G. H a z a k. Mida mõista raskendavate asjaoludena ründe korral miilitsatöötaja või rahvamalevlase elule. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 302. Õigusteaduslikke töid XV. Kriminaalõiguse, kriminoloogia, kriminaalprotsessi ja kriminalistika aktuaalseid küsimusi. Tartu, 1972, lk. 85.

¹⁹ П. Кудрявцев. Опыт борьбы с преступностью в Эстонии. — «Социалистическая законность», 1973, № 7, стр. 7—10.

²⁰ Sealsamas, lk. 7.

Tabel 1

**Eesti NSV kõigi kohtuinstantside poolt KrK § 115 järgi kuriteos
süüdimõistetute arv**

1968. a*	1969. a.	1970. a.	1971. a.	1972. a.	1973. a.	1974. a.
100%	65,5%	79,9%	89,3%	64,3%	90,5%	76,2%

* 1968. a. süüdimõistetute arv on võetud võrdluse aluseks ja tähistatud tinglikult 100 protsendiga. Kõik järgnevate aastate andmed kujutavad protsentuaalset suhet 1968. aasta andmetesse.

Tabel 2

Aasta	Kokku süüdimõistetuid KrK § 115 järgi %	Neist 115 lg. 1 järgi %	Neist 115 lg. 2 järgi %	Neist 115 lg. 3 järgi %	Kuriteo staadiumi järgi	
					kuriteo katsed %	lõpuleviidud kuriteod %
1968	100	26,2	4,8	69,0	46,4	53,6
1969	100	32,7	7,3	60,0	41,8	58,2
1970	100	32,8	1,5	64,0	43,3	56,7
1971	100	30,6	5,3	64,0	40,0	60,0
1972	100	25,9	12,9	61,1	30,8	69,2
1973	100	21,0	3,9	75,0	35,5	64,5
1974	100	29,7	4,7	65,5	17,2	82,8
7 a. keskmine	100	28,3	5,7	66,1	36,4	63,6

Järgnevalt vaatlemegi meie uurimise objektiks oleva kuriteo — vägistamise — dünaamikat ja struktuuri meie vabariigis viimasel 7-l aastal. Oleme arvamusel, et kriminaalõiguslike küsimuste käsitlemisel on kriminoloogiline materjal (antud juhul on selleks kriminaalstatistilised näitajad) hädavajalik.

Eriti raske tagajärje põhjustanud kurjategijad moodustasid vaadeldaval ajaperioodil 115 lg. 3 järgi süüdimõistetuid 4,5%.*

* Andmete võrreldavuse tagamiseks on siin autor eriti raske tagajärje hulka arvanud ka tahtliku tapmise seoses vägistamisega (KrK § 101 p. 3), mida aga ENSV Ülemkohus järjekindlalt selle hulka ei arva, vaid kvalifitseerib seda kui ainult elu vastu suunatud kuritegu (sellest edaspidi).

kirjanduse andmeil mujal aga kõigist süüdimõistetutist 5,2%.**

Tabelites toodud kriminaalstatistiliste näitajate analüüsitulenevad alljärgnevad

järeldused:

— Raske isikuvastane kuritegu — vägistamine — väheneb, eriti 1969., 1972. ja 1973. aastal. Kuigi 1970. ja 1971. a. esines võrreldes 1969. a. mõningane tõus, ei ole see ühelgi aastal ületanud 1968. a. taset (vt. tabel 1).

— Eriti raskendavatel asjaoludel toimepandud vägistamised (KrK § 115 lg. 3) moodustavad antud kuriteo liigist enamuse — 7 aasta keskmine (66,1%, kusjuures ühelgi aastal ei ole see ulatunud alla 60% (kõikumised 61—75% vahel). Kui siia juurde arvata veel KrK §-s 115 lg. 2 ettenähtud kuriteod, siis vägistamise lihtkoosseis moodustab vaid alla $\frac{1}{3}$ (28,3%) kõigist antud paragrahvi järgi kvalifitseeritavatest kuritegudest. Loogiline oleks, et kuriteo põhikoosseis moodustaks valdava enamuse antud kuritegude üldarvust.

— KrK § 115 lg. 2 dispositsioon on liiga kitsas ja praktiliselt vähe kasutatav (7 aasta keskmine 5,7%).

— KrK § 115 lg. 2 suhteliselt (ja ka absoluutarvudes) vähene esinemissagedus räägib sellest, et antud kuriteole ei ole omane retsidiivsus. Torkas silma, et nende toimepanijad enamuses ei olnud esimese kuriteo eest veel süüdi mõistetud (esines nn. faktiline retsidiiv), mis teeb antud kuriteo eriretsidiivsuse veel madalamaks. See oleks üks argument kuritegude bioloogiliste põhjuste pooldajate vastu. Kui antud kuritegu oleks põhjustatud ainult isiku psühho-füsioloogilistest iseärasustest, siis see põhjus avalduks sagedamini.

— KrK § 115 lg. 2 kokkusurutud dispositsioon ja selle väike faktiline esinemissagedus on ka selle löike konstruktsiooni ebatäiuslikkuse tunnistajaiks. See võimaldab seadusandlikus korras selle laiendamist teiste, seaduses seni veel mitte ettenähtud kvalifitseerivate tunnustega (konkreetselt edaspidi).

— Et katsed moodustavad lõpuleviidud kuritegudest suure osa — ligi 40% (1968. aastal isegi 46,43%), kõneleb sellest, et kuritegusid on suudetud tõkestada või need on ära hoidud kannatanute enda aktiivse tegutsemise tagajärjel.

— Eriti halb suhe kuriteo toimepanemise staadiumide vahel on aga 1974. aastal — üle $\frac{4}{5}$ on lõpuleviidud kuriteod. Millest on tingitud selline järsk kõrvalekaldumine keskmisest, vajaks omaette uurimist. Valikulisel kontrollimisel selgus, et katse staadiumi jäävad enamuses lihtkoosseisu vägistamised, lõpule viiakse aga

** Г. А н а ш к и н. Квалификация изнасилования приотягчающих обстоятельств. — «Советская юстиция», 1968, № 16, стр. 8.

enamohtlikud koosseisud. See on küll loogiline, kuid ühiskonnale tekitatavat suuremat kahju see ei leevenda. Ühel juhul on üldreeglina vastamisi 2 täiskasvanud isikut, lg. 3 puhul aga on tegemist kas grupiga, alaealistega, eluohtlike vigastuste tekitamisega jne.

III

NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määruse p-s 8 selgitatakse, et eriti raskeks tagajärjeks, mis annab aluse süüdlase käitumise kvalifitseerimiseks VNFSV KrK § 117 lg. 3 ja teiste liiduvabariikide vastavate paragrahvide järgi, võib kohus tunnistada näiteks kannatanu surma, enesetapmise või vaimse tegevuse häire, mis oli vägistamise tagajärjeks, aga samuti vägistamise või vägistamiskatse käigus temale kehavigastuse tekitamise, mis tõi kaasa nägemise või kuulmise kaotuse, raseduse katkemise või muud tagajärjed, mis on loetletud VNFSV KrK §-s 108 ja liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavates paragrahvides.²¹

Nimetatud loetelu näitlikkuse rõhutamine rea autorite poolt (mille poole viitab kahtlematult ka sõna «näiteks» määruse tekstis) tundub ülearusena.²² Veel kaugemale on läinud B. A. Blinder²³, kes heidab ülemkohtu pleenumile ette, et see loetelu on «mitteküllaldaselt täielik ja tähendab vaid seaduse tõlgendamist, mitte aga raskendavate asjaolude loetelu seaduslikku kinnitamist». Kui aga liidu ülemkohtu pleenum talitaks Blinderi soovitusel kohaselt, siis ta ületaks juba oma funktsioonid ja kompetentsi. Eriti raskendavate tagajärgede a m m e n d a v a loetelu andmine tähendaks sisuliselt ülemkohtu pleenumile õigusnormi loova tegevuse omistamist.

Vaatleme nüüd erialases kirjanduses ja kohtupraktikas käsitletud eriti raskete tagajärgede tüüpilisemaid, elus sagedamini esinevaid võimalusi üksikhaaval.

1. Kannatanu surm

a) **Tahtliku tapmise läbi.** On loomulik, et vägistamise kvalifikatsioon, seotud kannatanu surma põhjustamisega, peab erinema

²¹ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1964, № 3, стр. 20.

²² Ю. В. Александров. Уголовная ответственность за изнасилование. Учебное пособие. Киев, 1968, стр. 54; Л. А. Андреева, Г. А. Густов, В. Г. Степанов, А. П. Филиппов. Расследование изнасилований. (Учебное пособие). Л., 1971, стр. 21; Я. М. Яковлев. Половые преступления. Душанбе, 1969, стр. 177; А. Н. Игнатов. Особо тяжкие последствия изнасилования. — «Советская юстиция», 1968, № 10, стр. 10.

²³ Б. А. Блиндер. Уголовноправовая охрана свободы и достоинства женщины. Ташкентский государственный университет им. В. И. Ленина. Научные труды. Выпуск 370. Ташкент, 1970, стр. 90.

sõltuvalt subjekti süüst eriti raske tagajärje põhjustamisel. Koh-
tupraktikas ja juriidilises kirjanduses kohtame aga sageli erisugu-
seid, ka diametraalselt vastupidiseid lahendusi. Osa autoreist
leiab, et tahtlik tapmine seoses vägistamisega on kvalifitseeritav
ainult tahtliku tapmisena raskendavatel asjaoludel (KrK § 101
p. 3) ja täiendavalt kvalifitseerimist KrK § 115 järgi ei vaja.²⁴
NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 3. juuli 1963. a. määrus nr. 9
«Mõnedest kohtupraktikas tekkinud küsimustest tahtliku tapmise-
asjades» andis juhise, et tapmine seoses vägistamisega on kvali-
fitseeritav ainult VNFSV KrK § 102 p. «e» (ENSV KrK § 101 p. 3)
järgi.²⁵

VNFSV KrK kommentaaride autorid peavad vajalikuks sisse-
tuua veel ajalisi kriteeriumi. Kui tahtlik tapmine toimub vägis-
tamise ajal (в момент изнасилования), võitluses kannatanuga või
vahetult pärast vägistamist eesmärgil vältida paljastamist või
kättemaksuks vastuhakkamise eest jne., on tegemist ainult KrK
§ 102 p. «e» ettenähtud kuriteoga. Kui vägistamist ja tahtlikku tap-
mist lahutab aga tunduv ajavahemik ja uus kuritegu pannakse
toime esimese varjamise eesmärgil, on tegemist kuritegude reaalkon-
kurentidega (KrK §-d 117 ja 102 p. «e»).

Loogiline on esitatud autorite seisukohtades see, et üks taga-
järg — kannatanu surm — ei saa olla samaaegselt vägistamise-
eriti kvalifitseerivaks tunnuseks (KrK § 115 lg. 3) ja omakorda
veel tahtliku tapmise raskendavatel asjaoludel põhikoosseisu tun-
nuseks. Ta võiks veel olla üks kahest, aga mitte mõlemad ühel ja
samal ajal. Vaatamata sellele, et pooldame toodud lahendust, on
KrK §-de 101 p. 3, ja § 115 lg. 3 ideaalkonkurentsi pooldavad
autorid arvulises enamuses.²⁶

²⁴ М. К. Аниязц. Ответственность за преступления против жизни по
действующему законодательству союзных республик. М., 1964, стр. 111.
Ю. В. Александров. Уголовная ответственность за изнасилование. Учеб-
ное пособие. Киев, 1968, стр. 57; Eesti NSV kriminaalkodeksi. Kommenteeritud
väljaanne. Parandatud ja täiendatud trükk. Koostanud professor Ilmar
Rebane. Tallinn, 1972 (edaspidi: Eesti NSV Kriminaalkodeksi. Kommentee-
ritud väljaanne), § 101, komm. 5a, § 115, komm. 4b. Комментарий уголов-
ного кодекса РСФСР под. ред. Б. С. Никифорова. М., 1963, стр. 253, 280.

²⁵ NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi ja Eesti NSV Ülemkohtu pleenumi
määruste valikkoogu 1960—1970. Tallinn, 1971, lk. 166—170.

²⁶ С. В. Бородин. Квалификация убийства по действующему законода-
тельству. М., 1966, стр. 66—68; Н. И. Загородников. Преступление против
жизни. М., 1961, стр. 179; А. Н. Игнатов. Вопросы квалификации убийств
и изнасилований. Раскрытие тяжких преступлений против личности (Материалы
научно-практической конференции). М., 1973, стр. 53; Я. М. Яковлев.
Половые преступления. Душанбе, 1969, стр. 179; (kui erinevatel aegadel, siis
geaalkonkurentsi, muil juhtudel ideaalkonkurentsi; Б. А. Блиндер. Уголовно-
правовая охрана свободы и достоинства женщины. Ташкентский государственный
университет им. В. И. Ленина. Научные труды, выпуск 370, Ташкент, 1970,
стр. 83.

Huvi pakub veel eeltoodud kahe variandi kombineeritud kasutamine L. Andrejeva poolt.²⁷ Tema järgi tahtlik tapmine vägistamise käigus — füüsilise vägivalla kasutamisel sugulisse vahetunde astumiseks on kvalifitseeritav Krk §-de 117 lg. 3 ja § 102 p. «e» järgi konkurentsivõttes. Kõik, mis toimub aga pärast vägistamist — kuriteo varjamiseks, kättemaksuks luhtunud vägistamise eest — on vaadeldav iseseisva kuriteona ega mõjuta vägistamise kvalifikatsiooni. Seega Krk § 117 lg. 1 või lg. 2 (sõltuvalt muudest kvalifitseeritavatest asjaoludest peale kannatanu surma) ja Krk § 102 p. «e» moodustavad reaalkonkurentsivõtte. Lühidalt: kui eelnevad autorid seostasid vägistamise ja tahtliku tapmise kvalifikatsiooni ajalise kriteeriumiga, siis L. Andrejeva seondab seda vägistamise objektiivse küljega. Kui surm põhjustatakse tegevusega, mis langeb vägistamise põhikoosseisu objektiivse külje tunnuste hulka, on tegemist eriti raske tagajärjega vägistamisel ja see kvalifitseeritakse L. Andrejeva järgi ideaalkonkurentsivõttes Krk §-ga 101 p. «e». Kui vägistamine on lõpule viidud ning surm põhjustatakse muudel asjaoludel (näit. varjamiseks, kättemaksuks jne.) kas või vahetult pärast vägistamist, on tegemist Krk §-des 117 lg. 1 ja 102 p. «e» ettenähtud kuritegudega.

Meie arvates sõltub kogu probleem Krk § 101 p. 3 sõnastuse «seoses vägistamisega» lahtimõtestamisest. Võtmeks saab siin sõnale «seoses» õige sisu andmine. Seda aitab aga teha Krk § 101 p. 3 kogu tekst, mitte selle viimane osa. Krk § 101 p. 3 kõlab «teise kuriteo varjamise või selle toimepanemise hõlbustamise eesmärgil või seoses vägistamisega». Võime järeldada, et toodud kolm võimalust on omavahel sarnased, seotud ühesuguse mõttega, alternatiivsed. Oleks ju muul juhul «seoses vägistamisega» paigutatud eraldi punktina, nagu on p-s 2 «huligaansel ajendil». Siit teeme järelduse, et ka tahtlik tapmine seoses vägistamisega on eelkõige toime pandud selle varjamise või hõlbustamise eesmärgil ja moodustab endast liitkuriteo koosseisu (tapmine + vägistamine või vägistamine + tapmine).

Blinder viitab oma seisukohtade tõestamiseks analoogiale tahtliku tapmise ja röövimise konkurentsivõttes kvalifitseerimisel. Konkurents ei kutsuvat siin esile mingeid vastuväiteid. Mitte teemast kõrvale kaldudes märgime vaid, et seadust tuleb lugeda täpselt. Krk § 101 p. 1 räägib tahtlikust tapmisest omakasu ajendil (mitte «seoses röövimisega»), Krk § 101 p. 3 aga «tahtlikust tapmisest seoses vägistamisega». Viimasel juhul on kasutatud üheaegselt kahte terminit — tapmine ja vägistamine.

Hoopis küsitavam on, kas seaduseandjal oli vaja Krk §-s 101 p. 3 eraldi välja tuua seost ühe kuriteoga, kuivõrd sama punkti eelnev sõnastus katab selle.

²⁷ Л. А. Андреева и др. Расследование изнасилований. (Учебное пособие). Л., 1971, стр. 20.

Milline on Eesti NSV Ülemkohtu praktika tinglikult «seksuaal-mõrvaks» nimetatavate kuritegude (võrdle termin «röövmõrv»²⁸) kvalifitseerimisel? Vastus on üks — ainult KrK § 101 p. 3.²⁹ Kvalifikatsioon ei ole siin sõltunud sellest, kas tahtlik tapmine pandi toime pärast vägistamist (Orase ja Fjodori süüdistusasjad) või enne vägistamist (Kuke süüdistusasi), kuid vägistamise sihil, millele vägistamist ei järgnenudki. Kuritegude konkurentsi kvalifitseerimise kohmakusele puhttehnilisest küljest on juhitud tähelepanu teadlaste-praktikute poolt ka varem.³⁰

Kahjuks on vabariigi ülemkohus oma järjekindlas kvalifitseerimispraktikas — ainult KrK § 101 p. 3 — teinud ühe, mitte õnnestunud erandi. See on kriminaaltoimik Hiiesalu süüdistuses lapsealise (8. a.) D. Kaupali tapmises.* Nimetatud episoodis on Hiiesalu kuritegu kvalifitseeritud KrK §-de 15 lg. 2; 115 lg. 3 ning 101 p-de 3 ja 7 järgi; Hiiesalu mõisteti süüdi KrK §-de 15 lg. 2 ja 115 lg. 3 järgi ja karistati 15-aastase vabadusekaotusega, § 101 p. 3 ja p. 7 järgi aga erakordse karistumäära — surmanuhtlusega.³¹

Toodud kvalifikatsiooni võib lahti mõtestada vaid selliselt: KrK § 15 lg. 2 ja 115 lg. 3 kvalifikatsiooni aluseks on kannatanu lapsealises, mitte aga eriti raske tagajärg — tema surm. KrK § 101 p. 3 hõlmab selle. Teisiti jääks arusaamatuks, kuidas karistumäärad üht ja sama käitumist hõlmava kuriteo osas saavad erineda.

Pidades silmas varasemat ülemkohtu praktikat, oleks järjekindel olles õigem olnud ka antud juhul piirduda kvalifikatsiooniga KrK § 101 p. 3 järgi toodud episoodis (Hiiesalu mõisteti süüdi veel teiste kuriteoepisoodide järgi).

Et vabariigi ülemkohtu praktika ei mõista KrK § 101 p. 3 sõnastust «seoses vägistamisega» laiendavalt, sellest annab tunnistust Frolovi süüdistusasi KrK §-de 15 lg. 2; 101 p. 3, ja 115 lg. 3 järgi.³²

Frolov oli toime pannud oma vabaabielunaise lapsealise (12. a.) tütre korduvaid vägistamisi ajavahemikus 1967. a. juulist kuni 1968. a. jaanuarini. Pärast seda kui tütar oli rääkinud emale tema suhtes toimepandud kuritegudest, lubas viimane mehe tegudest teatada ametivõimudele. Et varjata kuriteo avalikuks tulekut, otsustas Frolov tappa lapse ema. Kuritegu jäi katse staadiumi. Lapse vägistamine oli kvalifitseeritav

²⁸ G. H a z a k. Omakasu ajendil tapmise kvalifitseerimisest. — «Nõukogude Õigus», 1968, nr. 1, lk. 15.

²⁹ Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimikud Orase süüdistus- ja KrK § 101 p. 3 järgi — K-1-3/1968; Kuke süüdistus- ja KrK § 101 p. 3 järgi — K-1-12/1973; Lippo süüdistus- ja KrK § 101 p. 3 järgi — K-1-30/1973; Fjodori süüdistus- ja KrK § 101 p. 3 ja p. 7 järgi — K-1-45/1969 jt.

³⁰ G. H a z a k. Omakasu ajendil tapmise kvalifitseerimisest. — «Nõukogude Õigus», 1968, nr. 1, lk. 14.

* Kuna nimetatud kuritegu valgustati 1968. a. laiadele elanikkonna hulkadele raadio ja televisiooni kaudu seoses kuriteo avastamise, uurimise käigu ja kohtuprotsessiga, puudub vajadus kuriteo sündmuse kirjeldamiseks.

³¹ Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-58/1968.

³² Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-51/1968.

KrK § 115 lg. 3 järgi, ema tapmise katse — KrK §-de 151 lg. 2 ja 101 p. 3 järgi. Kohtuotsuses on öeldud, et tahtlik tapmine oli kavatsatud seoses teise kuriteo varjamisega (mitte seoses vägistamisega).

Siit saab teha olulise järelduse: Eesti NSV Ülemkohus vaatab tahtlikku tapmist seoses vägistamisega ainult kannatanu enda kohta käivana, teiste lähedaste isikute — isegi ema suhtes toimepandud tapmist, olgugi tütre vägistamise pinnalt tõusetunud ajendil — osas aga kui tahtlikku tapmist seoses teise kuriteo varjamisega. Eespool (I osas) märkisime, et Eesti NSV KrK varasem (1. jaan. 1961. a.) § 115 lg. 3 redaktsioon oli praegusest sõnastusest erinev — «mis põhjustas kannatanule eriti raskeid tagajärgi» (autori sõrendus). See oli täpsem. Üleliiduline seadus jättis sõna «kannatanule» vahele, mis ei tule kasuks seaduse ühesugusel mõistmisel.

Järeldused

— Tahtlikku tapmist vägistamisel ei saa lugeda vägistamist kvalifitseerivaks eriti raskeks tagajärjeks, vaid siin on tegemist isiku elu vastu suunatud kuriteoga, mis kuulub kvalifitseerimisele vaid KrK § 101 p. 3. järgi.

— Termini «seoses vägistamisega» all tuleb mõelda sellist tapmist, mis pannakse toime kas enne vägistamist, vägistamise ajal või vahetult pärast vägistamist. Seondub see ainult kannatanuga.

— Reaalkonkurentis esineb siis, kui tahtlik tapmine pannakse toime hiljem, tunduva ajavahemiku möödumisel, ning siis ei ole tahtlik tapmine vägistamise eriti raskeks tagajärjeks, vaid vägistamist tuleb vaadelda iseseisva kuriteona.* Kannatanu surm ei mõjuta siin kvalifikatsiooni KrK § 115 järgi, see on hõlmatud KrK §-ga 101 p. 3. KrK § 101 p. 3 kvalifikatsiooni tingib sel juhul mitte tapmine seoses vägistamisega, vaid tapmine seoses teise kuriteo varjamisega.

b) **Ettevaatamatu tapmine.** «Kui vägistamisel põhjustatakse kannatanu surm ettevaatamatuse tõttu, siis surm on vägistamise eriti raske tagajärje resultaat ja on hõlmatud nimetatud kuriteo objektiivse küljega. Selline kuritegu tuleb kvalifitseerida ainult VNFSV KrK § 117 lg. 3 järgi, täiendavat kvalifikatsiooni VNFSV KrK § 106 järgi ei nõuta.»³³ Siin on vägistamise probleeme uurinud autorid üksmeelsed.³⁴ Ka Eesti NSV KrK kommenteeritud väl-

* Analooiliselt on lahendatud Vene NFSV Ülemkohtu pleenumi 5. aug. 1967. a. määruses «NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 25. märtsi 1964. a. määruse «Kohtupraktikast vägistamise asjades» täitmisest» p. 6 olukord, kus ähvardus tappa hiljem pärast vägistamist, näiteks selleks, et ei teatataks kuriteost, kvalifitseeritakse reaalkonkurentsis KrK §-de 117 lg. 1 (mitte lg. 2) ja § 207 (ähvardus tappa) järgi.

³³ Л. А. Андреева и др., *op. cit.* стр. 20.

³⁴ Б. А. Блиндер. *op. cit.* стр. 84; Я. М. Яковлев. *op. cit.* стр. 179. Ю. В. Александров. *op. cit.* стр. 57.

jaande autorid on seadnud eriti raskete tagajärgede loetelus kannatanu surma ettevaatamatu põhjustamise esikohale.³⁵ Selle seisukoha paikapidavust kinnitab vabariigi ülemkohtu praktika.

Kod. Zelenkov mõisteti süüdi selles, et ta 24. okt. 1970. a., olles tugevas alkoholijoobes, vägistas Kingissepa linnas 79. a. vanuse lamava haige, kes ei olnud suuteline isegi iseseisvalt liikuma. Pärast kahte vägivaldset sugulist vahekorda tõstis kallaletungija vanakese aknast välja õue, ise heitis tuppa magama. Nädal hiljem, 30. okt. kannatanu suri. Kohtumed. ekspertiisi kohaselt soodustas kannatanu surma saabumist füüsiline ja psüühiline trauma, mis kaasnes vägistamisele, ning sellele järgnev külmetamine.³⁶

Zelenkov mõisteti süüdi eriti raske tagajärje põhjustamises seoses vägistamisega (KrK § 115 lg. 3), selleks tagajärjeks pidas kohus kannatanu tapmist ettevaatamatusest.

Kuritegude konkurents (vägistamine ja tapmine ettevaatamatusest) kvalifitseerimise pooldajaid leidub isiku elu vastu suunatud kuritegude uurijate hulgas.³⁷ Sellega nõustumine seaks meid jällegi probleemi ette, kus tagajärg — kannatanu surm — on pandud teenima kahte ülesannet — on vägistamine eriti kvalifitseerivaks tunnuseks ja omaette iseseisvaks kuriteoks — tapmiseks ettevaatamatusest.

Oleme seisukohal, et tahtlikult toimepandud kuriteo ettevaatamatu tagajärg on kas kuriteo objektiivset külge moodustava tagajärje koosseisuline või seda koosseisu kvalifitseeriv tunnus. Mitte aga iseseisev kuritegu. Seda kinnitab kriminaalõiguslike normide ülesehitamise üldmetoodika ja kohtupraktika antud küsimuses.

c) **Kannatanu enesetapmine.** Antud juhul on tegemist enesetapmisele viimise (KrK § 106) erijuhuga, kusjuures enesetapmisele viimine (kaudse tahtlusega või ettevaatamatuse tõttu toimepandud tegu) on raskema, otse tahtlusega toimepandava kuriteo (vägistamise) tagajärg. Enesetapmisele viimine on siin täielikult hõlmatud KrK § 115 lg. 3 dispositioonist. Ei saa nõustuda autoriga, kelle arvates süüdlasel võib kannatanu enesetapmise suhtes esineda ka otsene tahtlus.³⁸ Meie arvates on otse tahtluse korral tegemist juba tahtliku tapmisega. Analoogiliselt on lahendanud süü küsimuse enesetapmisele viimisel meie KrK kommentaaride autorid.³⁹

³⁵ Eesti NSV Kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne, § 115, komm. 10 «с».

³⁶ Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-13/1971.

³⁷ С. В. Бородин. Квалификация убийств по Советскому уголовному праву. М., 1965, стр. 62; Н. И. Загородников. Преступление против жизни. М., 1961, стр. 137—138.

³⁸ Б. А. Блиндер, *op. cit.*, стр. 85; Я. М. Яковлев, *op. cit.*, стр. 181.

³⁹ Eesti NSV Kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne, § 106, komm. 7.

Põhjusliku ja süülise seose olemasolu kindlakstegemise vajadusel peatusime sissejuhatavas osas. Märgime vaid, et antud juhul on see eriti komplitseeritud. Lülitub ju sündmuste põhjusliku arengu ahelasse teise isiku, kannatanu enda teadlik ja tahteline tegevus, mis võib seda põhjuslikku seose arengut suunata või muuta. Sinna võivad sekkuda sündmused, mis ei ole vahetult seotud süüdlase käitumisega, kuid avaldavad mõju kuritegeliku tagajärje saabumisel.

Oieti juhib B. Blinder⁴⁰ tähelepanu asjaolule, et kui kannatanu tapab enese mitte vägistamise tagajärjel, vaid teiste sotsiaalsete suhete pinnal, kuigi ka seotud toimepandud kuriteoga, ei saa neid arvata kurjategijale süüks. Ta toob näiteks kannatanu, kes pärast tema kallal toimepandud kuritegu satub hiljem teiste, lähedaste isikute pilgete ja mõnituse alla, mille tagajärjel ta paneb toime enesetapmise.

Sellist põhjusliku seose arengut on süüdlasel raske ette näha.

Tüüpiline on aga, et kurjategija, suhtudes äärmiselt egoistlikult ja ükskõikselt kannatanusse, ei vaevugi mõtlema mingitele tagajärgedele, mida ta aga antud asjaoludest võis ette näha ja pidi ette nägema. Kuriteo subjektiivse külje tuvastamisel peavad uurimis- ja kohtuorganid nagu asetama end kurjategija «rolli» ja püüdma tema asemel mõistatada, mida see või teine isik võis ette näha või pidi ette nägema. Kurjategijale on üldreeglina ükskõik, mis saab hiljem, tema mõttemaailma täidab kuriteo läbi saavutada püütav eesmärk. Kas siin ei ole tegemist ilmse vastuoluga? Uhel pool kurjategija, kes meie töökspidamisi miskiks ei pea, teisel pool seaduse kohaldajad, kes üksikasjalikult kaaluvad ja püüavad n.-õ. kurjategija eest lahti võttestada tema subjektiivset suhtumist saabuvatesse tagajärgedesse, silmas pidades tema õiguslikke garantiisid. Ei, see annabki seadusele «täiendavalt kõlbelist jõudu, näitab seaduslikkuse väarikust, moraalset üleolekut.»⁴¹

Õöl vastu 1. jaan. 1968. a. pandi Tallinnas, Ehitusvalitsuse nr. 423 ühiselamus toime 5-liikmelise grupi poolt kallaletung naisisikule, kusjuures 3 neist panid kannatanu suhtes toime vägistamise. «Olles viidud meeleheitele kurjategijate käitumisest ja nähes, et teda tahetakse veel vägistada, otsustas ta enda tappa» (lause kohtuotsusest). Kannatanu rebis end vägistajate käest lahti ja hüppas 5. korruse aknast alla. Tänu arstiabile suudeti kannatanu elu päästa ja ta andis ütlusi asja kohta.⁴²

Vastavalt ülemkohtu pleenumi määrusele ei ole kannatanu enesetapmiskatset loetud vägistamise eriti raskeks tagajärjeks. Nimetatud pleenumi määruse projektis oli see kirjanduse andmeil loetletud, kuid lükati tagasi. Toodud meie vabariigi näite puhul

⁴⁰ Б. А. Блиндер, *op. cit.*, стр. 85.

⁴¹ А. М. Яковлев. *Преступность и социальная психология*. М., 1971, стр. 224.

⁴² Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-24/1968.

oli süüdlaste käitumine kvalifitseeritud küll ENSV KrK § 115 lg. 3 järgi, kusjuures eriti kvalifitseerivateks asjaoludeks oli grupilisus ja eriti raske tagajärje põhjustamine. Viimane ei olnud seondatud aga enesetapmiskatsega, vaid saabunud ülraskete kehavigastustega, mis enesetapmiskatsega kaasnesid.

Et ENSV Ülemkohus ei loe enesetapmiskatset vägistamise eriti raskeks tagajärjeks, see on sõna-sõnalt välja öeldud kohtuotsuses Uibo, Silma jt. süüdistusasjas.

Kannatanu, olles alaealine ja varem sugulistes vahekordades mitte olnud, otsustas pärast tema suhtes toimepandud grupilist vägistamist enda tappa ja hüppas jökke. Üks kuriteost osavõtjatest sekkus ning keelitas kannatanut loobuma uputamise kavatsusest. Kui eeluurimisorganid olid vägistajatele esitanud süüdistuse ka eriti raske tagajärje — enesetapmisele viimise katse — põhjustamises, siis ülemkohus oma otsuses näitas, et «kannatanu enesetapmiskatset ei saa arvestada eriti raske tagajärjena, mis annaks alust ENSV KrK § 115 lg. 3 kohaldamiseks, kuid võrd reaalset (autori sõrendus) eriti raskeid tagajärgi ei kaasne».⁴³

Enesetapmiskatset arvavad KrK § 115 lg. 3 tagajärgede hulka vaid reaalset saabuvate ülraskete kehavigastuste kaudu ka J. Jakovlev⁴⁴ ning L. Andrejeva⁴⁵.

A. Ignatov⁴⁶, B. Blinder⁴⁷ ja Aleksandrov⁴⁸ loevad kannatanu enesetapmiskatset eriti raskeks tagajärjeks igal juhul, sõltumata faktiliselt saabuvatest kahjustustest.

Kahtlematult võib enesetapmiskatse (sõltuvalt toimepanemise viisist) kujutada reaalselt ohtu kannatanu elule ning tervisele. Sageli suudetakse see ära hoida vaid õnneliku juhu läbi. Miks peaks süüdlase olukorda kergendama nende tagajärgede mitte-saabumise eest, mille ärahoidmine ei sõltunud sugugi temast? NSV Liidu Ülemkohus ei välista aga vastutust vägistamise eest eriti raskendavatel asjaoludel, kui kurjategija püüab vältida saabuvaid eriti raskeid tagajärgi (kannatanu surma), kuid see tal ei õnnestu.

Alaealine, olles vägistatud, viskus kurjategija juuresolekul rongi alla, tappes enda. Kassatsioonikaebuses NSV Liidu Ülemkohtu Sõjakolleeegiumile palus advokaat arvestada, et süüdlane ei näinud ega võinud ette näha kannatanu hukkamist. Ta püüdis isegi vältida seda, joostes kannatanule järele, kuid kukkus ja ei suutnud teda kinni pidada. Sõjakolleeegium märkis, et «kuigi süüdlane ei soovinud nii raskeid tagajärgi, ta võis ette näha ja pidi ette nägema oma käitumise tulemusena sellist võimalust. Ta tööpoolest võttis ette teatud abinõusid, et vältida kannatanu enesetapmist, kuid see ei avalda mõju tema käitumise juriidilisele kvalifikatsioonile».⁴⁹

⁴³ Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-50/1970.

⁴⁴ Я. М. Яковлев, *op. cit.*, стр. 182.

⁴⁵ Л. А. Андреева и др., *op. cit.*, стр. 28.

⁴⁶ А. Игнатов. Особо тяжкие последствия изнасилования. — «Советская юстиция», 1968, № 10, стр. 10—11.

⁴⁷ Б. А. Блиндер, *op. cit.*, стр. 86.

⁴⁸ Ю. Александров, *op. cit.*, стр. 57.

⁴⁹ «Бюллетень Верховного Суда СССР» — 1969, 3, стр. 39—40.

Kui meie vabariigi kohtupraktikast äratoodud kaasuses oleks 5. korrusel allahüpanu jäänud juhuse tõttu riideid pidi rõdu külge rippuma või oleks maandunud alt läbisõitva veoauto heina-koormasse ning mingeid vigastusi ei oleks kaasnud, mille poolest oleks süüdlaste ühiskonnaohtlikkus siis väiksem? Kas asi ei muutu kurioosseks — süüdlastele karmi ja õiglase karistuse määramise võimaluse nimel hakkaksime hoopis ootama ja soovima kannatanule raskeid tagajärgi? Kas A. Ignatovi jt. seisukohad kvalifikatsiooni küsimustes ei tundu põhjendamatud?

Järeldused

— Kannatanu enesetapmine on põhjusliku ja süülise seose olemasolul vägistamist eriti kvalifitseerivaks tunnuseks ENSV KrK § 115 lg. 3 mõttes.

— Kannatanu enesetapmiskatse seda ei ole. See tuleneb seaduse enda tekstist ja ülemkohtu pleenumi selgitusest. Kui sellega aga kaasnevad KrK § 107 ettenähtud tagajärjed — üliraske kehavigastus, siis kuulub süüdlase käitumine kvalifitseerimisele ainult ENSV KrK § 115 lg. 3 (järgi. Eriti raskendavaks asjaoluks on seejuures mitte enesetapmiskatse fakt, vaid sellega kaasnud eriti rasked tagajärjed.

— Kuna enesetapmiskatse seab üldreeglina ohtu kannatanu elu, siis on nimetatud tagajärjega vägistamine tunduvalt ohtlikum vägistamise lihtkoosseisust. Et liiduvabariigil puudub KrK § 115 lg. 3 sisu laiendamise õigus (KrK § 115 lg. 3 tuleneb otsest üleliidulisest seadusest), siis oleks meie poolt pakutav lahendus järgmine:

täiendada KrK § 115 lg. 2 dispositiooni sõnadega «seoses elu ohustamisega», mis hõlmaks ka kannatanu enesetapmiskatse ja tõstaks nimetatud juhtudel süüdlaste vastutust, võrreldes kuriteo lihtkoosseisuga.

d) **Kannatanu surm katsel päästa end kurjategija käest.** On võimalikud juhud, kus ründe ohver võtab kasutusele sellised enesepäästmise võtted ja vahendid, mis seavad ta elu reaalsesse ohtu ning toovad kaasa isegi surma. Nii võib naiskodanik kallaletungija eest põgenemisel sattuda auto või muu sõiduki rataste alla, uppuda veekogu ületamisel, hüpata maha liikuvalt rongilt, auto veokastist jne. Erinevalt eelmises punktis käsitletud kaasusest (juhtum ehitusvalitsuse ühiselamus) on siin kannatanul eesmärk vabaneda kurjategijast, päästa end, kuid ta hukkub õnnetusjuhtumi läbi või mõnel muul taolisel põhjusel.

Makarovi üks kuritegudest seisnes selles, et ta 5. det. 1968. a. Tartus, Tiigi tn. 19—12 püüdis füüsilise vägivalla abil kallutada kannatanut temaga sugulisse vahekorda astuma. Ta lõi kannatanut rusikaga näkku, kägistas kõrist. Saavutanud lubaduse alluda, laskis ta kannatanu lahti. Tütarlaps lubas lahti riietuda, kuid palus ründajal eemal seista. Saanud

vabaks, hüppas ta teise korruse aknast alla, et põgeneda. Ta sai raskeid kehavigastusi.⁵⁰

Eeluurimisorganid kvalifitseerisid süüdlase käitumise selles episoodis KrK §-de 15 lg. 2; 115 lg. 2 ja 108 lg. 1 järgi.

Eesti NSV Ülemkohus, arutades Makarovi süüasja, leidis õigesti, et ta ei saa vastutada raskete kehavigastuste tahtliku tekitamise eest, sest süüdlane ei soovinud ega mõõnanud selliseid tagajärgi, «kuid võis ette näha ja pidi nägema sellist võimalust» (kohtuotsusest). Ülemkohus kvalifitseeris Makarovi käitumise selles osas KrK §-lt 108 lg. 1 §-le 112 lg. 2.

Kuna antud juhul ei saanud eriti raskeid tagajärgi — surm, üliraske kehavigastus —, siis ei olnud süüdlase käitumises tõepoolest KrK § 115 lg. 3 koosseisu. Probleem tõusetub siin aga kuritegude konkurentsisis kvalifitseerimise pinnalt. Ülemkohtu pleenumi määruse p. 4 kohaselt on kehavigastuste tekitamine hõlmatud vägistamise objektiivse külje tunnustega, mahtudes mõiste «vägivald» alla.

Ettevaatamatusest tekitatud raske kehavigastuse eraldi kvalifitseerimine oli siin ülearune. See, et kehavigastust ei tekitatud süüdlase enda poolt, vaid see tulenes kannatanu käitumisest, ei muuda kvalifikatsiooni. Kannatanu enesetapmise korral vägistamise tagajärjel me ei võta süüdlast kriminaalvastutusele ka KrK § 106 järgi (enesetapmisele viimine). Siin kehtib sama printsiip.

2. Üliraske kehavigastuse tekitamine (vt. tabel 3)

a) **Eluohulik kehavigastus.** Eriti raske tagajärje nn. klassikalisteks tunnusteks kannatanu surma kõrval loetakse temale⁵¹ üliraskete kehavigastuste tekitamist. Need 2 tunnust on ära toodud meie igas kriminaalõiguse õpikus ja kriminaalkoodeksite kommentaarides.⁵²

Ülemkohtu praktika näitab aga, et ligi $\frac{3}{4}$ bülletäänides ära toodud kaasustest (20-st 14) käsitleb ülirasket kehavigastust. KrK §-s 107 lg. 1 tähendatud üliraskete kehavigastuse tunnused on ammendavad. Milles on siis probleem? Ülemkohtute kaasuste analüüs viib meid küsimuse sisule veel lähemale, 14-st juhust 8 oli seotud tekitamise momendil eluohtlike vigastustega. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määruse p. 8 seostab aga eriti raske

⁵⁰ ENSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-13/1969.

⁵¹ Meie ei nõustu Blinderi seisukohaga, et eriti raske tagajärjena võib vaadelda ka kahju, mis on tekitatud mitte ainult kannatanule, vaid ka kõrvalistele isikutele, kes tõkestavad kuritegu. Б. А. Блиндер, *op. cit.*, стр. 80.

⁵² Уголовный кодекс РСФСР 1960 г., Комментарий, издательство ЛГУ, стр. 235; Комментарий УК РСФСР под ред. Б. С. Никифорова, М., 1964 г., стр. 278; Уголовный кодекс РСФСР, научный комментарий, т. 2, Свердловск, 1962, стр. 179.

tagajärje faktilise, reaalselt saanud resultaadiga (последствие), mitte mööduva ohuga.

Üliraske kehavigastuse tahtlik tekitamine

Tabel 3

VNFSV KrK § 108 lg. 1	ENSV KrK § 107 lg. 1
1) eluohtlik	1) eluohtlik
2) tõi kaasa endaga nägemise või kuulmise kaotuse	—
3) mõne organi või organi funktsiooni kaotuse	2) põhjustas mõne organi kaotuse, selle tegevuse lõkkamise
4) vaimuhaiguse	3) vaimuhaiguse
5) muu terviserikke, mis on seotud töövoime alalise, mitte alla $\frac{1}{3}$ kaotusega	4) töövoime püsiva, mitte alla $\frac{1}{3}$ kaotusega seotud muu terviserikke
6) põhjustas raseduse katkemise	—
7) inetukstegeva näorikke	5) parandamatu, inetukstegeva näorikke

* Eesti NSV KrPK § 58 (Vene NFSV KrPK § 79) sätete kohaselt on kehavigastuse iseloomu kindlakstegemiseks kohustuslik ekspertiisi teostamine. Kohtumed. eksperdid juhivad kehavigastuse raskusastme kindlakstegemisel eeskirjadest, mis on kinnitatud vastava liiduvabariigi tervishoiuministri poolt kooskõlastatult vabariigi justiitsametkondadega (meil 1961. a. det., Vene NFSV-s 4. apr. 1961). Kuivõrd uurimis- ja kohtuorganite ülesandeks on eksperdi arvamise hindamine, on vaja nimetatud eeskirju ka teada. Vene NFSV-s on vastav instruksioon avaldatud juriidilises ajakirjanduses,⁵³ meil aga mitte. See raskendas nimetatud eeskirjade tundmaõppimist.

Käesoleval ajal on meie vabariigis välja antud uus juhend, mis on ka välja saadetud kõigile justiitsorganitele.

Et selle seisukohaga ei taheta senini nõustuda erinevates kohtu- ja järelevalveinstantsides, seda näitab ilmekalt järgmine kaasus.

Kod. Štšukin mõisteti Orjoli oblasti kohtu poolt süüdi selles, et ta vägistamise käigus tekitas kannatanule hulgaliselt kehalisi vigastusi: peksis rusikaga näkku, tõstis kannatanu jalgupidi üles ning lõi peaga vastu maad, mille tagajärjel viimane kaotas kahel korral teadvuse. Olles viinud kannatanu abitusse seisundisse, vägistas Štšukin tema. Kohtumed. ekspertiis tunnistas kannatanule tekitatud kehavigastused — rohked luumurrud — üliraskeks kui eluohtlikud tekitamise momendil.⁵⁴ Orjoli oblastikohus mõistis Štšukini süüdi VNFSV KrK § 117 lg. 2 järgi.⁵⁵ — I instants.

⁵³ Правила определения степени тяжести телесных повреждений, предусмотренных Уголовным кодексом РСФСР 1960 г. Правила согласованы с Министерством юстиции РСФСР, Прокуратурой РСФСР, Верховным Судом РСФСР, Министерством внутренних дел РСФСР Н. Виноградовым 4 апреля 1961 г. — «Советская юстиция», 1961, № 13, стр. 28—31.

⁵⁴ «Бюллетень Верховного Суда СССР» — 1970, № 3, стр. 27—28.

⁵⁵ VNFSV ja Armeenia NSV kriminaalkodeksid näevad vägistamise kvalifitseeriva asjaoluna ette ähvardust tappa või tekitada üliraske kehavigastus.

VNFSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium kvalifitseeris Štšukini käitumise KrK §-de 117 lg. 1 ja 108 lg. 1 järgi, leides, et süüdlane ei ähvardanud kannatanut tapmise ega üli-raske kehavigastuse tekitamisega — II instants. Tuleb välja kurioosum — suuline ähvardus tekitada üli-raske kehavigastus loetakse raskemaks kuriteoks (KrK § 117 lg. 2) kui faktiline üli-raske kehavigastuse tekitamine (KrK § 117 lg. 1 antud kaasu-ses). Kriminaalõiguse normide ülesehituse põhiprintsiipide järgi on aga alati loetud raskemini karistatavaks kuriteoks seda, kus kahju põhjustatakse, mitte aga sellist koosseisu, kus ähvarda-takse kahju tekitamisega (võrdleme — tahtlik tapmine — KrK § 100 ja tapmisega ähvardamine — KrK § 128). See räägib vaid VNFSV KrK § 117 lg. 2 ebatäiuslikkusest.

VNFSV prokuröri asetäitja esitas protesti VNFSV Ülemkohtu Presiidiumile, vaidlustades ka juba oblastikohtu otsust, kes ole-vat alusega kvalifitseerinud Štšukini käitumise KrK §-lt 117 lg. 3 KrK §-le 117 lg. 2. Järelikult olid eeluurimisorganid (prokura-tuur) lugenud kannatanule tekitatud kehavigastusi eriti raskeks tagajärjeks vägistamisel.⁵⁶

Samaaegselt esitas Ülemkohtu Presiidiumile protesti VNFSV Ülemkohtu esimees vastupidiste taotlustega, nähes õiget lahend-ust kvalifikatsioonis KrK §-de 117 lg. 1 ja 108 lg. 1 järgi.

VNFSV Ülemkohtu Presiidium rahaldas neist esimese. Põh-jendus: kui võrd kannatanule oli tekitatud hulgaliselt kehavigas-tusi — «перелом основания черепа, сотрясение головного мозга, перелом 3-го шейного позвонка (тела и дужки), ушиб грудной клетки. Повреждения отнесены экспертизой к разряд тяжких, опасных для жизни». 5 kuud hiljem, asja arutamise ajal, oli kannatanul tuvastatud alatine töövõime kaotus 10%.⁵⁷

Nimetatud 20. märtsi 1968. a. määrus oli ära trükitud Vene NFSV Ülemkohtu bulletinis pealkirja all: «Arvukad eluohtlikud kehavigastused, mis tekitati kannatanule vägistamise käigus, võivad olla arvatud selle kuriteo eriti raskeks tagajärjeks ja on aluseks süüdlase tegevuse kvalifitseerimiseks VNFSV KrK § 117 lg. 3 järgi.»⁵⁸

Paistis, et asi on otsustatud. Kuid NSV Liidu Ülemkohtu esi-mehe protesti alusel vaadati eeltoodud lahendus läbi NSV Liidu Ülemkohtu pleenumil. Protestis taotleti Štšukini käitumise kvali-fitseerimist KrK §-de 117 lg 2 ja 108 lg. 1 järgi. Protest rahul-dati. 4. dets. 1969. a. ülemkohtu pleenumi määrus avaldati NSV Liidu Ülemkohtu bulletinis pealkirja all: «Vägistamine, mis on

⁵⁶ Analooilises asjas Kovaljovi süüdistuses oli samuli esitatud NSVL peaprokuröri protest KrK §-le 117 lg. 3, §-le 117 lg. 2 ja 108 lg. 1 kvalifitseeri-mise vastu; see jäeti rahuldamata. «Бюллетень Верховного Суда СССР» — 1965, № 2, стр. 28—29.

⁵⁷ Töövõime püsiva, mitte alla 1/3 kaotusega seotud terviserike on üli-raske (KrK § 107 lg. 1).

⁵⁸ «Бюллетень Верховного Суда РСФСР» — 1968, № 7, стр. 7—8.

seotud kannatanule kehavigastuste tekitamisega, mis on tekitamise momendil eluohtlikud, ei kuulu kvalifitseerimisele kui vägistamine, mis tõi kaasa eriti raske tagajärje.»⁵⁹

Märkus. Pealkirjas oli toimetus vääratanud — neid vigastusi loeti hoopis eriti raskeks tagajärjeks.

Meie vabariigis, kus KrK § 115 lg. 2 dispositsioon ei näe ette kvalifitseeriva asjaoluna ähvardust tappa või tekitada üliraskest kehavigastust, oleks Štšukini käitumine kvalifitseeritud hoopis KrK §-de 115 lg. 1 ja 107 lg. 1 järgi.

Tuleneb see ju otseselt ülemkohtu pleenumi määruse p-st 8. Meie vabariigi kohtupraktika on sellest kinni pidanud enam-vähem järjekindlalt. Kod. Laane süüdistuses KrK §-de 15 lg. 2 ja 115 lg. 1 järgi (kohtu poolt kvalifitseeritud KrK §-delt 15 lg. 2 ja 115 lg. 3) öeldakse kohtuotsuses: «Asfüksia (kägistamise tagajärjel eluohtlik seisund lämbumise ähvardusega — autori märkus) seisund ei põhjustanud kannatanule pikaajalisi tervisehäireid, seega ei põhjustanud eriti rasket tagajärge.»⁶⁰ Analoogilises asjas Toome süüdistusasjas ütleb ülemkohus: «Kohus arvestab, et mingeid jäädavaid raskeid vigastusi kannatanul ei esine.»⁶¹ Mõlemal juhul oli kohtumed. ekspertiisi arvamuse kohaselt tegemist tekitamise momendil eluohtlike kehavigastustega, mis kuuluvad ülirasquete liiki. Kui on aga tegemist eluohtlike ülirasquete kehavigastustega kvalifitseerivatel asjaoludel (KrK § 107 lg. 2), on lahendus ikka sama.

Kod. Lepik mõisteti süüdi selles, et ta õöl vastu 13. maid 1968. a. Elva raudteejaama läheduses metsas vägistis põõrmeposti valvuri. Kannatanu vastupanu mahasurumiseks kasutas kurjategija füüsilist jõudu, appihüüete takistamiseks surus ta käe kannatanu suule ja toppis talle sõrmi kurku, seejärel sidus kannatanule suka kaks korda ümber kaela ning seejärel kägistas.

Kannatanu kaotas korduvalt teadvuse. Kägistamisele kaasnesid ähvardused kannatanu tappa ja metsa maha matta. Vägivald — lämmatamine, sukaga poomine ja tapmisega ähvardused — kestsid pikemat aega.⁶²

Eeluurimisorganid ja kohus kvalifitseerisid Lepiku kuriteo (silmas pidades ülemkohtu pleenumi määruse p. 8 ja arvukalt trükitud ülemkohtu praktikat analoogilistes küsimustes) KrK §-de 115 lg. 1 ja § 107 lg. 2 p. 5 järgi (eriti piinaval viisil tekitatud üliraskest kehavigastust).

Naisisiku sugulise puutumatus ja sugulise vabaduse vastu suunatud kuritegu oli nüüd surutud tagaplaanile raskema, KrK

⁵⁹ «Бюллетень Верховного Суда СССР» — 1970, № 3, стр. 27—28.

⁶⁰ Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-18/1968.

⁶¹ Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-54/1971.

⁶² Tartu Rajooni Rahvakohtu kriminaaltoimik 1-64/1968.

§ 107 lg. 2 p. 5 järgi kvalifitseeritava kuriteo poolt, muutudes esmajoones isiku tervise vastu suunatud kuriteoks. Ka see lahend ei ole veenev, kuigi tema seaduslikkus on vaieldamatu.

A. Ignatov loeb õigustatult ebaõigeks üli-raskete kehavigastuste üksikutele tunnustele erisuguse juriidilise hinnangu andmist. Ta on järjekindlalt esinenud sellise vahetegemise vastu, kus ühed üli-rasked kehavigastused loetakse eriti raskeks tagajärjeks, teisi mitte.⁶³

Loogiline on, et ühte kehavigastuste liiki (näit. KrK § 107 lg. 1) arvatakse sisult enam-vähem üheraskused, analoogilised kahjustused. Neil on ühtsed meditsiinilised kriteeriumid. Kõheldav on aga, kas nii meditsiinilises kui ka sotsiaalses mõttes on oma ohtlikkusest ja raskusest samastatavad sellised kehavigastused nagu nägemise kaotus ja parandamatu inetukstegev näo-riike.

«Eluohtlikeks loetakse sellised kehavigastused, mis nende tavalisel kulgemisel lõpevad surmaga või loovad kannatanule surma saabumise ohu. Ohtlikkus elule määratakse kindlaks kehavigastuse tekitamise momendil, sõltumata edaspidistest tagajärjedest.»⁶⁴

Ka meie kriminaalkodeksi kommentaaride autorid märgivad, et eluohtliku kehavigastuse korral on kannatanu ellujäämisega üheväärselt võimalik tema surm.⁶⁵

Vene NFSV Ülemkohtu pleenum, arutades kohtute poolt NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 5. aug. 1967. a. määruse täitmist, tegi NSV Liidu Ülemkohtu pleenumile ettepaneku muuta pleenumi määruse p. 8 selles küsimuses.⁶⁶

Kuna nimetatud ettepanekust on möödunud üle seitsme aasta, siis võib arvata, et on vaevalt alust oodata kohtupraktika muutmist. Tuleneb ju pleenumi määruse p. 8 tekst üleliidulise seadluse tekstist endast, kus kõneldakse «eriti raskest tagajärjest». A. Ignatovi loogiliste ja põhjendatud seisukohtade pooldajail jääb üle taotleda üleliidulise seadluse teksti muutmist.

⁶³ А. Игнатов. Особо тяжкие последствия изнасилования. — «Советская юстиция», 1968, № 10, стр. 10; А. Н. Игнатов. Некоторые вопросы квалификации половых преступлений. — Вопросы борьбы с преступностью. Выпуск 17, М., 1972, стр. 55—73; А. Н. Игнатов. Вопросы квалификации убийств и изнасилований. — Раскрытие тяжких преступлений против личности (Материалы научно-практической конференции). М., 1973, стр. 52—55; А. Н. Игнатов. Спорные вопросы квалификации половых преступлений. — Преступления против нравственности (Материалы научно-практической конференции). Вильнюс, 1970, стр. 84—94.

⁶⁴ Ю. Лубшев. Критерии оценки тяжести телесных повреждений. — «Советская юстиция», 1973, № 3, стр. 18—21.

⁶⁵ Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne, § 107, koht. 8b.

⁶⁶ Информация о Пленуме Верховного Суда РСФСР — «Бюллетень Верховного Суда РСФСР», 1967, № 22, стр. 5—8.

Senine praktika — vägistamise kvalifitseerimine ideaalkonkurentsis kehavigastuse tekitamisega — ei ole põhjendatud ja on vastuolus ülemkohtu pleenumi määruse p. 4-ga, mis õigesti välistab süü ideaalkonkurentsi.

Järeldus. Eluotlike kehavigastuste tekitamine vägistamisel, mis ei too endaga kaasa teisi tagajärgi (mis oleksid vaadeldavad üliraske kehavigastusena), tuleks *de lege ferenda* lugeda vägistamist kvalifitseerivaks asjaoluks ning vastavalt muuta KrK § 115 lg. 2.

Selline KrK § 115 lg. 2 dispositsiooni muutmine on võimalik liiduvabariigi seadusandlusega.

b) **Vaimuhaiguse põhjustamist** vägistamise tagajärjel, sõltumata sellest, kas see haigus on püsiv või ajutine, vaatleb kohtupraktika eriti raske tagajärjena. «Kui vägistamine toob kaasa kannatanu vaimuhaiguse, kuulub süüdlase käitumine kvalifitseerimisele VNFSV KrK § 117 lg. 3 järgi, sõltumata sellest, kas see haigestumine on püsiva iseloomuga või mitte.»⁶⁷ Õeldu kehtib ka vaimuhaiguse, näiteks skisofreenia ägenemise kohta. «Vaimuhaiguse ägenemine ja üleminek raskesse vormi vägistamise tagajärjel saadud psüühilise trauma tulemusena on õigesti loetud vägistamise eriti raskeks tagajärjeks ning annab alust süüdlase käitumise kvalifitseerimiseks VNFSV KrK § 117 lg. 3 järgi.»⁶⁸ nii on pealkirjastatud VNFSV Ülemkohtu bulletäänides äratoodud konkreetset kohtulahendit.

Siiski ei saa, nagu õigesti märgib B. Blinder⁶⁹, lühiajaline, kiiresti mööduv psühhhoos või depressiivne seisund olla eriti raskeks tagajärjeks.⁷⁰

c) **Raseduse katkemist** ei ole ära toodud üliraskete kehavigastuste tunnuste loetelus kolmes liiduvabariigis, need on Kasahhi, Usbeki ja Eesti NSV KrK-des. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määruse p. 8 käsitleb aga raseduse katkemist vägistamise eriti raske tagajärjena. Eesti NSV Ülemkohtu seisukoht näib selles küsimuses olevat teistsugune.

Kod. Palmsaar mõisteti süüdi selles, et ta Paide raudteejaamas tungis öösel vägistamise eesmärgil kallale jaamakorraldajale, kelle vastupanu mahasurumiseks tekitas üliraskeid kehavigastusi. Kõrvaliste isikute vahelesegamine takistas süüdlast kuritegu lõpule viimast.⁷¹

Ülemkohus oma 14. mai 1971. a. otsuses ütleb, et «kohtualune tekitas kannatanule koljuluude murru ja peaaaju vapustuse näol

⁶⁷ «Бюллетень Верховного Суда РСФСР», 1966, № 6, стр. 9—10.

⁶⁸ «Бюллетень Верховного Суда РСФСР», 1966, № 5, стр. 8.

⁶⁹ Б. А. Блиндер, *op. cit.*, стр. 88.

⁷⁰ Sama printsiip kajastub VNFSV Ülemkohtu Presiidiumi määruses konkreetsetes asjas, kus kannatanu ajutine vaimutegevuse häire (reaktiivne depressioon), millest ta väljus enne asja läbivaatamist kohtus, ei olnud vaadeldud eriti raske tagajärjena. — «Бюллетень Верховного Суда РСФСР», 1971, № 2, стр. 10.

⁷¹ Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-23/1971. a.

üliraske kehavigastuse, s. o. eriti raske tagajärje», ning tema käitumine kvalifitseeriti KrK §-de 15 lg. 2 ja 115 lg. 3 järgi. Karistuse mõistmisel on aga ülemkohus arvestanud vastutust raskendavate asjaoludena süüdlase joobeseisundit ja «kuriteoga raske tagajärje põhjustamist, mis väljendus selles, et kannatanu oli sunnitud kuriteo läbi talle tekitatud raske tervisliku seisundi tõttu oma raseduse katkestama».

Ometi on NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määruse p. 8 järgi raseduse katkemine vägistamist eriti kvalifitseeriv koosseisuline tunnus, mis ei saa arvesse tulla vastutust raskendava mittekoosseisulise tunnusena (KrK § 38 p. 4).

Järeldus. Raseduse katkemist saaks lugeda Eesti NSV-s vägistamise eriti raskeks tagajärjeks üksnes siis, kui muudetakse ENSV KrK § 107 lg. 1, mis sisaldab üliraske kehavigastuse mõiste määratluse.

3. Kannatanu rasestumine

Meie vabariigi ülemkohtu praktikas on kannatanu rasestumine olnud harva esinevaks tagajärjeks vägistamisel. Analüüsitaval perioodil 0,82% kõigist KrK § 115 lg. 3 tunnustel arutata- vatest asjadest. Esinenud on see just nendel juhtudel, kus kannatanuks osutusid süüdlase alaealised (isegi lapsealised) perekonnaliikmed, kellega kohtualused olid vahekordades pikema aja vältel.

Kod. P. mõisteti süüdi selles, et alustas kooselava vennatütrega süstemaatilist suguelu, kasutades viimase abitut seisundit — kannatanu oli siis veel 12-aastane. 2 aastat hiljem, 14-aastasena, tütarlaps rases- tus.⁷²

Eesti NSV Ülemkohus oma 18. jaan. 1968. a. otsuses arvestas kannatanu rasestumist vastutust raskendava asjaoluna karistuse mõistmisel (KrK § 38), ei lugenud seda aga mitte vägistamise eriti raskeks tagajärjeks.

Kod. K. mõisteti süüdi alaealise vägistamise eest, kellega ta alates 14. eluaastast oli süstemaatiliselt sugulises vahekorras. Kannatanu rases- tus ja sünnitas 16-aastaselt.⁷³

Kuriteo kvalifikatsioon ENSV KrK § 115 lg. 3 järgi tulenes kannatanu alaealisusest. Eesti NSV Ülemkohus oma 4. märtsi 1969. a. otsuses ei lugenud rasestumist ja sünnitamist vastutust raskendavaks asjaoluks ka karistuse mõistmisel.

Vastupidisel seisukohal on VNFSV Ülemkohus, kes 15-aas- tase kannatanu rasestumist ja sellele järgnenud aborti luges eriti raskeks tagajärjeks vägistamisel.⁷⁴

⁷² Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-4/1968.

⁷³ Eesti NSV Ülemkohtu kriminaaltoimik K-1-9/1969.

⁷⁴ «Бюллетень Верховного Суда РСФСР», 1965, № 2, стр. 13.

Kannatanu rasestumise lugemine vägistamise üheks võimalikuks loomulikuks tagajärjeks, nagu teeb seda B. Blinder,⁷⁵ on kohatu. Ei saa samastada kokkuleppel sugulisse vahekorda astumist vägistamisega. Kui esimesel juhul naisisik arvestab rasestumisvõimalust kas või abstraktselt, siis teisel juhul on tema suhtes toimepandud tegu vägivaldne, tema tahte vastane. Vaevalt saab siis juttu olla vägivaldse teo tagajärje loomulikkusest. J. Jakovlev soovib rasestumise tunnistada seadusandlikus korras vägistamist kvalifitseerivaks (lg. 2) tunnuseks.⁷⁶

Kuigi kannatanu (näit. alaealise) rasestumine on temale suureks moraalseks ja ka füüsiliseks löögiks, ei sõanda siiski toetada J. Jakovlevi ettepanekut juba protsessuaalsetel kaalutlustel. Välja arvatud juhud, kui kannatanuks on alaealine perekonnaliige, on ülimalt komplitseeritud tõendada, et kannatanu rasestus just vägistamise tagajärjel.

Järeldus. Kannatanu rasestumist ei saa käsitleda eriti raske tagajärjena vägistamisel ka mitte *de lege ferenda*.

4. Suguhaigusesse nakatumine

Suguhaigusesse nakatumine on üheks vägistamisega kaasnevaks võimalikuks tagajärjeks.

26-aastane trollibussi konduktor, tulles hilja õhtul töölt, langes seitsmeliikmelise vägistajate grupi ohvriks. Kallaletungijad tassisid kannatanu surnuaiale, kus ta vägistati. Kohtumed. ekspertiis tegi kindlaks suguhaiguse — gonorröa — olemasolu kannatanul. Viimane ei olnud teadlik sellise haiguse põdemisest. Uurides süüdistatavaid, selgus, et neljal vägistajal on sama diagnoos. Nad kõik olid arvel suguhaiguste dispanseris. Põhjuslik seos vägistamise ja suguhaigusesse nakatumise vahel tehti kindlaks.⁷⁷

Erialases kirjanduses peetakse õigustatult kohtumed. ekspertiisi vägistamise asjades kohustuslikuks. Ekspertiisi objektiks loetakse ka suguhaigusesse nakatumisele viitavaid tunnuseid.⁷⁸

⁷⁵ Б. А. Блиндер, *op. cit.*, стр. 89.

⁷⁶ Я. М. Яковлев, *op. cit.*, стр. 188.

⁷⁷ Kaasus pärineb Leedu kohtupraktikast. Vt. Г. Ч. Сегалис, Л. Милкаускас. Судбно-медицинская экспертиза заражения венерическими заболеваниями. Преступление против нравственности (Материалы научно-практической конференции). Вильнюс, 1970, стр. 190. Eesti NSV Ülemkohtus arutavatavatest KrK § 115 lg. 3 asjadest ei olnud alates 1968. a. ükski seotud suguhaigusesse nakatumisega. Siit võib teha kahesuguse järelduse — kas meie vabariigi kohtupraktika ei pea suguhaigusesse nakatumist eriti raskeks tagajärjeks või on selliste juhtude esinemissagedus äärmiselt väike.

⁷⁸ Г. М. Минковский, В. А. Яхонтов. Расследование и предупреждение половых преступлений несовершеннолетних (Методическое пособие). М., 1973, стр. 55.

Kas toodud kaasuses on tegemist eriti raske tagajärjega vägistamisel⁷⁹ või vägistamise ja suguhaigusesse nakatumise ideaalkonkurentsi⁸⁰, kusjuures viimast ei loeta vägistamise kvalifitseerivaks asjaoluks?

Vastus oleks järgmine: KrK § 107 lg. 1 ei sisalda üliraske kehavigastuse tunnuste loetelus suguhaigusesse nakatumist, samuti puudub nimetatud tunnus ülemkohtu pleenumi näitlikkus loetelus. Veel enam: kirjanduse andmetel oli ülemkohtu pleenumi määruse projektis suguhaigusesse nakatumine eriti raskete tagajärgede hulgas, kuid jäeti sellest välja.⁸¹

Suguhaiguste leviku vastase võitluse tõhustamise vajadus nähtub NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1. oktoobri 1971. a. seadlusest «Vastutuse tugevdamise kohta suguhaiguste leviku eest», mille eest kvalifitseerivatel asjaoludel nähti ette vabadusekaotus kuni 5 aastani.⁸²

Tervishoiuorganite seisukoha on väljendanud Vene NFSV Tervishoiuministeeriumi pea-kohtumed. ekspert V. K. Derboglov⁸³ VNFSV Ülemkohtu pleenumil 5. aug. 1967. a., kus arutati liidu ülemkohtu pleenumi määruse täitmist. Peaekspert pani ette arvata suguhaigusesse nakatumine eriti raskete tagajärgede hulka. Vene NFSV Ülemkohtu pleenumi määrus selles osas seisukohta aga ei võtnud, see nähtub 5. aug. 1967. a. vastuvõetud määrusest nr. 37.⁸⁴

Eri teed on läinud üks viimastest dissertatsioonide autoritest vägistamise küsimuses, G. B. Jelemisov.⁸⁵ Tema pooldab eriti raskete tagajärgede laiendamist. Suguhaigusesse nakatumise kõrval on loetletud ka teised rasked haigused, mis võivad edasi kanduda ühelt isikult teisele nende lühiajalise kontakti tulemusena, nagu tuberkuloos, leepira, koolera, katk jt.

⁷⁹ Nii arvavad Л. А. Андреева и др., *op. cit.*, стр. 23; Я. М. Яковлев, *op. cit.*, стр. 181; Анашкин, *op. cit.*, стр. 8—9; А. Игнатов. Уголовная ответственность за изнасилование. — «Советская юстиция», 1963, № 8, стр. 14; Курс советского уголовного права. Часть особенная, т. V, 1971, стр. 159.

⁸⁰ Eesti NSV Kriminaalkodeksi. Kommenteeritud väljaanne. Parandatud ja täiendatud trükk. Koostanud professor Ilmar Rebane. Tallinn, 1972, § 119, komm. 5.

⁸¹ Г. Анашкин. Квалификация изнасилования при отягчающих обстоятельствах. — «Советская юстиция», 1968, № 16, стр. 8—9.

⁸² NSVL ÜT, 40, 392 (ilm. 6. okt. 1971) kodifitseeritud meie KrK § 119 uues redaktsioonis ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 28. jaan. 1972. — ENSV ÜT, 1972, nr. 6, art. 45.

⁸³ «Бюллетень Верховного Суда РСФСР», 1967, № 12, стр. 5—8.

⁸⁴ «VNFSV kohtute poolt NSVL Ülemkohtu pleenumi 25. märtsi 1964. a. määruse «Kohtupraktikast vägistamise asjades» täitmisest», «Сборник постановлений пленума Верховного Суда РСФСР 1961—1971», М., 1972, стр. 101—104.

⁸⁵ Вт. Г. Б. Елемисов. Уголовно-правовое и криминологическое исследование изнасилования (по материалам Казахской ССР). Автореферат канд. дисс. М., 1973, стр. 12.

Kuigi ettepaneku autor on võib-olla silmas pidanud oma vabariigi kliimaatilisi iseärasusi ja raskete haiguste levimise suuremaid võimalusi, on see vasturääkiv meie artikli põhikontseptsioonile — piiritleda täpsemalt eriti raskeid tagajärgi nende kontsentreerimise ja üheselt mõõtmise abil. G. Jelemisovi seisukohta me ei jaga.

Omamoodi variandi pakub välja S. Ulitski, küsides, kuidas hinnata vägistamisel kannatanu käitumist, kes nakatab suguhaigusesse vägistaja.⁸⁶ Kuivõrd kuritegu kujutab endast isiku tahteakti, valikuvõimalust erinevate käitumisvariantide vahel, siis ei saa antud juhul rääkida üldse isikute vabast tahtest ega kuriteost.

Vahepealset loogilisemat teed pidi arutleb L. Andrejeva,⁸⁷ kes seab saabunud tagajärje — suguhaigusesse nakatumise — sõltuvusse selle raskusest ja ravi kestusest. Ta näitab, et süüfilis võib olla eriti raskeks tagajärjeks. Kuid kes ütleb, kus on haiguse tõsiduse ja tagajärje raskuse mõõtmise piirid.

Järeldused

— Suguhaigusesse nakatumine iseenesest ei ole vägistamise eriti kvalifitseerivaks asjaoluks ja kvalifitseeritakse KrK §-de 115. ja 119. ideaalkonkurentsis.

— Kui suguhaigusesse nakatumine toob kaasa tagajärjed, mis on ette nähtud KrK §-s 107 lg. 1, on tegemist eriti raske tagajärjega, kuid mitte suguhaigusesse nakatamise, vaid üli-raske kehavigastuse tekitamise tunnuse alusel (näit. invaliidistumine süüfilisse haigestumise tagajärjel).

5. Defloratsioon

Kohtupraktika ja erialane kirjandus ei loe defloratsiooni ehk neitsiriket vägistamise eriti raskendavaks asjaoluks, kuigi seda sageli esineb.⁸⁸ A. Ignatov on teinud varem isegi ettepaneku asendada kannatanu alaealisus kui vägistamist eriti kvalifitseeriv asjaolu neitsirikkega.⁸⁹ Poolehoidjaid see seisukoht ei leidnud, kuid vajab edasist uurimist.

Kahtlematult peaks antud küsimus huvitama neid autoreid,

⁸⁶ С. Улицкий. Уголовная ответственность за распространение венерических заболеваний. — «Советская юстиция», 1973, № 5, стр. 23—24.

⁸⁷ Л. Андреева и др., *op. cit.*, стр. 23.

⁸⁸ J. Jakovlevi andmetel tema poolt uuritud 420 vägistamise asjast oli seotud neitsirikkega 22% juhtudest. — Я. М. Яковлев. Половые преступления. Душанбе, стр. 104.

⁸⁹ Sealsamas, lk. 104.

kes tegelevad viktimoloogia küsimustega.⁹⁰ On ju kannatanute uurijad sageli võtnud vaatluse alla just KrK § 115 järgi kvalifitseeritavad kuriteod.⁹¹

Ei saa nõustuda V. Minskajaga, kes teeb ettepaneku kannatanu negatiivse (näit. provotseeriva) käitumise kajastamise vajaduse vägistamise dispositsioonis, kuna siis olevat tegemist vastutust kergendava asjaoluga. Kui Minskajaga nõustuda, tuleks hakata tema ettepanekut kohaldama ka teiste isikuvastaste kuritegude (näit. tahtlik tapmine, üliraske kehavigastuse tekitamine jne.) puhul, kus kannatanu enda käitumine ei pruugi ründe valandumise ajendina sageli sugugi väiksem olla, kui seda täheldab V. Minskaja vägistamise asjades. Veel enam. Nendel juhtudel võib esineda isegi kannatanupoolne tahtlus.⁹² Pealegi on seaduse andja sanktsioonide kehtestamisel jätnud küllaltki avarad piirid kohtule karistuse individualiseerimiseks.

Kohtupraktika ei ole senini lugenud neitsiriket vastutust raskendavaks asjaoluks (KrK § 38 p. 4).

ОБ ОСОБО ТЯЖКИХ ПОСЛЕДСТВИЯХ ИЗНАСИЛОВАНИЯ

Х. Тынисмяги

Резюме

Однозначное понимание особо тяжких последствий изнасилования необходимо для обеспечения социалистической законности и гарантии прав обвиняемых.

В первом разделе статьи автор рассматривает вину в отношении причиненных изнасилованием особо тяжких последствий. Автор находит, что тяжкие последствия преступления, указанные в диспозициях статей Особенной части УК, должны быть охвачены виной. В связи с этим автор вносит предложение дополнить ст. 3 УК ЭССР (основание уголовной ответственности) новой частью, где было бы указано, что последствия, отнесенные к квалифицирующим признакам преступления, должны быть охвачены виной подсудимого.

Во втором разделе статьи на основании материалов судебной статистики ЭССР анализируется динамика преступления, пре-

⁹⁰ В. С. М и н с к а я. Криминологическое и уголовно-правовое значение поведения потерпевших. — Вопросы борьбы с преступностью. Выпуск 16. М., 1972, стр. 9—26; В. С. М и н с к а я. Опыт виктимологического изучения изнасилования. — Вопросы борьбы с преступностью. Выпуск 17. М., 1972, стр. 21—31.

⁹¹ И. Ф. К р ы л о в. Психологическая характеристика потерпевшей при исследовании половых преступлений. — Преступление против нравственности (Материалы научно-практической конференции). Вильнюс, 1970, стр. 15—26.

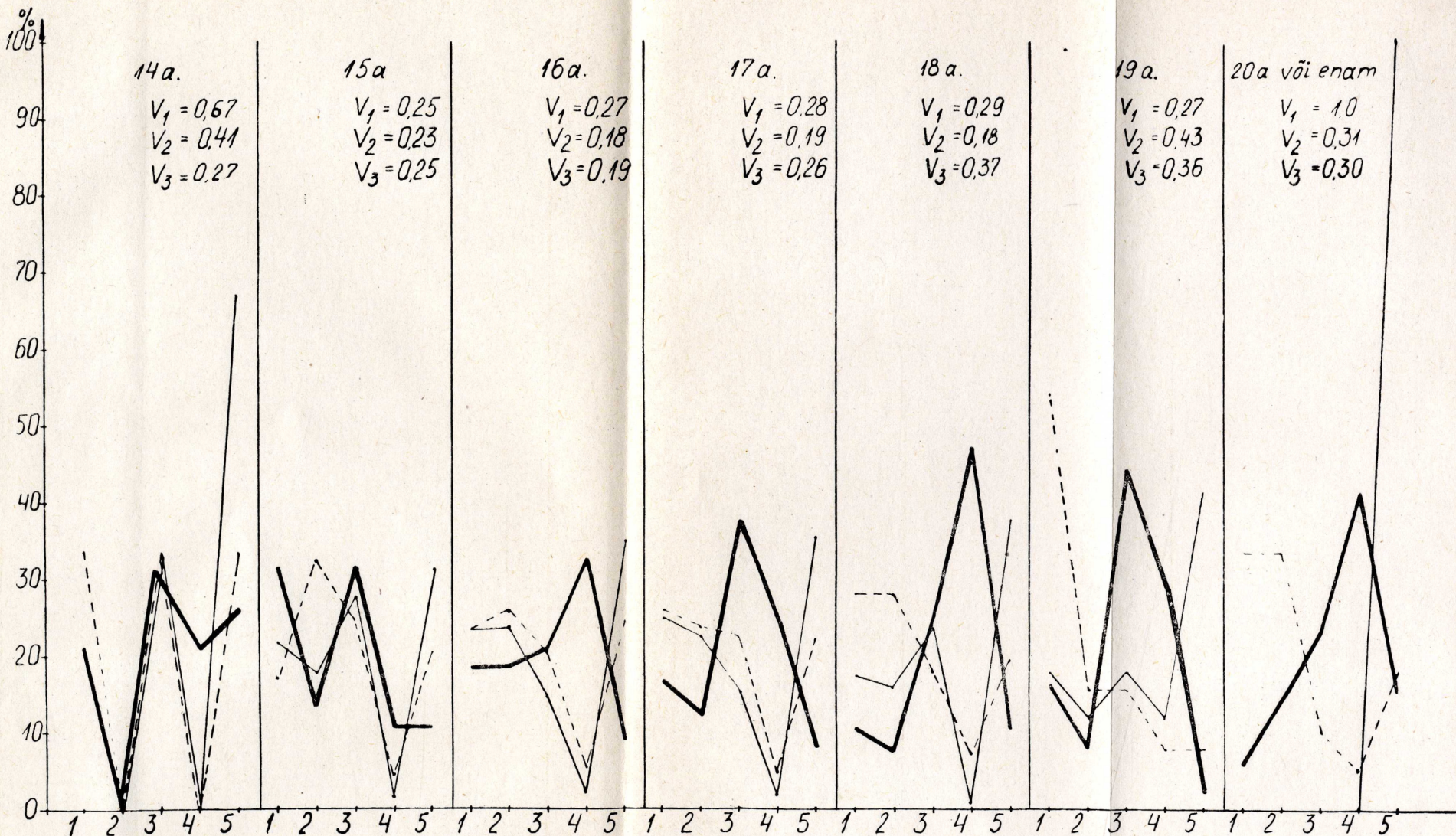
⁹² П. Д а г е л ь. Имеет ли согласие потерпевшего уголовно-правовое значение. — «Советская юстиция», 1972, № 3, стр. 25.

дусмотренного ст. 115 УК ЭССР в течение последних 7 лет (таблица 1). Оказывается, что изнасилование, предусмотренное ст. 115, ч. 3, УК ЭССР, составляет 66,1%, а ст. 115, ч. 2, УК — 5,7% из всех преступлений, квалифицированных по ст. 115 УК ЭССР (таблица 2).

Незначительная доля повторных изнасилований (ст. 115, ч. 2, УК ЭССР) лишней раз опровергает биологические концепции преступности. Автор считает, что диспозиция ст. 115, ч. 2, УК слишком узка и ее следовало бы дополнить словами: «в случае создания опасности для жизни потерпевшего». Тем самым изнасилование, сопряженное с опасными для жизни телесными повреждениями, но не повлекшее за собой последствий, предусмотренных ст. 107, ч. 1, УК ЭССР, попадало бы под признаки ст. 115, ч. 2, УК ЭССР. Такое изменение закона входит в компетенцию союзных республик.

В третьем разделе статьи рассматриваются различные виды особо тяжких последствий изнасилования: смерть потерпевшей, особо тяжкие телесные повреждения и др.

Автор полагает, что особо тяжкими последствиями изнасилования следовало бы признать только смерть потерпевшей (умышленное убийство в связи с изнасилованием квалифицируется, как известно, по п. 3 ст. 101 УК) и причинение особо тяжких телесных повреждений. Прерывание беременности, забеременение, заражение венерической болезнью и т. д. могут быть признаны особо тяжкими последствиями изнасилования тогда, когда одновременно были причинены последствия, предусмотренные ст. 107, ч. 1, УК ЭССР. При отсутствии этих последствий указанные обстоятельства могут быть учтены только при назначении наказания (ст. 38, п. 4, УК ЭССР).

Domineeriv suundus:

1. Suundus väikesele grupile
2. Suundus perekonnale.

3. Suundus füüsilisele eneseteostusele.

4. Suundus meelelahutustele.

5. Suundus väimsele eneseteostusele.

— keskkool (V1)
- - - kutsekool (V2)
— kurjategijad (V3)

UURIMISTOIMINGU PROTSESSUAALSEST VORMISTAMISEST ALAEALISTE KURITEOASJADES

H. Saarsoo

TRÜ kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Sotsialistliku seaduslikkuse edasise tugevdamise ülesanne, mis tuleneb NLKP Keskkomitee 1972. a. detsembripleenumi otsusest, nõuab eeluurimisorganeilt kriminaalasjade uurimisel seaduse kõrvalekalduvat täitmist. See nõue kehtib nii uurimistoimingute kui ka nende protsessuaalse vormistamise kohta. Seadus ei luba kumbagi neist alahinnata. Ka oskuslikult ja protsessinormidega kooskõlas läbiviidud uurimistoimingud annavad kvaliteetseid tõendeid vaid siis, kui protsessuaalsete dokumentide vormistamisel on järgitud protsessikoodeksi sätteid. Protsessinormide mittetäitmine võib aga viia uurija töö nullini, samuti rikkuda jämedalt protsessiosaliste õigusi.

Alaealine ei ole ise alati võimeline täiel määral kaitsma oma protsessuaalseid õigusi ja seaduslikke huve. Seetõttu võib protsessinormide rikkumine alaealiste poolt toimepandud kuritegude uurimisel endaga kaasa tuua raskeid tagajärgi.

Käesolevas artiklis vaadeldaksegi lähemalt süüdistatava ülekuulamise kui igas alaealiste kriminaalasjas läbiviidava uurimistoimingu protsessuaalse vormistamisega seonduvaid probleeme.

Vastavalt ENSV KrKP §-le 125 lg. 3 algab ülekuulamine uurija küsimusega süüdistatavale, kas viimane end temale esitatud süüdistuses süüdi tunnistab. Seejärel teeb uurija süüdistatavale ettepaneku anda süüdistuse sisu kohta ütlusi. Vajaduse korral esitab uurija süüdistatavale veel täiendavaid küsimusi.

Õiguskirjanduses¹ on avaldatud arvamust, et küsimus, kas tunnistate ennast süüdi, on ülekuulamise alguses liiga varajane ja süüdistatav ei ole selleks psühholoogiliselt ette valmistatud. Samuti ei võimalda see uurijal kasutada kasvatuslikku mõjutamist ja taktikalisi võtteid süüdistatava suhtes süü ülestunnista-

¹ Vt. A. H. P o ш a. Процессуальные и психологические начала допроса обвиняемого. Канд. дисс. М., 1965, стр. 114—115.

mise eesmärgil. Ka seadus ei kohusta süüdistatava vastust süüdistuse kohta fikseerima kohe protokollis. Seda võib teha pärast ütluste andmist, kui neid hakatakse fikseerima ülekuulamisprotokollis.

Koos küsimusega, kas tunnistate ennast süüdi, tuleks alaealisele süüdistatavale esitada küsimus, kas süüdistus on temale arusaadav. Praktikast seda tehaksegi näiteks selliselt: «Kas teile täna esitatud süüdistus ENSV KrK §-de 139 lg. 2 p. 2 ja 88 lg. 2 p. 1 ja 2 järgi on arusaadav ning kas tunnistate ennast süüdi?» Viimane küsimus on vajalik, et kontrollida, kas alaealine on süüdistuse sisust tõepoolest aru saanud. Tuleb nõustuda nende uurijate tööpraktikaga, kes lasevad alaealistel oma vastuse kinnitada allkirjaga.² Sama on kehtiv ka nende küsimuste kohta, mis esitatakse süüdistatavale pärast viimase poolt süüdistuse sisu kohta antud ütluste ärakuulamist.

Uurimisorganite tööpraktikast võime aga leida ka selliseid näiteid, kus alaealise ülekuulamist alustatakse küsimusega: «Kas süüdistatava õigused ja kohustused on arusaadavad?»³ ENSV KrPK § 124 lg. 2 kohaselt näidatakse süüdistatavale tema õiguste selgitamine süüdistatavana vastutusele võtmise määruuses, mida süüdistatav kinnitab oma allkirjaga. Seetõttu ei ole nimetatud küsimuse esitamine süüdistatavale tema ülekuulamisel enam vajalik ega kooskõlas protsessinormidega.

ENSV KrPK § 127 lg. 2 järgi protokollitakse süüdistatava ütlused esimeses isikus ja võimalikult sõna-sõnalt. Seega peab uurija fikseerima süüdistatava ütlusi ülekuulamisprotokollis võimalikult ütluste andja stiilis ja sõnastuses, et protokollis keel oleks võimalikult lähedane ülekuulatava keelele. «Ütluste andja isikupära kadumist tingib see,» kirjutas O. Püssa, «et uurija surub ülekuulamisel kuulnud ütluse oma psüühika «matriitside» vahelt läbi ja esitab seetõttu protokollis ülekuulatava ütluse asemel enda ütluse ülekuulatava ütluse kohta.»⁴ Näitena toob ta Vene NFSV Prokuratuuri uurimisosakonna poolt korraldatud katse. «Ühtede ja samade asjaolude kohta lasti üle kuulata matemaatikaprofessor, operetinäitlejanna, veovoormees, elatanud koduperenaine, kes polnud üldse haridust saanud, ja 12-aastane kooliõpilane. Selgus, et oma esitamisaadilt väga erinevad ütlu-

² Vt. näit. Tartu Rajooni Rahvakohtu toimik nr. 1-79/1972. a. Seevastu aga S. J. Rozenbliti koostatud protsessuaalsete dokumentide kogumikus näitena toodud süüdistatava alaealise ülekuulamise protokollis ei ole vastavat küsimust üldse formuleeritud ja tema vastust esitatud süüdistuse kohta ei ole kinnitatud allkirjaga. Vt. С. Я. Розенблит. Процессуальные следственные акты. М., 1962, стр. 217—218.

³ Vt. Tartu Rajooni Rahvakohtu toimik nr. 1-1/1973.

⁴ O. Püssa. Kohtupsühholoogia rakendamisest kuritegude tõendamisel. — Psühholoogia ja kaasaeg. Artiklite kogumik. Koost. E. Jaanvärk. Tallinn, 1968, lk. 132.

sed olid ülekuulamisprotokollidesse kirjutatud ühes ja samas kroonulik-bürokraatlikus keeles.»⁵ Sellele praktikas esinevale puudusele on tähelepanu juhtinud ka teised protsessualistid.⁶

V. Gutekunst soovitab fikseerida protokollis iseloomulikumaid formuleeringuid, mis kajastavad ülekuulatava suhtumist ülekuulamise teemasse, samuti tema psühhofüüsilise arengu astet.⁷ Seda on väga lihtne teha just alaealise süüdistatava vastustes esitatud küsimustele.

Väga vajalik on alaealisele süüdistatavale esitatud küsimuste täpne fikseerimine. See võimaldab saada konkreetse vastuse ja hiljem ka kontrollida, kas küsimus ei sisaldanud sugestiivseid momente.

Mõnikord ei anna uurijad enesele küllaldaselt aru, mida nad esitatud küsimusega taotlevad. Uurija esitas süüdistatavale küsimuse: «Miks olete kasvatanud endale sellised kaelani olevad kasimatud juuksed ja vuntsid nina alla?» Vastus: «Pikad juuksed on moes ja vuntsid teevad mind mehelikumaks.»⁸ Ilmselt jäi soovitud kasvatuslik efekt käesoleval juhul saavutamata.

Praktikas võib veel tekkida küsimus, millal on kõige otstarbekohasem ja taktikaliselt õigem alaealise süüdistatava ütlusi protokollida. Seda ei soovitata teha ütluste andmise käigus, et hiljem mitte äratada ülekuulatavas kartust ja avaldada mõju ütluste tõepärasusele.⁹ Samuti võib see mõjuda negatiivselt uurija ja ülekuulatava vahel tekkinud kontakte.¹⁰ Seega tuleb ülekuulamise käigus teha märkusi ja nende alusel koostada protokoll. Olenevalt konkreetsetest asjaoludest võib aga tekkida vajadus süüdistatava ütluste koheseks protokollimiseks näiteks juhul, kui viimane eitab oma süüd ja annab enese õigustamiseks ebaõigeid ütlusi, mille uurija lükkab ülekuulamise käigus ümber tõendite esitamise ja muude taktikaliste võtetega. Nimetatud võte võib ajendada süüdistatavat edaspidi mitte andma ebaõigeid ütlusi, ühtlasi aitab see paremini iseloomustada tema käitumist eeluurimisel ja mõnikord näidata «puhtsüdamliku ülestunnistuse» tegelikku põhjust.

Ülekuulamisprotokollide täiuslikkuse tagamiseks on soovitatav kasutada stenografeerimist või helisalvestust. Viimasel juhul tuleb aga rangelt järgida ENSV KrPK §-de 79 lg. 3 ja 107²

⁵ O. P ü s s a. Osund. teos, lk. 132.

⁶ Vaata näiteks Л. В. И л ь и н а. Некоторые особенности допроса несовершеннолетнего потерпевшего. — Вопросы уголовного права. Уч. зап. Пермского госуниверситета, № 187. Пермь, 1967, стр. 50—51.

⁷ Vt. В. Г у т е к у н с т. Тактика допроса несовершеннолетних. Проблемы преступности несовершеннолетних. Сборник реферативных переводов. М., 1966. стр. 43—46.

⁸ Vt. Tallinna Keskrajooni Rahvakohtu toimik nr. 1,107/1970. a.

⁹ Vt. В. Г у т е к у н с т. Цит. соч., стр. 46.

¹⁰ Vt. А. Р. Р а т и н о в. Судебная психология для следователей. М., 1967. стр. 191.

nõudeid. Alaealise kahtlustatava või süüdistatava ülekuulamise helisalvestus on oluliseks garantiiks ülekuulamise seaduslikkuse tagamisel ja selle juurutamine praktikasse aitaks lahendada ka kohtuistungitel tekkinud kohtualuste pretensioone juurdlust teostava isiku ja uurija vastu.

Kohtla-Järve Linna Rahvakohus mõistis õigeks Viktor T., Leonid B. ja Sergei M-i neile inkrimineeritud vägistamise episoodis, kusjuures üheks põhjuseks oli süüdistatavate T. ja B. mõjutamine uurija poolt, mida kinnitab nende ülekuulamise helisalvestus. Kohtumääruses kirjutatakse: «... Kohtuistungil ärakuulatud T. ja B. ütluste helilindistus tõendab, et neile on esitatud lubamatult suunavaid küsimusi...»¹¹

Praktikas¹² leiame ka juhtusid, et süüdistuse esitamisele järgnenud ülekuulamisel antud ütlused on süüdistatav protokollinud omakäeliselt. See ENSV KrPK §-s 128 ettenähtud võimalus süüdistatavale pärast tema ülekuulamist ütluste omakäeliseks kirjutamiseks õigustab ennast juhtudel, kui ta seda teeb tööpoolest omal soovil, pärast tema suulist ülekuulamist ja uurija juuresolekul.¹³ Vastasel korral on see aga üheks «abivahendiks» uurija töö lihtsustamisel, mida kasutatakse ka täiendava süüdistuse esitamisele järgnenud ülekuulamisel või juhul, kui süüdistuse esitamisele eelnenud ülekuulamine on olnud väga põhjalik. Mõnedes ülekuulamisprotokollides leiame kõnesoleval juhul pärast süüdistatava vastust esitatud süüdistuse kohta viite, et «olen eelnevatel ülekuulamistel andnud süüdistuse sisuks olevate asjaolude kohta üksikasjalise seletuse ja sellele midagi lisada ei soovi».¹⁴

Ka eeskujulikult läbiviidud ülekuulamise puhul kaotavad süüdistatava ütlused palju oma tõenduslikust väärtusest, kui ei täideta protokollimise protsessuaalseid üldnõudeid ja alaealise süüdistatava ülekuulamise tulemuste fikseerimise erinõudeid.

Nii on ENSV KrPK §-s 127 lg. 1 esitatud üheks oluliseks üldnõudeks, et ülekuulamisprotokollis näidatakse ülekuulamise koht ja aeg. Seda nõuet täpsustatakse veelgi ENSV KrPK §-s 79 lg. 3, milles öeldakse: «Uurimistoimingu protokollis näidatakse uurimistoimingu koht ja kuupäev, selle alguse ja lõpu aeg...» Vaatamata sellele, et ka ülekuulamisprotokollis blankett sisaldab reeglina¹⁵ sama nõude, jäetakse ülekuulamise aeg vahel ikkagi märkimata. Sellekohase valikuurimise andmetel oli alaealise süüdistatava ülekuulamise alguse ja lõpu aeg näiteks 1970. a. proto-

¹¹ Vt. Kohtla-Järve Linna Rahvakohtu toimik nr. 1-86/1971. a.

¹² Vt. Tallinna Keskrajooni Rahvakohtu toimik nr. 1-157/1970. a.

¹³ Vt. Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koost. V. Raudsalu. Tallinn, 1965, § 128, komm. 1.

¹⁴ Vaata näiteks Viljandi Rajooni Rahvakohtu toimik nr. 1-17/1965. a. Küll tuleb aga toetada nende uurijate tööpraktikat, kes ülekuulamisprotokollis viitavad süüdistatava varem antud ütluste õigsusele, kuid kajastavad seal ka viimaseid ütlusi. Vt. näit. Tartu Rajooni Rahvakohtu toimik nr. 1-79/1972. a.

¹⁵ Üksikutel juhtudel võime kohtutoimikutest leida veel vananenud protokollblankette, millel puudub koht ülekuulamise kellaaja märkimiseks.

kollis märgitud 84,4% kõigist vaatluse all olnud juhtudest.¹⁶ Taolisi eksimusi protsessinormide vastu kohtame ka viimasel ajal.¹⁷

Kõnesoleva nõude täitmine aitab nii mõnelgi juhul vältida ebaõigeid süüdistusi uurija aadressil (näit. ülekuulamise liigse kestuse, protsessuaalsetest tähtaegadest mittekinnipidamise kohta jne.), selle mittetäitmisega võib aga kaasneda kriminaalasja täiendavale eeluurimisele saatmine. Toome selle kohta kohtupraktikast ühe näite.¹⁸

Kohtumääruses, millega kriminaalasi saadeti täiendavale eeluurimisele, kirjutatakse: «... 17. veebr., s. t. KrPK § 169 läbiviimise kuupäeval miilitsajaoskonna ülem S. (nimed muudetud — H. S.) kuulas üle Valdur Tälli, ülekuulamisprotokollis aga kellaajad puudvad... Peale nime-tatu on eeluurimisel veel jämedalt rikutud KrPK eeskirju. R. Laabuse on üle kuulanud isik, kellel ei ole selleks volitusi (lastetoa inspektor S. Tehver). Ei ole märgitud protsessuaalse toimingu kuupäeva, mis ei anna võimalust kindlaks teha, kas see toiming oli läbi viidud enne ENSV KrPK §-s 169 ettenähtud toiminguid või mitte...»

Vastavalt ENSV KrPK §-le 127 lg. 3 esitatakse ülekuulamisprotokoll pärast ülekuulamise lõppemist, s. t. ütluste fikseerimist, süüdistatavale läbilugemiseks või selle loeb tema soovil ette uurija, mille kohta tehakse protokollis märkus. Õeldust järel-dub, et reeglina tutvva süüdistatav protokolliga ise ja ainult erandina loeb süüdistatava soovil selle talle ette uurija, kusjuures on nõu-tav vastavasisuline märkus protokollis. Erandite hulka tuleb lugeda ka juhud, mil süüdistatav ei valda keelt, milles toimub ülekuulamine. ENSV KrPK § 122 lg. 1 järgi kutsutakse sellisel juhul tõlk, kes tõlgib protokollis süüdistatavale arusaadavasse keelde. Oma kohustuste täitmisest aluseta keeldumise, samuti teadvalt vale tõlkimise eest hoiatatakse tõlki vastutuse suhtes ENSV KrK §-de 173 ja 175 järgi (ENSV KrPK § 112).

Juhul kui tekib kahtlus, kas süüdistatav valdab keelt, milles toimub ülekuulamine, tuleb see selgitada ning jaataval korral teha vastav märkus ülekuulamisprotokollis enne ütluste algust (näit. «Valdan vabalt eesti keelt, mistõttu ülekuulamise juurde tõlki ei vaja»). Tõlgi osavõtu korral tuleb samasse teha märkus tema hoiatamise kohta (näit. «Ülekuulamisest võtab osa tõlk I. Kask, eluk. Tartus Vikerkaare tn. 124, keda on hoiatatud vastu-tusest tõlkimisest aluseta keeldumise ja teadvalt valetõlkimise eest ENSV KrK §-de 173 ja 175 järgi» /allkiri/). Protokollis lõpus peab olema märkus (näit. «Protokoll mulle vene keelde tõlgituna

¹⁶ Vt. H. Saarsoo. Nõukogude kriminaalprotsessi osast kohtueelsel uurimisel võitluses alaealiste kuritegevuse vastu. Kand.-diss. Tartu, 1971. TRU Teaduslik Raamatukogu, lk. 219.

¹⁷ Vt. Tartu Rajooni Rahvakohtu toimik nr. 1-1/1973. a.

¹⁸ Vt. Kohtla-Järve Linna Rahvakohtu toimik nr. 1-140/1969. a.

arusaadav. Avaldusi ei ole» /süüdistatava allkiri/). Kui eespool nimetatud märkusi vajalikul juhul ei tehta, võib see põhjustada õigustatud taotlusi.

Nii näiteks võib alaealine kohtualune, kellele uurija luges ülekuulamisprotokollile ette, kuid ei teinud seda süüdistatava soovil, öelda kohtuistungil ütluste muutmise õigustamiseks, et uurija pole protokollile kirjutanud nii, nagu tema ülekuulamisel rääkis, protokollile ettelugemisel aga luges teisiti, kui on kirjutatud.¹⁹

Praktika andmetel²⁰ on kõige sagedamini protokollile süüdistatav ise läbi lugenud (48,8%). Uurija on selle ülekuulatavale ette lugenud 29,5% kõigist juhtudest, 8,4% juhtudest on seda teinud tõlk, aga 13,3% kohta puuduvad protokollis andmed, kuidas tutvus ülekuulatav protokolliga. Tavaliselt leiame neil juhtudel enne süüdistatava allkirja märkuse: «Protokoll läbi loetud ja õige»²¹ (pro näit.: «Protokollile lugesin läbi. Kirjutatud õigesti minu sõnade järgi. Lisada midagi ei soovi») või «Protokoll õige ja mulle ette loetud»²² (pro näit.: «Protokollile uurija minu soovil mulle ette lugenud. Kirjutatud õigesti minu sõnade järgi. Lisada midagi ei soovi»).

Mõned uurijad lasevad ülekuulataval omakäeliselt märkida protokollile sellega tutvumise mooduse. Protsessuaalsest aspektist ei ole sellel mingit tähtsust.

Üheks põhjuseks, miks uurijad loevad protokollile süüdistatavale ette ega lase viimasel endal sellega tutvuda, on uurijate halb (üksikutel juhtudel teistele isegi mitteloetav) käekiri. Nimetatud puudust oleks võimalik kõrvaldada protokollile vormistamisega masinakirjas, mida mõned uurijad ka teevad.²³

NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 25. veebruari 1967. a. määruses nr. 1 «Kohtuprotsesside organiseerimise parandamisest, nende läbiviimise kultuuri tõstmisest ja kohtuliku tegevuse kasvatusliku mõju tugevdamisest»²⁴ (§ 6 lg. 3) on eriti rõhutatud, et tuleb võtta tarvitusele abinõud kohtuistungile protokollile vormistamiseks seaduses ettenähtud tähtaajaks masinakirjas. Seda enam peaksid olema masinakirjas vormistatud uurimistoimingute protokollid, sealhulgas ka ülekuulamisprotokoll. Kõigile eespool märgitule lisaks säästaks see ka nende aega, kes peavad nimetatud protokollidega tutvuma asja eeluurimise lõpuleviimisel, kohtu alla andmise küsimuse otsustamisel jne.

¹⁹ Vt. В. С. Тадевосян. Расследование преступлений несовершеннолетних. Методическое руководство. М., 1950, стр. 58.

²⁰ Vt. H. Saarsoo. Osund. teos, lk. 221.

²¹ Vt. Viljandi Rajooni Rahvakohtu toimik nr. 1-119/1971. a.

²² Vt. Pärnu Rajooni Rahvakohtu toimik nr. 1-26/1970. a.

²³ Valikuurimise andmetel oli näit. 1970. a. alaealise süüdistatava ülekuulamisel 9,4% protokollidest vormistatud masinakirjas. Vt. H. Saarsoo. Osund. teos, lk. 223.

²⁴ Vt. «Nõukogude Õigus», 1967, nr. 3, lk. 194.

NSV Liidu Prokuratuuri uurimisvalitsuse initsiatiivil on tehtud eksperimente töö teadusliku organiseerimise raamides ülekuulamisprotokollide koostamiseks masinakirjas,²⁵ milleks on ette nähtud sekretär-masinakirjutajad. Nimetatud isikute viibimine ülekuulamise juures toob endaga kaasa mõningaid protsessuaalseid probleeme, kuna kriminaalprotsessi eeskirjadega on rangelt reglementeeritud ülekuulamisest osavõtva isikute ring. Samuti võib sekretär-masinakirjutaja viibimine ülekuulamise juures raskendada uurijal ülekuulatavaga psühholoogilise kontakti loomist. Üheks võimaluseks kõnesoleva küsimuse lahendamisel oleks sekretär-masinakirjutaja paigutamine kõrvalruumi, kus ta saaks ülekuulamist segamata täita oma funktsioone. Ülekuulamise lõpul tooks ta aga protokollit tutvumiseks ning vajaduse korral sellesse täienduste ja paranduste tegemiseks. Ülejäänud tehnilist laadi probleemide lahendamine (näit. ülekuulatava ja uurija kõne sekretär-masinakirjutajale kuuldavaks tegemine) ei tohiks tänapäeva võimaluste juures raskusi valmistada.

Printsiibis tuleb ülalmärgitud moodust igati toetada, kuid enne selle rakendamist kriminaalprotsessis peab see legaliseeritama protsessinormide täiendamisega. Sellekohane ettepanek ENSV KrPK § 79 lg. 2 muutmiseks on meie poolt tehtud.²⁶

Eespool käsitletud mõningate alaealise süüdistatava ülekuulamise protsessuaalset vormistamist reguleerivate üldnõuete kõrval tuleb peatuda veel sellega seonduvatel erinõuetel. Viimased kehtivad ainult alaealiste osas.

Üheks selliseks erinõudeks on ENSV KrPK § 127 lg. 3 kohaselt pedagoogi ja kaitsja osavõtu näitamine süüdistatava ülekuulamise protokollis. Kui kaitsja osavõtuga seonduvate protsessuaalsete nõuete täitmisel on uurimisorganitel kujunenud ühtne praktika, siis seda ei saa öelda pedagoogi osavõtu kohta. Kuigi ENSV KrPK §-s 79 lg. 3 nõutakse iga uurimistoimingust osavõtja, s. t. ka pedagoogi perekonna-, ees- ja isanime ning vajaduse korral ka aadressi näitamist, ei tehta seda alati.

Pedagoogi osavõtt noorema kui kuueteistkümneaastase alaealise süüdistatava ülekuulamisest kui täiendav protsessuaalne garantii realiseerub aga ainult selle sisulisel tagamisel, mis peab kajastuma ka ülekuulamisprotokollis. Selleks on protokollis sissejuhatavas osas peale osavõtva pedagoogi perekonna-, ees- ja isanime vaja märkida veel tema töökoht ja pedagoogiline staaž. Elukohta aadressi märkimise vajadus võib tekkida pedagoogi puhul, kes ei tööta (näit. pensionär) jne.

Enne ülekuulamise algust tuleb pedagoogile selgitada tema ENSV KrPK §-s 126 lg. 2 ettenähtud õigused — esitada süüdis-

²⁵ Vt. А. Михайлов, Л. Соя-Серко, В. Григорьев. Эксперимент г. Пушкино. — «Социалистическая законность», 1971, № 3, стр. 21—22.

²⁶ Vt. H. Saarsoo. Osund. teos, lk. 308.

tatavale uurija kaudu küsimusi, tutvuda ülekuulamisprotokolliga ja esitada selle kohta oma märkusi. Pedagoog kinnitab temale õiguste selgitamist oma allkirjaga. Samuti kirjutab ta alla ülekuulamisprotokollile. Kui pedagoogi õiguste selgitamise kohta on alaealise süüdistatava ülekuulamisprotokolli sissejuhatavas osas trükitud sellekohane tekst²⁷, siis peale protokolliga tutvumist ja enne sellele allkirjutamist pedagoogi poolt tehtavate märkuste iseloomu kohta pole midagi teada. «Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeksis» seda ei konkretiseerita. Ka kommenteeritud väljaande autorid piirduvad ainult põgusa selgitusega: «Märkused võivad olla nii suulised kui ka kirjalikud. Suulised märkused peab uurija protokolli kandma.»²⁸

Eeltoodust tulebki otsida peamist põhjust, miks pedagoogid ülekuulamisprotokolliga tutvumisel reeglina märkusi ei tee, rääkimata nende fikseerimisest ülekuulamisprotokolli. Sellest on ka tingitud protokolli lõpus enne pedagoogi allkirja lakoonilised formuleeringud: «viibis juures», «võttis osa», «märkusi ei ole» jne. Mõnikord piirduetaksegi ainult allkirjaga.²⁹ Enamikul juhtudel jääb arusaamatuks, kas pedagoog protokolliga üldse tutvus.

Pedagoogi ülesanne on väljendada oma arvamust ülekuulamise õigsuse kohta (lähtudes alaealise psühholoogilistest erisustest), samuti süüdistatava ütluste protokollimise õigsuse ja täielikkuse kohta. Enne pedagoogi allkirja võib teha näiteks sellise sissekande: «Ülekuulamise kohta sisulisi märkusi ei ole. Protokoll läbi loetud, selle sisu vastab ütlustele.»³⁰

Lõpuks tuleb teha veel mõned märkused alaealise süüdistatava ülekuulamisprotokolli blanketi kohta. Ankeetandmete p-s 13 nõutakse andmeid, kas süüdistatav on viibinud laste töö- või kasvatuskolooniias. Teatavasti reorganiseeriti laste kasvatuskolooniad 1965. a. erikasvatusasutusteks (erikool ja erikutsekool) ning alaealiste töökolooniad nimetatakse käesoleval ajal kasvatusliku töö kolooniaks. Need muudatused peaksid kajastuma ka kõnesoleva protokolli sissejuhatavas osas. Mis aga puutub p. 15 andmete kohta eelkaristustest, siis lisaks sellele oleks hädavajalik samas punktis näidata ka alaealiste asjade komisjonide poolt süüdistatava suhtes varem kohaldatud mõjutamisvahendeid.

²⁷ Kõnesolev tekst võiks peale viite ENSV KrPK §-le 126 (pro 126 lg. 2) sisaldada veel pedagoogi õiguste loetelu, mis annaks talle võimaluse tutvuda oma õigustega ka visuaalselt.

²⁸ Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koost. V. Raudsalu. Tallinn, 1965, § 126, komm. 8.

²⁹ Vt. Meedi Res sar. Pedagoogi osavõtt alaealise ülekuulamisest. Diplomitöö. Tartu, 1970, lk. 84.

³⁰ H. Saarsoo. Pedagoogi osavõtt kriminaalprotsessist. — «Nõukogude Õigus», 1968, nr. 5, lk. 276.

ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ОФОРМЛЕНИЕ СЛЕДСТВЕННОГО ДЕЙСТВИЯ ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Х. Саарсоо

Резюме

Задача дальнейшего укрепления социалистической законности, вытекающая из решений декабрьского (1972 г.) Пленума ЦК КПСС, требует от органов предварительного следствия неуклонного соблюдения закона как при производстве отдельных следственных действий, так и при составлении процессуальных документов.

Большая работа следователей по расследованию уголовных дел может быть обесценена только потому, что процессуальные документы составлены не в соответствии с предъявленными к ним законом требованиями.

Поскольку несовершеннолетний не всегда в состоянии защищать свои процессуальные права и законные интересы, то нарушение уголовно-процессуальных норм по расследованию преступлений несовершеннолетних может повлечь со собой тяжелые последствия.

В статье рассматриваются проблемы, связанные с процессуальным оформлением допроса несовершеннолетнего. Автор подробно останавливается на протоколировании показаний обвиняемого, от чего в значительной степени зависит результат этого следственного действия.

Изучение практики следственных органов показывает, что в 48,8% случаев обвиняемый сам прочитывал протокол, следователь зачитывает его допрашиваемому в 29,5% от всех случаев, в 8,4% протокол зачитывал переводчик, а в отношении 13,3% в протоколе отсутствуют данные, каким образом обвиняемый ознакомился с протоколом.

В таких случаях обычно до подписи обвиняемого стоит приписка «протокол прочитан и верен».

Одной из причин того, что следователи читают обвиняемому протокол и не дают им самим с ним ознакомиться, оказывается плохой почерк следователей. Указанную причину можно устранить оформлением протокола на пишущей машинке, к чему некоторые следователи и прибегают.

Автор полностью поддерживает подобные эксперименты, проводимые по инициативе следственного управления, прокуратуры Союза ССР и считает, что секретаря-машинистку желательно помещать в смежную комнату, где она может работать, не мешая допросу. По окончании допроса она должна принести протокол для ознакомления и, в случае надобности, внести необходимые исправления и дополнения. Поскольку уголовно-процессуальные

нормы строго ограничивают количество лиц, которые могут присутствовать на допросе и принимать участие в нем, то необходимо сделать соответствующие дополнения в уголовно-процессуальном законе.

Далее автор рассматривает вопросы, связанные с процессуальным оформлением участия при допросе педагога.

Ни один из протоколов не отражает того, что педагог, принимающий участие в допросе, воспользовался бы своим правом задавать допрашивающему через следователя вопросы и после ознакомления с протоколом внес бы туда какие-либо замечания.

Отмеченные в протоколе данные не всегда позволяют решить, выполняется ли по существу требование обязательного участия педагога в допросе несовершеннолетнего обвиняемого.

На основе анализа следственной практики автор выносит рекомендации для улучшения создавшегося на практике положения.

В конце статьи сделаны некоторые предложения по совершенствованию бланков для ведения протокола допроса несовершеннолетнего обвиняемого.

KOMPLEKSEKSPERTIISI KASUTAMISVÕIMALUSTEST UURIMISPRAKTIKAS

H. Lindmäe

TRU kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Kompleksekspertiisi tuntakse uurimispraktikas laiemalt alates 60-ndatest aastatest. Vaatamata sellele, et kompleksekspertiisi tulemusi on kasutatud tõendamisel ning kohtud ei ole vaidlustanud selleliigilise ekspertiisi tegemist, ei ole kriminaalprotsessi- ja kriminalistikaalases kirjanduses seni välja kujunenud ühtseid seisukohti kompleksekspertiisi teoreetilist ja praktilist laadi küsimustes. Ühtsete lahenduste puudumine mõjustab aga negatiivselt uurimispraktikat. Seetõttu esineb paratamatult olulisi vigu ja puudusi nii kompleksekspertiisi määramisel kui ka selle tegemisel.

Selle asemel, et tunda õppida uurimispraktika vajadusi ja uurida kompleksekspertiisi kasutamise põhjusi, püüti erialakirjanduses mõnigi kord tõendada, et kompleksekspertiisi määramine ja tegemine on väär praktika ning et see on vastuolus nõukogude kriminaalprotsessi põhimõtetega, mida tuleb arvestada ekspertiisialaste küsimuste lahendamisel.¹

Kompleksekspertiisi määramist ja tegemist sätib sõnaselgelt ainult «Kirgiisi NSV Kriminaalprotsessi koodeks»². Teiste liiduvabariikide KrPK-d kompleksekspertiisi mõistet ei kasuta. Sellest järeldati, et kompleksekspertiis ei mahu nende KrPK-de poolt ekspertiiside määramise ja tegemise kohta antud raamidesse.³

Kompleksekspertiisi levimist seletati mõnikord ainult pindmistest nähtustest. Nii leiti, et kompleksekspertiisi määramise väär praktika seonduv ekspertiisiasutuste arenguga ja nende struktuuriga, mis võimaldab uurijal suvaliselt, arvestamata kriminaalprotsessi nõudeid, lihtsustada oma tööd. Kuna viimastel aastatel

¹ Vt. И. Л. Петрухин. Дискуссия о комплексной экспертизе. — «Правоведение», 1962, № 4, стр. 182.

² Edaspidi: KrPK.

³ Vt. Р. Д. Рахунов, А. П. Былинкина. Судебная экспертиза по уголовным делам. — «Советское государство и право», 1972, № 7, стр. 124.

on ekspertiisiasutustes tehtavate ekspertiisiliikide arv oluliselt laienenud ning peaaegu kõigis kohtuekspertiisi teadusliku uurimise instituutides ja laboratooriumides tehakse lisaks kriminalistikaekspertiisidele veel keemia-, füüsika-, tulekahju-, liiklustehnika- ja liiklusekspertiise, samuti raamatupidamis- ja mitmeid teisi ekspertiise, töötavad samas ekspertiisiasutuses kriminalistikaspetsialistide kõrval ka teiste teadusharude esindajad. Seoses sellega on uurijal võimalus kriminaalasja kohtueelsel uurimisel määrata oma sisult erinevate küsimuste lahendamisel ekspertideks ühes ja samas ekspertiisiasutuses töötavaid erineva erialaga spetsialiste. Selle asemel, et koostada mitu ekspertiisimäärust, lihtsustab uurija oma tööd ning määrab ainult ühe ekspertiisi, mille tegemisel lahendatakse rida oma iseloomult erinevaid ekspertiisiülesandeid. Uurija ei arvesta ekspertiisi määramisel ekspertiisi liiki. Ühe ekspertiisimäärusega taotletakse tihti kõigi kriminaalasja uurimisel püstitatavate eriliigiliste ekspertiisiülesannete lahendamist.⁴

Selline lihtsustatud käsitlus ei too esile kompleksekspertiisi kujunemise tegelikke põhjusi. Pindmiste nähtuste taga ei mõisteta neid sügavaid protsesse, mis on aluseks nõukogude kriminaalprotsessi uuele instituudile — kompleksekspertiisile. Kompleksekspertiisi määramisel ja tegemisel esinevaid puudusi ja liialdusi ei ole õige kasutada selle uue instituudi eitamise põhjendusena.

Kompleksekspertiisi kujunemine ja arenemine seondub teaduse ja tehnika arenguga, teaduslik-tehnilise revolutsiooni praeguse etapiga, kus pidevalt laieneb teaduse ja tehnika saavutuste rakendamine kriminaalasjade kohtueelsel uurimisel.

Seejuures iseloomustab kaasajal teaduse ja tehnika arengut diferentseerumine arvukateks kitsasteks harudeks ja suundadeks. See on teaduse ja tehnika arengu praegusele tasemele paratamatult kaasnev nähtus. Nii ei suuda enam ühe või teise eriala spetsialist tunda ja praktikas rakendada kogu selle teadus- või tehnikaharu saavutusi, mida ta esindab.

Teadusliku informatsiooni mahu kiire kasvu tingimustes võimaldab spetsialiseerumine omandada teaduse või tehnika teatud valdkonnas vajalikus ulatuses eriteadmisi moodustavat informatsiooni ja praktilisi kogemusi ning neid kasutada igapäevaselt oma ekspertiisipraktikas.

Nii suudab spetsialist omandada sügavamaid ja laiemaid eriteadmisi ainult oma teadus- või tehnikaharu ühes või mõnes lõigus. Seoses sellega on spetsialiseerumine kaasaja tingimustes paratamatu nähtus.

⁴ Vt. Т. Ф. Шаркова. К вопросу о порядке назначения и производства так называемых «комплексных экспертиз». — Вопросы судебной экспертизы. Сб. 4. — Азербайджанский научно-исследовательский институт судебных экспертиз. Баку, 1967, ст. 176—177.

Samas täheldatakse teaduse ja tehnika valdkonnas veel vastassuunalist protsessi — teadusliku mõtte integratsiooni, s. o. killustatud informatsiooni taasühendamist.

Selleks et korvata diferentseerumisele kaasnud informatsioonikaotust, on tihti vaja ühendada ühe teadus- või tehnikaharu spetsialistide, aga ka erinevate teadus- ja tehnikaharude esindajate teadmisi. Nii ongi tänapäeval teadusele ja tehnikale iseloomulik teadus- ja tehnikaharude vaheliste seoste otsimine, erinevatele teadus- ja tehnikaharudele omase informatsiooni põimimine ja teravate piirjoonte kadumine nende vahel. Teaduse ja tehnika diferentseerumine ja informatsiooni integratsioon on need omavahel seotud ja vastastikku tingitud protsessid, mis kindlustavad teaduse ja tehnika kiire arengu.

Sellest tuleneb vajadus ühendada ja liita ka mitmesuguste ekspertiisiülesannete lahendamisel oma mahult kitsaid, kuid samal ajal sügavaid ja põhjalikke teadmisi. Kitsaste erialaste teadmiste sünteesimine ja koopereerimine võimaldab uurida objekte mitmekülgset ning rakendada kõiki kaasaja teaduse ja tehnika tasemele vastavaid võtteid ja vahendeid püstitatud eesmärgi saavutamiseks.⁵

Kuna kitsalt spetsialiseerunud ning teiste teadus- ja tehnikaharude saavutusi mittetundev spetsialist ei ole suuteline lahendada ekspertiisiülesannet täielikult ja üksiku spetsialisti eriteadmiste kasutamine ei kindlusta uuritavast objektist kogu selle tõendusliku informatsiooni saamist, mis on tegelikult uurimisobjektis salvestatud, on täiesti seaduspärane, et ka ekspertiiside tegemisel otsitakse teid ja vorme kaasaja teaduse ja tehnika diferentseeritusest tingitud ühekülgse ületamiseks.

Kuna teaduse ja tehnika areng loob uusi võimalusi kriminaalasja kohtueelsel uurimisel tõusetuvate küsimuste lahendamiseks, kasutades seejuures eriteadmisi ekspertiisi vormis, on uute professaalsete vormide otsimine ja nende kujunemine uurimispraktikas seaduspärane nähe.

Teaduse ja tehnika valdkonnas toimuvaid diferentseerumis- ja informatsiooni integratsiooni protsesse arvestades on mõistetav ka kompleksekspertiisi kasutamise vajadus uurimispraktikas.

Vaidlused kompleksekspertiisi lubatavuse üle lõpetas NSV Liidu Ülemkohtu pleeum, kes oma 16. märtsi 1971. a. määruses nr. 1 «Kohtuekspertiisist kriminaalasjus» nimetab teiste ekspertiisiliikide hulgas ka kompleksekspertiisi ja avab selle sisu: «Vajalikel juhtudel, kui ühe või teise asjaolu kindlakstegemine ei ole võimalik üksikute ekspertiiside teel või kui see ületab ühe

⁵ Vt. В. И. Шканов. Комплексная экспертиза — методический и процессуальный аспекты. Материалы Всесоюзной научной конференции. Современные тенденции развития судебной экспертизы вещественных доказательств и пути внедрения новых физических, химических и биологических методов исследования в экспертную практику. Часть I. М., 1972, стр. 69.

eksperti või ekspertide komisjoni pädevuse, võib määrata mitmeks uuringuks mitme eriala eksperte. Ekspertid võivad seejuures vormistada ühise ekspertiisiakti.⁶ Ekspertiisiaktis peab olema märgitud, missuguseid uuringuid tegi iga ekspert, missugused faktid ta isiklikult kindlaks tegi ja missugustele järeldustele ta tuli. Igal eksperdil on õigus alla kirjutada ühisele ekspertiisiaktile või selle osale, mis kajastab isiklikult tema uuringute käiku ja tulemusi. Kui lõplike järelduste tegemiseks on kasutatud teiste ekspertide kindlakstehtud fakte, tuleb see ekspertiisiaktis ära näidata. Seaduse nõue, et ekspert annab enda nimel arvamuse tema poolt kooskõlas ta eriteadmistega tehtud uuringute alusel ja kannab selle arvamuse eest isiklikku vastutust..., laieneb täielikult ka isikutele, kes võtsid osa niisuguse ekspertiisi tegemisest.»⁷

Eeltoodust võib tõdeda, et kompleksekspertiis, mida uurimispraktikas laialdaselt kasutatakse, on leidnud tunnustamist ka NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi poolt.

Selleks et parandada kompleksekspertiisi kasutamist uurimispraktikas tõendamisele kuuluvate asjaolude väljaselgitamisel, on vaja üldistada praktilisi kogemusi selleliigilise ekspertiisi määramisel ja tegemisel ning otsida lahendusi praktika pinnalt tõsetuvatele küsimustele.

Üheks selliseks küsimuseks on, kas kompleksekspertiisi tegemisest peab alati võtma osa mitu eksperti või seda saab teha ka üks isik.

Erialakirjanduses on avaldatud arvamust, et kompleksekspertiisi tegijaks võib määrata ühe eksperti juhul, kui ta valdab kompleksseid eriteadmisi (näit. kohtumedititsiinispetsialist on oma ettevalmistuselt ühtlasi ka kriminalistikaspetsialist).⁸

⁶ NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 16. märtsi 1971. a. määruse nr. 1 «Kohtuekspertiisist kriminaalasjus» p. 6 tõlkimisel eesti keelde on mõiste «заключение эксперта» antud sõnasõnaline vaste — eksperti arvamus. Seejuures ei ole arvestatud asjaolu, et Vene NFSV KrPK näeb ette, et ekspertiisi käik ja selle tulemused esitatakse protsessuaalses dokumendis, mida nimetatakse eksperti arvamuseks, mitte aga ekspertiisiaktiks, nagu seda sätivad Eesti NSV KrPK § 160, Leedu NSV KrPK § 214 ja Kasahhi NSV KrPK § 173. Nendes KrPK-des nimetatakse arvamuseks ainult ekspertiisiakti järelduslikku osa, eksperti vastust esitatud küsimustele.

Asendades mõiste «ekspertiisiakt» mõistega «eksperti arvamus», nõutakse määruse eestikeelses tekstis näiteks, et «eksperti arvamuses peab olema märgitud, missuguseid uuringuid tegi iga ekspert, missugused faktid ta isiklikult kindlaks tegi». Vastavalt Eesti NSV KrPK §-le 160 lg. 1 ei esitata neid asjaolusid eksperti arvamuses, vaid ekspertiisiakti kirjeldavas osas. (Vt. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 16. märtsi 1971. a. määrus nr. 1 «Kohtuekspertiisist kriminaalasjus». — «Nõukogude Õigus», 1971, nr. 3, lk. 206.)

⁷ Vt. Постановление Пленума Верховного Суда СССР № 1 от 16 марта 1971 «О судебной экспертизе по уголовным делам». — «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1971, № 2, стр. 8.

⁸ Vt. И. Л. Петрухин. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М., 1964, стр. 163; Т. С. Норейко, С. М. Сырков, В. И. Шиканов. О возможностях комплексной судебно-медицинской и кри-

Ühtlasi on asunud seisukohale, et real juhtudel võib kompleksespertiisi teha üks isik veel siis, kui ta tunneb teatud küsimuse kompleksse lahendamise meetodikat. Sellele aitab kaasa spetsialiseerumine. Näiteks võivad eksperdid spetsialiseeruda komplekssete liiklustehnika- ja trassoloogiaekspertiiside tegemisele kui ekspertiisiülesandeks on tuvastada jälgede tekkemehhanism, transpordivahendite asetus jms.⁹

Need lahendused ei ole kooskõlas kompleksespertiisi olemusega. Tõsi: ei saa eitada juhtu, et üks ja sama isik valdab erinevate teadus- ja tehnikaharude eriteadmisi. Kuid samas ei tule unustada, et ekspertiisi tegemine eeldab mitte ainult teoreetilisi teadmisi, vaid ka praktilisi kogemusi. Seega on tähtis, et eksperdi teoreetilised teadmised oleksid kinnistatud praktikas. Seda põhimõtet järgitakse ekspertide atesteerimisel, kus spetsialistile antakse õigus teha ühe- või teiseliigilist ekspertiisi, arvestades tema teadmisi ja kogemusi.

Kaasaja teaduste diferentseerituse tingimustes on aga selline võimalus, kus üks isik valdab kahe teadusharu eriteadmisi ning on neid pidevalt ka oma ekspertiisipraktikas kasutanud, rohkem loogiline konstruktsioon kui praktikas esinev tõsiasi.

Mis puutub sellesse juhtu, et ühe eriala spetsialist omandab teisest teadusharust üksikuid meetodeid ja kasutab neid ekspertiisiülesannete lahendamisel, siis meie arvates ei tule seda vaadelda eksperdi spetsialiseerumisena. Selleks et spetsialiseeruda mõnes teadus- või tehnikaharus, peab spetsialist eelnevalt omandama selle haru üldteoreetilised alused ja vajalikus mahus sellesse teadus- ja tehnikaharru kuuluvat informatsiooni. Spetsialiseerumine eeldab eriteadmiste teatud süsteemi valdamist.

Lisaks sellele eeldab kompleksespertiisi tegemine, pidades silmas selleliigilise ekspertiisi olemust, mitte ainult mitmeliigiliste eriteadmiste rakendamist üldse, vaid et eriliigiliste eriteadmiste rakendamisele kaasneks spetsialistide koostöö, ühine uurimistegevus ja arvamuse kujundamine. Ainult mitme eksperdi koostöö tingimustes saab toimuda eriteadmiste selline põimumine ja uurimisobjektide kompleksne uurimine, mis kindlustab arvamuse uue kvaliteedi.

Sama ilmneb NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 16. märtsi 1971. a. määrusest nr. 1 p. 6, kus toonitatakse mitme eksperdi osavõttu kompleksespertiisi tegemisest.

миналистической экспертизы. — Вопросы криминалистики. № 10. М., 1964, стр. 3; Л. М. Колодкин. Комплексная экспертиза при расследовании автотранспортного происшествия, криминалистика и судебная экспертиза. Киев, 1964, стр. 260.

⁹ Vt. С. И. Ершанская. Значение совокупности выводов экспертов разных специальностей при решении единого вопроса комплексной экспертизы. — Сборник научных работ. Вып. I Научно-исследовательский институт судебной экспертизы Юридической комиссии при Совете Министров Литовской ССР. Вильнюс, 1963, стр. 307.

Kompleksekspertiisi olemuse selline tõlgendus kajastub ka Kirgiisi NSV KrPK §-s 63, milles märgitakse: «Teaduse ja tehnika erinevatesse valdkondadesse kuuluvate küsimuste lahendamiseks määratakse vajalikel juhtudel kompleksekspertiis, mida teostab vastavatest spetsialistidest moodustatud komisjon.»

Seega eeldab kompleksekspertiisi tegemine alati kahe või rohkema eksperdi osavõttu. Kompleksne uurimine, mille teostab mitme teadus- või tehnikaharu eriteadmisi omav ekspert, ei ole veel kompleksekspertiis.

Kui aga ekspertiisi teevad mitu eksperti, toimub ekspertiisi tegemine ekspertide komisjoni poolt.

Seoses sellega on ekspertide komisjoni esinemine iseloomulik tunnus nii komisjoniekspertiisile kui kriminaalprotsessi omaette instituudile, aga ka kompleksekspertiisile.

Sõnast «komisjon» tuletatud komisjoniekspertiisi nimetus kattub selle tunnuse poolest kompleksekspertiisiga. Mõisted «komisjoniekspertiis» ja «kompleksekspertiis» ei välista selles osas täielikult teineteist.

Nende kahe ekspertiisiliigi erinevus seisneb aga selles, et komisjoniekspertiisi puhul rakendatakse ekspertiisiülesande lahendamisel üheliigilisi, kompleksekspertiisi korral aga eriliigilisi eriteadmisi. Järelikult komisjoniekspertiisi ja kompleksekspertiisi piiritlemine ei toimu mitte ekspertide arvu või ekspertide komisjoni esinemise või puudumise alusel, vaid erinevus avaldub ekspertiiside tegemisel rakendatavate eriteadmiste laadis.

See asjaolu peaks aga kajastuma nende ekspertiiside nimetuses.

Seoses sellega oleks õigem kõnelda mitte komisjoniekspertiisist ja kompleksekspertiisist, vaid komisjoniekspertiisi kahest vormist — 1) ainuallasest komisjoniekspertiisist ja 2) komplekssest e. põimsest komisjoniekspertiisist.

Käsitledes kompleksekspertiisi komisjoniekspertiisi ühe liigina, on selle ekspertiisi tegemine täiesti kooskõlas Eesti NSV KrPK sätetega. Nii märgitakse KrPK §-s 59 lg. 3, et «vajaduse korral võib kriminaalasjas määrata mitu eksperti», s. o. ekspertiisi tegemiseks määratakse ekspertide komisjon. KrPK ei kasuta siinjuures komisjoniekspertiisi mõistet ega seo kriminaalasjas mitme eksperdi määramist ainult komisjoniekspertiisiga. Kuna KrPK näeb ette vajaduse korral ekspertiisi tegemiseks mitme eksperdi määramist, siis ei ole kompleksekspertiisi tegemine vastuolus KrPK sätetega.

Sõna «kompleks» (lad. *complexus* kokku põimitud) tähendab kogumit, põimumist ja liitumist. Kompleksekspertiisi tegemisel põimuvadki ekspertiisiülesande lahendamisel mitme eriala ekspertide eriteadmised.

Eriteadmiste põimumine nende rakendamisel saab aga toimuda ainult siis, kui esineb üks uurimisobjekt ja ühine ekspertiisiülesanne. Kui eksperdid uurivad igaüks erinevat uurimisobjekti ja lahendavad erinevaid ekspertiisiülesandeid, on tegemist mitme üksikekspertiisiga, mis on vägivaldselt surutud ühe ekspertiisi raamidesse.

Seega eeldab kompleksekspertiisi tegemine eriteadmiste põimumist ühe ja sama ekspertiisiülesande lahendamisel. Kui mõni kompleksekspertiisi tegemisest osavõtja ei kasuta selleks oma eriteadmisi, ei võta osa uurimistegevusest ega ka järelduste tegemisest, on tegemist kompleksekspertiisi ebaõige määramisega. Kompleksekspertiisi asemel tuleb sel juhul teha mitu üksikekspertiisi.

Siinjuures on vaja arvestada asjaolu, et kompleksekspertiisi tegemisest osavõtjad on eksperdid. Teistsugust ekspertiisist osavõtu vormi KrPK ei tunne. Nii ei näe KrPK ette võimalust kutsuda ekspertiisi tegemisest osa võtma mõne teise eriala esindajat spetsialistina.

Järelikult tuleb kompleksekspertiisi tegemiseks moodustatud ekspertide komisjoni iga liikme kohta selgitada eraldi, kas ta vastab eksperdi kohta püstitatud nõuetele. Vastavalt KrPK §-le 59 lg. 1 on ekspert isik, kellel on eriteadmisi, mille rakendamine antud kriminaalasjas on vajalik. Sellest järeldub, et vastavate eriteadmiste omamine on eelduseks, et ekspert saaks kompleksekspertiisi tegemisest osa võtta.

KrPK seob eksperdi ülesande täitmise arvamuse andmisega. Nii toonitatakse KrPK §-s 60 lg. 1, et ekspert on kohustatud juurdlust teostava isiku, uurija, prokuröri või kohtu kutsel ilmuma ja andma objektiivse arvamuse temale esitatud küsimuse kohta. Seega ei või ka kompleksekspertiisi tegemisel esineda juhte, kus ekspert võtab osa uurimistegevusest, selgitab ekspertiisiülesande lahendamisel kasutatavaid andmeid, kuid ei osale nende andmete pinnalt toimivas järelduste tegemises.

Iga kompleksekspertiisi tegemisest osavõtva eksperdi uurimistegevuse tulemus peab olema arvamuse andmine — püstitatud ekspertiisiülesande lahendamine. Kui ekspert ei ole suuteline osa võtma arvamuse kujundamisest, peab ta vastavalt KrPK §-le 160 lg. 3 koostama motiveeritud akti ekspertiisi tegemise võimatuse kohta.

Seoses sellega ei ole õige, et kompleksekspertiisi tegemisel jäetakse mõnikord ekspertiisiülesande lahendamine ühe eksperdi ülesandeks, keda sel juhul nimetatakse juhtivaks eksperdiks. Arvamuse andmisel toetub viimane enda, samuti teise eksperdi või teiste ekspertide poolt tehtud uuringute tulemustele. Seejuures eeldatakse, et juhtival eksperdil on laiem profiil. Tema ülesanne

on üksikküsimuste lahendusandmete sünteesimine ning üldise ise-loomuga järelduse tegemine.¹⁰

Selline komplekseksperitiisi väär tõlgendus on mõjutanud ka ekspertiisipraktikat, kus arvamuse kujundamisest ei võta osa kõik komplekseksperitiisi tegemises osalenud eksperdid, vaid seda teeb teiste eest ainult üks ekspert.¹¹

Erialakirjanduses on avaldatud arvamust, et komplekseksperitiisi määramise vajadus on tingitud ainult sellest, et iga üksik ekspert ei ole suuteline vastama esitatud küsimusele, kuna selle lahendamiseks on vaja kasutada eriteadmisi veel teistest teadus-harudest.¹²

Selline käsitlus jääb liialt kitsaks. NSV Liidu Ülemkohtu pleenum konkretiseerib komplekseksperitiisi kasutusvõimalusi ning peab õigeks määrata komplekseksperitiisi siis, kui 1) üks või teine asjaolu jääb üksiku ekspertiisiga kindlaks tegemata ja 2) kui ekspertiisiülesande lahendamine ületab ühe eksperdi või ekspertide komisjoni pädevuse.¹³

Üks või teine asjaolu jääb üksiku ekspertiisiga tuvastamata siis, kui ekspert ei suuda ainult oma eriteadmistele tuginedes kasutada järelduste tegemisel kogu seda informatsiooni, mis on uurimisobjekti tegelikult salvestatud, vaid ainult osa selle mahust. Seetõttu teeb ekspert järelduse, et esitatud materjal on arvamuse andmiseks puudulik või siis ta ei suuda anda arvamust kategoorilises vormis ning teeb seda problemaatilise otsusena, mõõndes ainult teatud fakti tõenäolisust. Kuna sellesisulisel arvamuses ei sisaldu ühtki kindlat fakti, vaid nenditakse ainult nende võimalikkust, ei ole saadud arvamuse kasutatav kohtuliku tõendina.

Kui ekspert leiab, et esitatud materjalid on arvamuse andmiseks puudulikud, või ta teeb järelduse ainult tõenäosuse vormis, jääb tõendamise seisukohalt tähtsusega asjaolu kindlaks tegemata. Komplekseksperitiisi puhul on aga võimalik ära kasutada hoopis laiemat ulatusega informatsiooni, mis kindlustab ekspertiisiülesande lahendamise.

Selle kõrval esineb praktikas veel juhte, kus ühe või teise asjaolu kindlakstegemine ületab ühe eksperdi või üheliigilisi eritead-

¹⁰ Vt. И. Л. Петрухин. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М., 1964, стр. 146.

¹¹ Vt. С. И. Ершанская. Значение совокупности выводов экспертов разных специальностей при решении единого вопроса комплексной экспертизы. Сборник научных работ. Вып. I. Научно-исследовательский институт судебной экспертизы юридической комиссии при Совете Министров Литовской ССР. Вильнюс, 1963, стр. 307.

¹² Vt. Г. А. Цимакурдзе. Процессуальные и методические вопросы криминалистической экспертизы в Грузинской ССР. Тбилиси, 1967, стр. 67.

¹³ Vt. Постановление Пленума Верховного Суда СССР № 1 от 16 марта 1971 «О судебной экспертизе по уголовным делам». — «Бюллетень Верховного Суда СССР», № 2, стр. 8.

missi omavate ekspertide komisjoni pädevuse. Iga üksik ekspert on suuteline sel juhul tuvastama ainult ekspertiisiülesande lahendamiseks vajalikke lähteandmeid, kuid eraldi töötades ei suudaks nad lahendada kogu ekspertiisiülesannet — ainult oma eriteadmistele tuginedes ei ole iga ekspert iseseisvalt pädev ekspertiisiülesannet lahendama.

Kompleksekspertiisi tegemisel võib eriteadmiste põimumine toimuda kas üheaegselt või järjestikuliselt.

Eriteadmiste üheaegselt põimuva rakendamise korral valdavad eksperdid lähedasi, piirmisi eriteadmisi. Sama uurimisobjekti uuritakse ühise ekspertiisiülesande lahendamisel koos. Uurimismeetodite valimine, nende kasutamise järjestuse määramine ja kasutamine sama ekspertiisiülesande lahendamisel toimub ühiselt. Selline koostöövorm eeldab, et üks ja sama uurimismeetod on rakendatav erinevates teadusharudes, kuigi erinevatel eesmärkidel.

Kuna kriminalistika võtab üle ja kasutab oma eesmärkidel loodus- ja tehniliste teaduste saavutusi, siis esineb kriminalistikaekspertiiside tegemisel kasutatavate meetodite hulgas sageli selliseid, mis pärinevad keemiast, füüsikast jt. teadusharudest. Kuigi kriminalistikas on selline ülevõetud meetod vastavalt uurimisobjekti laadile ja uurimise eesmärgile omandanud spetsiifilisi jooni, ei muuda see asjaolu kasutatava meetodi olemust.

Keemilist meetodit kasutatakse näiteks metallist või muust materjalist esemelt mehaanilisel teel eemaldatud stantsinumbrite ja teksti taastamisel, keemilisel teel eemaldatud, plekiga kaetud või põlenud dokumendi teksti nähtavaksmuutmisel ning lasujälgede puhul põlenud püssirohu ja metalli jälgede kindlakstegemisel.

Kompleksekspertiisi tegemisel kasutavad selliseid meetodeid kriminalistikaekspert ja keemiaekspert ühiselt.

Kuigi kompleksekspertiisi tegemisel kindlustab just selline koostöö vorm ekspertiisiülesande eduka lahendamise, esineb ekspertiisipraktikas juhte, kus sellesisulisi uurimismeetodeid kasutatakse järjestikuliselt. Nii määrati näiteks seoses M-le 30. juulil 1973. a. Pärnu-Jaagupis tekitatud lasuvigastusega kompleksekspertiisi, mille tegemisel osalesid kohtuballistikaekspert ja keemiaekspert. Ekspertiisi tegemisel kasutas kohtuballistikaekspert põlenud püssirohu jälgede tuvastamiseks riidel esineva lasuvigastuse ümber kriminalistikas tuntud keemiameetodit, kus defenüülamiini lahus kontsentreeritud väävelhappes annab värvusreaktsiooni püssirohu põlemisjääkidenä jälgjes esinevate nitraatide ja nitriididega. Selle järel kasutas keemiaekspert iseseisvalt veel ka kriminalistikas tuntud kontakt-difusioonimeetodit metalliosakeste esinemise kindlakstegemiseks lasujäljes.¹⁴ Kuna mõlema meetodi

¹⁴ Vt. Eesti NSV Kohtuekspertiisi Teadusliku Uurimise Laboratooriumi ekspertiisiakt nr. K-32 13. augustist 1973. a.

olemust ja selle kasutamise viisi tuntakse nii kriminalistikas kui ka keemias, oleks õigem olnud nende üheaegne ja ühine kasutamine.

Kui eksperdid ei valda piirmisi eriteadmisi, toimub kompleks-ekspertiisi tegemisel eriteadmiste põimumine järjestikuliselt.

Eriteadmiste järjestikulise põimumise korral uurivad mitu erineva erialaga eksperti üksteise järel sama uurimisobjekti eesmärgiga lahendada sedasama ekspertiisiülesannet.

Üksikute järjestikuliselt rakendatavate uurimismeetodite kasutamine on suunatud sama ekspertiisiülesande lahendamisel kasutatava lähteinformatsiooni kogumisele.

Näiteks määrati seoses K. tapmisega Kilingi-Nõmmel 12. detsembril 1972. a. kompleksekspertsis, kusjuures ekspertiisiülesanne oli tuvastada, kas Pärnu Tööstuskombinaadi «Säde» Kilingi-Nõmme tsehhi nr. 2 katlamaja tuhandest leitud portfelli kuld ja portfelli käepideme kinnitusdetailid ning K. portfelliga üheaegselt ostetud teise portfelli detailidel on ühine grupikuuluvus. Kompleksekspertsisi tegemisest võtsid osa trassoloogiaekspert ja füüsikaekspert.

Ekspertiisiülesande lahendamisel kasutas trassoloogiaekspert, uurides portfelli detailide ehituslikke tunnuseid, fotograafia- ja muid meetodeid. Portfelli detailide keemilise koostise tuvastas füüsikaekspert, kasutades selleks emissioon-spektraalanalüüsi meetodit.¹⁵

Vaatamata sellele, kas kompleksekspertsisi tegemisel toimub eriteadmiste põimumine üheaegselt või järjestikuliselt, võtavad kõik ekspertsisi tegemisel osalenud eksperdid osa lähteinformatsiooni analüüsimisest, tunnuste hindamisest ja järelduste tegemisest.

Pidades silmas eriteadmiste üheaegset või järjestikulist põimumist kompleksekspertsisi raamides, on selleliigilise ekspertsisi kasutamise võimalused tänapäeval avarad.

Nii saab kasutada komplekselt kohtumeditsiini- ja kriminalistikaalaseid eriteadmisi näiteks vigastuse tekitamise mehhanismi ja tingimuste tuvastamisel, mis on jäetud üheaegselt kannatanu kehale ja tema riidele, selle vigastuse tekitamisel kasutatud objekti identifitseerimisel; kannatanu ja kahtlustatava või süüdistatava vastastikuse asetuse ja asendi kindlakstegemisel kehavigastuse tekitamise ajal; kas kannatanu riietel esinevad vigastused vastavad oma asetusele ja iseloomult kannatanu kehal esinevatele vigastustele; milline oli verejälgede kujunemismehhanism; kui kõrgelt on langenud veretilgad või paiskunud verepritsmed; millises suunas ja millise kiirusega liikus, arvestades verejälgede asetust ja laadi, kannatanu; kus tekitati kannatanu kehavigastusi, pidades silmas verejälgede paiknemist kannatanu riietel ja sündmuskohal asuvatel esemetel jms.

¹⁵ Vt. Eesti NSV Kohtuekspertsisi Teadusliku Uurimise Laboratooriumi ekspertsisiakt K-6/F-5 22. jaanuarist 1973. a.

Kui kannatanu kehal on hambajäljed, määratakse näiteks identifitseerimisülesande lahendamiseks kompleksekspertiis, mille tegemisest võtavad osa kohtumeditiini-, trassoloogia- ja stomatoloogiaekspert. Kui aga hambajäljed on jäetud esemele, toiduainele, puu- ja juurviljale, osalevad kompleksekspertiisi tegemisel kriminalistika- ja stomatoloogiaekspert.

Komplekse kohtumeditiini- ja kohtuballistikaekspertiisi tegemisel uuritakse lasuvigastusi kannatanu kehal, samuti tema riidel. Ekspertiisiülesandeks on tuvastada, kas riidel ja kannatanu kehal esinevad vigastused on tekitatud tulirelvaga, milline on lasuvigastuste tekitamise järjestus, kui kaugelt ja kust toimus tulistamine, millist liiki ja süsteemi tulirelvast tulistamisel on tekitatud lasuvigastus, kus paiknevad pihtamislaengu sisenemis- ja väljumisava, milline oli kannatanu ja kahtlustatava keha asetus ja asend lasuvigastuse tekitamisel jne.

Kompleksekspertiisi tegemisel on mõnikord vaja kasutada omavahel seostatuna veel trassoloogia- ja liiklustehnikaalaseid eriteadmisi. Sellesisulise kompleksekspertiisi tegemisel on uurimisobjektideks transpordivahend, selle üksikud detailid, sõlmed, mehhanismid, värvkatte osakesed, esiklaasi ja -laterna killud, teekatte, teisele transpordivahendile või muule esemele jäetud transpordivahendi jäljed.

Ekspertiisi tegemisel on eesmärk tuvastada, kas transpordivahendi detaili tükid moodustasid varem ühtse terviku, kas teatud detaili on kasutatud kontrollitaval transpordivahendil, kas samal teljel paiknevaid rattaid on omavahel vahetatud, kas transpordivahendil esinevad vigastused on tekitatud teise transpordivahendi teatud detailiga jms. Kui transpordivahendi jäljed on jäetud kannatanu riidele ja kehale, siis transpordivahendi identifitseerimisel, samuti transpordivahendi ja kannatanu vastastikuse asetuse ja asendi tuvastamisel ja jälgede kujunemismehhanismi selgitamisel, samuti selle detaili kindlaksmääramisel, millega on tekitatud kannatanule vigastus, on otstarbekas, et kompleksekspertiisi tegemisest võtaksid osa trassoloogia-, liiklustehnika- ja kohtumeditiiniexpert. Kui kriminaalasja uurimisel on vaja tuvastada transpordivahendi detaili murdumise või vigastamise põhjus, määratakse kompleksekspertiis, mille tegemisest võtavad osa metallograafia- ja liiklustehnikaekspert.

Tihti tuleb määrata kompleksekspertiis veel siis, kui objektide uurimisel on vaja rakendada komplekselt kohtuballistika- ja keemiaalaseid eriteadmisi. Uurimisobjektidena esinevad sel puhul lasujäljed, laskemoon ja relvaraua õone ladestus. Ekspertiisiga tuvastatakse näiteks, kas relvast on tulistatud, millist liiki püssirohku kasutati padruni laadimisel, kas lasuvigastuses ja selle ümber esineb püssirohutahma, õli või metalliosakesi.

Küsümuse selgitamiseks, kas mitmesuguste toodete osad või tükid moodustasid varem ühtse terviku, määratakse komplekseks-

pertiis, millest võtavad osa kaubatundmiseksperit ja trassoloogia-eksperit.

Sageli on vaja uurida komplekseksperitiisi tegemisel võõrainete osakesi (mikroosakesi) ja nende ladestusi (näit. pinnasejäljed). Selleliigilise eksperitiisi tegemisest võtavad osa näiteks füüsika-, keemia- ja bioloogiaeksperit. Küsimuste kompleksne lahendamine on sageli vajalik veel tulekahju kohtueelsel uurimisel. Neil juhtudel tuleb laialdaselt kasutada objektist sõltuvalt tuletõrjetechnika-, füüsika-, keemia-, soojustehnika-, bioloogia-, trassoloogia- ja elektrotechnika-alaseid eriteadmisi. Uurimisobjektideks võivad sellesisulise komplekseksperitiisi tegemisel olla põlenud ainete jäägid, põlenud seadmed, kütte- või määrdeõlide jäägid, tuletõrjeinventar jms.

Komplekseksperitiisi tegemine võimaldab saada ulatuslikku informatsiooni tõendamisele kuuluvate asjaolude kohta ning kindlustab eriteadmiste tagajärjeka kasutamise eksperitiisi vormis.

О ВОЗМОЖНОСТЯХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЛЕКСНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В СЛЕДСТВЕННОЙ ПРАКТИКЕ

Х. Линдмяэ

Резюме

В следственной практике Эстонской ССР комплексные экспертизы выполняются с 60-х годов. Но несмотря на то, что результаты комплексных экспертиз используются в качестве доказательств и что в судебной практике не оспаривается допустимость экспертиз данного вида, до сих пор в уголовно-процессуальной и криминалистической литературе не сложилось единой точки зрения по теоретическим и практическим вопросам понятия и проведения комплексной экспертизы. Данное обстоятельство оказывает отрицательное влияние на следственную и экспертную практику.

Возникновение и развитие комплексной экспертизы связано с нынешним этапом научно-технической революции.

Для современной науки и техники характерна дифференциация на узкие отрасли и направления. При этом усиливается и противоположная тенденция — интеграция отдельных научных достижений, соединение и кооперация специальных познаний из разных областей науки и техники. Комплексная экспертиза является отражением этого сложного процесса. Соединение и кооперация по своему объему узких, но в то же время глубоких познаний из разных областей науки и техники создает новые возможности для экспертного исследования объектов и получения обширной информации целей решения поставленных задач в форме комплексной экспертизы.

В проведении комплексной экспертизы участвуют два или более экспертов, имеющих теоретические познания и практический опыт, необходимые для экспертных исследований. Комплексное исследование, проводимое одним экспертом, владеющим специальными познаниями из разных областей науки и техники, не является комплексной экспертизой.

Для того, чтобы специализироваться в узкой области другой отрасли науки или техники, необходимо усвоить общетеоретические основы как систему познаний. Поэтому практика проведения комплексных экспертиз одним лицом, знающим только узкую и разобобщенную область из другой отрасли науки и техники, является необоснованной.

Комплексная экспертиза предполагает не только использование познаний из разных областей науки и техники, но и сотрудничество экспертов, обмен опытом и совместное формулирование выводов экспертизы. Только при участии в проведении комплексной экспертизы двух или более экспертов совершается переплетение специальных познаний и складывается экспертное заключение нового качества.

Ввиду того, что в проведении комплексной экспертизы принимают участие два эксперта или более, комплексная экспертиза является одним из видов комиссионной экспертизы. Поэтому необходимо различать однородные и комплексные комиссионные экспертизы.

При проведении комплексной комиссионной экспертизы все эксперты должны принимать участие в решении экспертных задач. Роль эксперта не должна ограничиваться только сбором исходной информации для формирования заключения другим экспертом.

Переплетение специальных познаний происходит одновременно или последовательно. При одновременно происходящем переплетении специальных познаний эксперты владеют близкими и смежными познаниями из разных областей науки и техники. Установление порядка и используемые методы исследования, а также использование этих методов при решении экспертных задач происходит совместно.

При последовательном переплетении специальных познаний для решения одной и той же экспертной задачи используются по характеру более разные специальные познания. Каждый из экспертов исследует тот же самый объект отдельно. Но оценка раздельно собранной информации и формулирование выводов происходит совместно.

NOORTE KURJATEGIJATE SOTSIAALSEST ORIENTEERITUSEST

E. Raska

TRÜ Kriminoloogia Laboratoorium

1. Kurjategija isiksuse kriminoloogilise uurimise üheks peamiseks eesmärgiks on selgitada välja nihked isiksuse struktuuris, mis võiksid olla vaadeldavad kuritegude toimepanemise vahetute põhjustena. Järelikult huvitab kriminoloogi isiksuse struktuur selle käitumuslikust aspektist. Uurimisaspekti piiritlemisega on astunud esimene samm kurjategija isiksuse tegelikul uurimisel. Järgmiseks sammuks sellel teel on uurimismeetodi leidmine. Tundub, et just siin esineb väga sageli ebajärjekindlust: selle asemel et uurida isiksuse struktuuri, hakatakse uurima isiksuse üksikuid omadusi, kusjuures üsna tavaline on, et isiksuse omadustena käsitletakse ka väliseid, isiksust kujundavaid faktoreid /14, lk. 33—39; 6, lk. 6 jt./. Isiksuse üksikute omaduste kogum, olgugi ulatuslik ja süstematiseeritud, ei ole samatähenduslik isiksuse struktuuriga. Sellepärast ei ole ka üksikute omaduste ükskõik kui põhjalik uurimine võrdsustatav isiksuse struktuuri uurimisega. Isiksuse struktuuris tuleb näha ette mitte üksikute omaduste mehaanilist summat, vaid vastastikku seotud omaduste (struktuuri elementide) organiseeritud tervikut. Järelikult on isiksuse struktuuri uurimise esmaseks meetodiliseks ülesandeks välja selgitada need isiksust iseloomustavad fenomenid, mis teatavast aspektist (antud juhul käitumuslikust) peegeldavad isiksuse struktuurset tervikkust. Omamata sellist «võtit» isiksuse struktuuri mõistmiseks, on raske (kui mitte võimatu) hinnata üksikute isiksust iseloomustavate omaduste tähendust ja kohta käitumuslikus struktuuris.

Üheks fenomeniks, mis peegeldab isiksuse käitumuslikku struktuuri, on indiviidi sotsiaalne suundus. Viimane väljendub indiviidi käitumistendentsides, valikulises suhtumises ümbritseva tegelikkuse nähtustesse, ühtede eluvaldkondade (või tegevusliinide) eelistamises teistele /4, lk. 94—96; 8, lk. 52; 9, lk. 24; 11, lk. 33/. Indiviidi sotsiaalne suundus kujuneb käitumusliku struk-

tuuri madalamat järku elementide — subjektiivsete väärtuste — integreerumise tulemusel. Subjektiivsed väärtused on käitumise vahetuteks regulaatoriteks. Kui sotsiaalse suundusega määratakse ära käitumise üldine tendents, siis selle tendentsi raames rajaneb tegelik käitumine, s. o. käitumisviisi ja vahendite valik, subjektiivsetele väärtustele.

Igal inimesel võib üheaegselt olla ja tavaliselt ongi mitu sotsiaalset suundust, kusjuures üks (või mõni) neist võib teatavate asjaolude toimel muutuda domineerivaks. Kõigi antud isikul tegelikult esinevate suunduste kogumis väljendub selle isiku sotsiaalne orienteeritus. Viimane ei ole mitte iseseisev isiksust iseloomustav fenomen, vaid tähistab pigem ühe või teise suunduse domineerimise intensiivsust. Samuti on mõistet sotsiaalne orienteeritus otstarbekas kasutada teatava sotsiaalse grupi domineerivate käitumistendentside iseloomustamiseks.

Isiksuse käitumusliku struktuuri uurimine sotsiaalse suunduse ja sotsiaalse orienteerituse tasemel ei saa anda kuigivõrd detailset pilti käitumusliku struktuuri iseärasustest. Küll aga osutub võimalikuks saada suhteliselt terviklik ülevaade subjekti põhilistest käitumistendentsidest ja neis ilmnevatest ühiskondlikult negatiivse iseloomuga olulisematest kõrvalekalletest. Omades selliseid eelteadmisi, on isiksuse käitumusliku struktuuri süvendatud uurimine subjektiivsete väärtuste tasandil märksa lihtsam ja täpsemini planeeritav.

Kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalset orienteeritust jälgiti 1972.—1973. aastal TRÜ Kriminoloogia Laboratooriumis läbi viidud uurimistöödes. Et selgitada noorte kurjategijate sotsiaalse orienteerituse iseärasusi, koguti vastavaid andmeid ka Eesti NSV päevaste keskkoolide 9.—11. klasside ja kutsekoolide (-keskkoolide) õpilaste kohta.¹ Uuriti ainult meessoost isikuid vanuses 14.—25. eluaastani. Uurimise põhigrupp (kuritegusid toimepannud noored) koosnes Eesti NSV prandusliku töö asutustes karistuse kandmisel viibivatest kurjategijatest ja toimepannud õiguserikkumiste eest erikoolidesse suunatud noorukitest, üldse 300 isikut. Võrdlusgrupp, koosseisus 1000 päevastekeskkoolide ja 1000 kutsekoolide (-keskkoolide) õpilast, moodustati sellise arvestusega, et saada representatiivset esindust kogu vabariigi ulatuses. Algandmete kogumiseks viidi läbi õpilaste anonüümne ankeetküsitlus, põhigruppi kuulunud isikute kohta saadi vastavaid andmeid formaliseeritud intervjuuga.

Noorte orienteeritust uuriti viie sotsiaalse suunduse lõikes. Need olid suundus 1) väikesele grupile, 2) perekonnale (armas-

¹ Võrdlusgrupi komplekteerimisel õpilastest lähtuti arvestusest, et nende sotsiaalne orienteeritus peaks eeldatavalt olema ühiskondlikult kõige positiivsem, kuna tegemist on noortega, kes on olnud pideva kasvatusliku mõju sfääris. Järelikult on õpilase isiksus kõige käepärasemaks sotsiaalseks etalooniks kurjategija isiksuse uurimisel.

Tabel I

Grupp	Keskool	Kutsekool	Kurjategijad	Kokku	Kontingentsikordaja (V)
1. Suundus väikesele grupile	221 42,8% 22,2%	251 48,6% 25,7%	44 8,6% 14,7%	516 100,0% 22,6%	$V(1)=0,11$
2. Suundus perekonnale	216 42,8% 21,7%	254 50,3% 26,0%	35 6,9% 11,7%	505 100,0% 22,1%	$V(2)=0,15$
3. Suundus füüsilisele eneseteostusele	183 38,8% 18,4%	205 43,5% 21,0%	83 17,6% 27,7%	471 100,0% 20,64%	$V(3)=0,1$
4. Suundus meelelahutustele	22 12,4% 2,2%	53 29,9% 5,4%	102 57,7% 34,0%	177 100,0% 7,7%	$V(4)=0,92$
5. Suundus vaimsele eneseteostusele	353 58,6% 35,4%	213 35,4% 21,8%	36 6,0% 12,0%	602 100,0% 26,4%	$V(5)=0,23$
Kokku	995 43,8% 100,0%	976 43,0% 100,0%	300 13,2% 100,0%	2271 100,0% 100,0%	
Kontingentsikordaja (V)	$V_1=0,27$	$V_2=0,19$	$V_3=0,23$		$V=0,21$

tusele), 3) meelelahutustele, 4) füüsilisele eneseteostusele (spordile) ja 5) vaimsele eneseteostusele. Kuigi nimetatud viis ümbritseva tegelikkuse valdkonda (suunduse objekti) ei kajasta noorte elutegevust ammendavalt, on nad antud vanuses noorte jaoks siiski enamolulised, mistõttu suunduse objektide ringi laiendamist ei peetud otstarbekaks. Mõeldav oleks olnud suunduse objektide täiendamine elukutsega (s. t. — oleks võidud uurida noorte suundust elukutsetele), kuid arvestades elukutse erilist tähendust võrdlusgrupi õpilaste jaoks (seoses läheneva elukutsevaliku probleemiga), peeti õigemaks elukutse suundus objektide ringist välja jätta.

2. Nagu juba öeldud, uuriti noorte kurjategijate sotsiaalse orienteerituse iseärasusi viie suunduse lõikes. Koos võrdlusgrupi õpilastega saadi vastavaid andmeid kokku 2271 isiku kohta, neist oli päevaste keskkoolide õpilasi 995 (43,8%), kutsekoolide (-keskkoolide) õpilasi 976 (43,2%) ja kurjategusid toimepannud noori 300

(13,0%). Nimetatud 2271 noorest 602 (26,4%) olid orienteeritud vaimsele eneseteostusele; 516 (22,6%) väikesele grupile; 505 (22,1%) perekonnale. Suundus füüsilisele eneseteostusele esines 471 noorel (20,6%) ja suundus meelelahutustele 177-l (7,7%).²

Tabeli 1 andmetest nähtub, et üksikute võrdlusgruppide lõikes ei ole noorte sotsiaalne orienteeritus kaugeltki ühesugune. Puhtvälise erinevusena tõrkab silma uuritud suunduste suhtelise esinemissageduse ebaühtlus vaadeldavates gruppides. Kõige esileküündivam selles mõttes on noorte kurjategijate grupp, kus prevaleerivad kaks suundust. Kõigist kuritegusid toimepannud noortest 34% on orienteeritud meelelahutustele ning 27,7% füüsilisele eneseteostusele. Ka keskkooliõpilaste grupis on uuritud suunduste suhteline sagedusjaotus küllalt ebaühtlane. Siin on prevaleerivaks suundus vaimsele eneseteostusele (35,4%). Suunduste suhteline sagedusjaotus on kõige ühtlasem kutsekoolide õpilaste grupis, kus kõik uuritud suundused on esindatud enam-vähem võrdselt, välja arvatud suundus meelelahutustele, mis esineb ainult 5,4%-l antud gruppi kuuluvatest noortest.

Niisugust erinevust võrdlusgruppide vahel on küllalt raske seletada. Nähtavasti tuleb ühe arvestatavama seletusvariandina silmas pidada erinevusi vaadeldavate võrdlusgruppide homogeensuses, viimast eriti grupi liikmete isiksuse tunnuste aspektist vaadatuna. See tähendab — mida homogeensem on grupp, seda selgepiirilisem on antud grupi sotsiaalne orienteeritus, ja vastupidi — grupi sotsiaalse orienteerituse ebamäärasus viitab grupi heterogeensusele.

Statistiliselt saab suunduste levikut teatavas grupis iseloomustada hälvete kaudu, mis esinevad suunduste teoreetiliselt eeldatavate ja kogemuslike sagedusjaotuste vahel. Juhul kui nimetatud hälbed on ebaolulised, s. t. — suunduste kogemuslik sagedusjaotus ei erine märkimisväärselt teoreetiliselt eeldatavast sagedusjaotusest, võime rääkida antud grupi kui terviku sotsiaalse orienteerituse ebamäärasusest.

Käesolevas uurimuses valisime kogemuslike ning teoreetiliselt eeldatavate sagedusjaotuste vaheliste hälvete olulisuse statistiliseks hindamiseks suhteliselt lihtsa ja arvutustehniliselt käepärase näitaja — kontingentsikordaja, mis arvutatakse järgmise valemi abil:

$$V = \frac{\chi^2}{N \cdot (q - 1)},$$

Toodud valemis tähistab N statistilise tabeli elementide üldarvu, q on vabadusastmete arv.³ Kontingentsikordaja võib omandada

² Vt. tabel 1.

³ Kontingentsikordaja arvutamise üksikasjalik kirjeldus, samuti tema statistiline sisu on esitatud /9 (1), lk. 139—149; 3, lk. 30—36/.

väärtusi 0...1, (kusjuures väärtuste hindamiseks võib kasutada järgmist skaalat:

- ... 0,20 — nõrk või peaaegu olematu seos;
- 0,20 ... 0,40 — nõrk, ent tegelikult toimiv seos;
- 0,40 ... 0,70 — oluline seos;
- 0,70 ... 0,90 — tugev, hästi märgatav seos;
- 0,90 ... 1,0 — väga tugev seos /1, lk, 142/.

Juhul kui kontingentsikordaja arvutatakse mitte antud statistilise risttabeli kui terviku, vaid selle üksikute ridade või veergude suhtes, tuleb vastavalt muuta ka N-i ja q väärtusi valemis. Mõnevõrra muutub ka χ^2 arvutamise meetodika /3, lk. 32—33/.

Tabeli 1 andmete alusel on arvutatud nii tabeli üld- kui ka üksikute ridade ja veergude kontingentsikordajad. Tabeli üldine kontingentsikordaja (V) näitab, kuivõrd olulised on viie uuritava suunduse kogemusliku ning teoreetiliselt eeldatava sagedusjaotuse hälbed vaatluse all olevas noorte kontingendis tervikuna. Kuna $V=0,21$, siis võime märkida teatavat süstemaatilist hälbimist, mis aga on liialt nõrk selleks, et rääkida uuritavate suunduste kogemusliku sagedusjaotuse olulisest erinevusest. Ehk teisiti öelduna — vaadeldav noorte kontingent tervikuna ei ole sotsiaalse orienteerituse aspektist vaadatuna homogeenne.

Iga üksiku võrdlusgrupi homogeenusut nende sotsiaalse orienteerituse aspektist iseloomustavad tabeli 1 veergude lõikes arvutatud kontingentsikordajad $V_1=0,27$ (päevaste keskkoolide õpilased), $V_2=0,19$ (kutsekoolide (-keskkoolide) õpilased) ja $V_3=0,23$ (kuritegusid toimepannud noored). Vastavalt esitatud näitajatele võime öelda, et sotsiaalse orienteerituse aspektist kõige homogeensema grupi moodustavad päevaste keskkoolide õpilased, suhteliselt homogeenne on ka kuritegusid toimepannud noorte grupp. Kutsekoolide (-keskkoolide) õpilaste gruppi tuleb aga pidada heterogeenseks.

Tabeli 1 ridade kontingentsikordajad $V^{(1)}=0,11$; $V^{(2)}=0,15$; $V^{(3)}=0,1$; $V^{(4)}=0,92$ ja $V^{(5)}=0,23$ iseloomustavad vastavalt suunduse väikesele grupile, perekonnale (armastusele), füüsilisele eneseteostusele (spordile), meelelahutustele ning lõpuks suunduse

⁴ Kuna χ^2 arvutatakse valemist $\chi^2 = \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i}$, kus O_i on tunnuse kogemuslik, E_i teoreetiliselt eeldatav sagedus, siis kontingentsikordaja V leidmiseks tulebki kõigepealt leida tunnuste teoreetiliselt eeldatavad sagedused.

Nende arvutamise meetodika on erinev sõltuvalt sellest, kas tahame arvutada kontingentsikordajat statistilise risttabeli kui terviku või selle tabeli üksikute ridade (veergude) suhtes. Esimesel juhul arvutatakse teoreetiliselt eeldatavad sagedused valemist $E_i = \frac{N_i \cdot N_j}{N}$,

kus N_i on sageduste veerusumma ja N_j on sageduste reasumma, N aga antud tabeli sageduste üldsumma. Kui soovime arvutada ainult rea (veeru) kontingentsikordajaid, võtame teoreetiliselt eeldatavaks sageduseks antud rea või veeru sageduste aritmeetilise keskmise.

vaimsele eneseteostusele esinemissageduse varieerimist kolmes võrreldavas grupis. Nagu näeme, esineb olulisi erinevusi ainult kahe suunduse sagedusjaotuses. Need on suundused meelelahutustele ($V^{(4)}=0,92$) ja vaimsele eneseteostusele ($V^{(5)}=0,23$).

Lõpetades uuritud noorte sotsiaalse orienteerituse formaalsete iseärasuste analüüsi, toome lühidalt esile kõige olulisema, mis sellest analüüsist tulenes.

Esiteks ilmnes, et uuritud noored erinevad nende sotsiaalse orienteerituse selgepiirilisuse aspekti poolest. Kõige selgepiirilisema grupi selles mõttes moodustavad päevaste keskkoolide õpilased, kellel konkurentsilt prevaleerib üks suundus — suundus vaimsele eneseteostusele. Järgneb kuritegusid toimepannud noorte grupp kahe prevaleeriva suundusega. Need on suundus meelelahutustele ja suundus füüsilisele eneseteostusele.⁵ Sotsiaalselt orienteerituselt kõige ebamäärasema grupi moodustavad kutsekoolide (-keskkoolide) õpilased. Selles grupis esinevad kõik uuritud suundused teoreetiliselt eeldatava sagedusjaotuse piires. Vähesed kõrvalekaldumised on statistiliselt ebaolulised.

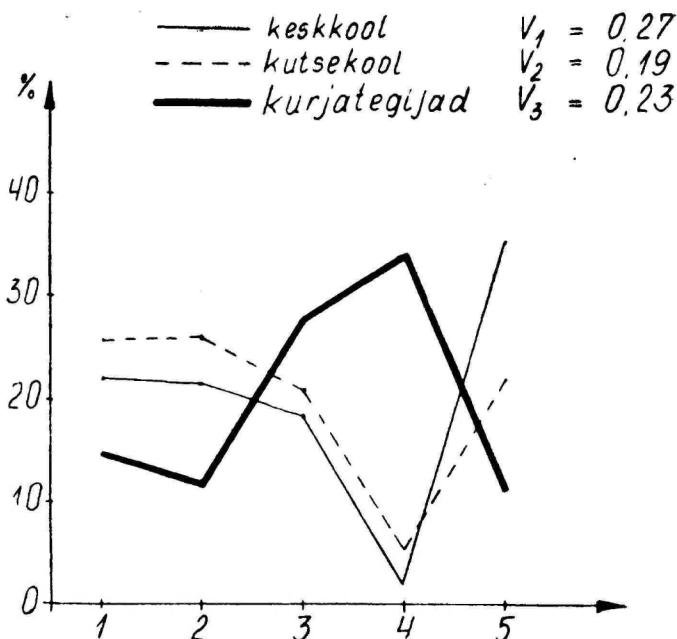
Teise olulise momendina tuleb märkida, et sotsiaalselt orienteerituselt erinevad vaadeldud noortegrupid mitte kõigi uuritud suunduste lõikes. Märkimisväärseid erinevusi võime täheldada ainult kahe suunduse — nimelt suunduse meelelahutustele ja suunduse vaimsele eneseteostusele osas. Kuivõrd ülejäänud kolme suunduse esinemissagedus on kõigis vaadeldavates noortegruppides küllalt lähedane teoreetiliselt eeldatavale esinemissagedusele, siis võime öelda, et need suundused ei ole uuritavas noortekontingendis tervikuna kuigivõrd aktuaalsed. Kas viimane asjaolu on tingitud ealistest iseärasustest või avaldavad siin mõju muud faktorid, jääb esialgu lahendamist nõudvaks probleemiks.

Eespool käsitletud formaalsed erinevused kolme võrdlusrühmi sotsiaalses orienteerituses avalduvad väga ilmekalt tabeli 1 andmete graafilises esituses (vt. graafik 1). Graafikule lisatud kontingentsikordajad $V_1=0,27$, $V_2=0,19$, $V_3=0,23$, mis väljendavad statistiliselt vastavalt päevaste keskkoolide ning kutsekoolide (-keskkoolide) õpilaste ja kuritegusid toimepannud noorte gruppide homogeensust nende sotsiaalse orienteerituse aspektist, on arvatatud lähtudes uuritud suunduste teoreetiliselt eeldatavast esinemissagedusest. Kuna vaatluse all on viis suundust, siis teoreetiliselt võib eeldada igaühe võrdset 20-protsendilist esindatust. See tähendab — graafikul kulgeks suunduste teoreetiliselt eeldatava esinemissageduse mõtteline sirgjoon jaotuse «20%» kohalt.

Andmete graafilist pilti on otstarbekas kasutada ka noorte orienteerituse erinevuste sisulisel analüüsimisel, mida alljärgnevalt püüamegi teha.

⁵ Kahe suunduse prevaleerimisega seletub ka kuritegusid toimepannud noorte grupi mõnevõrra väiksem homogeensuse näitarv, võrreldes päevaste keskkoolide õpilaste vastava parameetriga.

Graafik 1.

Domineeriv suundus:

1. Suundus väikesele grupile.
2. Suundus perekonnale
3. Suundus füüsilisele eneseteostusele.
4. Suundus meelelahutustele
5. Suundus vaimsele eneseteostusele.

Peaaegu kõigis alaealiste ja noorte kuritegudele pühendatud uurimustes on kõrvuti muude probleemidega käsitletud ka õiguserikkujate haridust. Tuginedes paljude konkreetsete uurimuste andmetele, võib praegu lugeda tuvastatud faktiks alaealiste õiguserikkujate haridusliku taseme mittevastavust nende vanusele /19, lk. 28/. Tüüpiliseks alaealiste õiguserikkujate puhul võib pidada klassikursuse kordamist /7, lk. 83/, samuti enneaegset õpingute katkestamist üldhariduslikus koolis /10, lk. 50—51/.

Ehkki käesolevas uurimuses kuritegusid toimepannud noorte hariduslikku taset spetsiaalselt ei puudutata, võime meie käsutuses olevatele andmetele tuginedes siiski üht-teist ka selle küsimuse kohta öelda.

Teatavasti on haridus üks põhilisemaid vaimse eneseteostuse komponente. Haridus on õieti see baas, millele rajaneb kogu vaimne eneseteostus. Viimane aga kuulub paratamatu komponendina harmooniliselt arenenud, valitsevaid kultuuristandardeid aktiivselt omaksvõtva isiksuse omaduste hulka. Kuna aga isiksuse kujunemine pole ühepoolne protsess, milles kujunev isiksus võiks osaleda passiivselt, siis tuleb asuda seisukohale, et vaimselt täisväärtusliku harmoonilise isiksuse kujunemise üheks olulisemaks eelduseks on vastavasuunalise aktiivsuse kujundamine. Näib, et indiviidi subjektiivne aktiivsus vaadeldavas suunas väljendubki tema orienteerituses vaimsele eneseteostusele.

Meie uurimuse andmetest nähtub küllalt selgelt kuritegusid toimepannud noorte nõrk orienteeritus vaimsele eneseteostusele. Vastav suundus esineb ainult 12 protsendil noortest kurjategijatest. Siit tulenevalt on täiesti mõisteta, miks just noored õiguserikkujad paistavad silma klassikursuse kordajatena, koolist enne-aegselt lahkujatena jne. Olukorra parandamiseks nähtavasti ei piisa üksikute puuduste otsimisest ning likvideerimisest, vaid eesmärgiks tuleb seada vastava orientatsiooni kujundamine juba kõige varasemast lapseast peale.

Kuritegusid toimepannud noorte isiksust negatiivselt iseloomustavaks asjaoluks tuleb pidada ka nende nõrka orienteeritust perekonnale. Meie uurimistöö näitas, et suundus perekonnale esineb ainult 11,7 protsendil noortest kurjategijatest.

Perekonna kasvatuslikku osatähtsust on raske ülehinnata. Juba A. S. Makarenko, vaadeldes kasvatust kõige laiemas tähenduses sotsiaalse protsessina, asetab selles protsessis esiplaanile perekondliku kasvatusel /15, lk. 20/. Viimastel aastatel on ilmunud rida huvitavaid uurimusi, mis spetsiaalselt käsitlevad perekondliku kasvatusel defekte ning nende mõju alaealiste kuritegevusele.⁶ Olles igati nõus nende uurimuste järeldustega, tundub ometi, et sageli vaadeldakse neis küsimust ühekülgselt. Põhjalikumalt analüüsitakse perekonda kui kasvatajat, tagaplaanile jääb aga kasvatusel objekt — noor õiguserikkuja. Tagaplaanile just selles mõttes, et ei vaadelda tema subjektiivset valmisolekut perekonna poolt avaldatava kasvatusliku mõju vastuvõtuks. Nimetatud valmisolekut ei tule mõista lihtsustatult kasvatatava subjektiivse tahte avaldusena. Küsimus on märksa keerulisem ja seisab perekonna kui kasvataja autoriteedis kasvatatav silmis. Mida kõrgem see autoriteet on, seda resultatiivsem

⁶ Kuna siinkohal ei ole vajadust esitada vastavate tööde loetelu, piirdume vaid mõne ulatuslikuma uurimuse nimetamisega: *Личность преступника*. М., 1971, г. IV; *Вопросы изучения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних*, (сборник трудов, часть 1); М., 1971; А. Б. Сахаров. *Правонарушение и закон*. (Преступность несовершеннолетних и борьба с ней в СССР). М., 1967, гл. 3; *Коммунистическое воспитание подрастающего поколения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних*. Рига, 1968.

on kasvatusprotsess, ja vastupidi.⁷ Üldtuntud faktiks on näiteks poolikute perekondade madal kasvatuslik potsentsiaal. Viimane on tingitud paljudest asjaoludest. Juba ajaliselt ei suuda üks vanem (tavaliselt on selleks ema) osutada laste kasvatamisele vajalikku tähelepanu. Kuid unustada ei tohi ka tõsiasi, et üldreeglina ei ole ema autoriteet kasvatajana võrreldav isa autoriteediga. Seda eriti poiste suhtes /2, lk. 23/.

Perekonna kasvatusliku autoriteedi kujunemine, hoidmine ning tugevdamine on meie teema raamidest väljuv probleem, mida me antud töös lähemalt ei käsitle. Juhime ainult tähelepanu tõsiasi, et tänapäeva tingimustes, kus mitmetest objektiivse iseloomuga sotsiaalsetest protsessidest (nagu näiteks urbaniseerumine jt.) tingituna nõrgeneb objektiivne sotsiaalne kontroll /17, lk. 182/, tuleks erilist tähelepanu osutada perekonna kasvatusliku potentsiaali tugevdamisele ja seda eriti kasvatusliku autoriteedi tugevdamisest lähtudes.

Meie uurimuse andmetest ilmnes kuritegusid toimepannud noorte äärmiselt nõrk orienteeritus perekonnale. Tõenäoliselt on see asjaolu tingitud ka perekonna madalast autoriteedist kuritegusid toimepannud noorte silmis. Ehk teisiti öelduna — noorte kurjategijate nõrk orienteeritus perekonnale väljendab kaudselt nende ükskõikset või isegi tõrjuvat suhtumist perekondlikku kasvatusse. Taoline suhtumine iseenesest aga kinnitab, et perekonna-probleem alaealiste ja noorte kuritegevuses ei ammendu kaugeltki perekonna objektiivse kasvatusliku suutlikkuse väljaselgitamisega. Samavõrra oluline on uurida kasvatatava subjektiivset valmisolekut kasvatusliku mõjutuse vastuvõtuks.

Perekond, olles küll üheks kasvatusprotsessi põhiliseks lüliks, ei ole siiski ainus isiksust kujundav faktor. Perekonna mõju kujunevale isiksusele on nähtavasti kõige intensiivsem varases lapseeas. Hiljem, kui algab n.-ö. inimese lülitumine ühiskonda sõna laiemas mõttes, hakkab perekond järk-järgult kaotama oma domineerivat tähtsust ning suur osa tema funktsioonidest läheb üle teistele institutsioonidele. Viimastest tähtsamaid on mitmesugused ühiskondliku kasvatusasutused. Ühenduses nimetatud protsessiga satub indiviid teatavasse konfliktisituatsiooni ja nimelt: kui varem, perekonnas, olid tema sotsiaalsed kontaktid valdavalt mitteformaalse iseloomuga, siis perekonnavälistes institutsioonides leiab ta eest eelkõige formaalse suhtlemise. Leevendamaks mitteformaalsete kontaktide defitsiiti ka väljaspool perekonda, lülitub indiviid mitteformaalsetesse sotsiaalsetesse gruppidesse — nn. väikestesse gruppidesse. Viimaste kanda jääbki suures

⁷ Vanemate ja laste vastastikuste suhete tähtsust kriipsutavad alla ka rajatagused uurijad. Nii märgib D. Abrahamsen, et «rohkem, kui perekonna majanduslik või sotsiaalne olukord, mõjutavad vanemate ja laste vahelised emotsionaalsed suhted iseloomu kujunemist. Meie kogemused kinnitavad, et pingeline olukord perekonnas... sünnitab kurjategijaid» /20, lk. 130/.

osas seni perekonnale kuulunud mitteformaalse sotsiaalse suhtlemise funktsioon. Kuid sellega ei ammendu väikeste gruppide tähtsus. Võttes perekonnalt üle mitteformaalse suhtlemise funktsiooni, võtavad nad ühtlasi enda kanda ka käitumise mitteformaalse reguleerimise ja kontrolli. Just viimast tulekski pidada väikeste gruppide üheks põhilisemaks funktsiooniks.

Alaealise lülitumist väikestesse gruppidesse võime järelkult vaadelda isiksuse kujunemise loomuliku teena. Seevastu ebaloomulik oleks taolistest gruppidest kõrvalejäämine ja piirdumine ainult juhuslike sotsiaalsete kontaktidega. Õeldust tulenevalt oleks noorte orienteeritus väikesele grupile igati positiivne.

Meie uurimise andmetel esineb vastav suundus 14,7 protsendil kuritegusid toimepannud noortest. Seda on veidi rohkem kui suundust perekonnale, kuid siiski alla teoreetiliselt eeldatava esinemissageduse. Hinnates seda fakti kõrvuti tõsiajaga, et suundus meelelahutustele (mis sisuliselt eeldab juhusliku iseloomuga sotsiaalseid kontakte pidudel, tantsuõhtutel, kohvikus jne.) esineb 34 protsendil kuritegusid toimepannud noortest, jõuame paratamatult järeldusele, et kurjategijatel avaldub ilmne vastumeelsus püsiva iseloomuga sotsiaalsete kontaktide suhtes. Ehk teisiti öelduna — nad eelistavad kontrollimatut käitumist. Siinkohal on huvitav märkida, et päevaste keskkoolide õpilastest on meelelahutustele orienteeritud ainult 2,2% (väikesele grupile 22,2%); kutsekoolide (-keskkoolide) õpilastest aga 5,4% (väikesele grupile vastavalt 25,7%).

Mitmed uurijad on täheldanud alaealiste õiguserikkujate kõrge huvi spordi, samuti sporditeemaliste ning sõja- ja seiklusfilmide vastu /5, lk. 117—118; 10, lk. 38—39/. Spordi kasvatuslik funktsioon on väljaspool kahtlust, kuid ta ei tohi muutuda isiksuse kujunemise põhiliseks teguriks. Füüsiline areng peab toimuma paralleelselt vaimse arenemisega.

Meie uurimise andmed kinnitavad varasemaid tähelepanekuid. Kuritegusid toimepannud noortest on füüsilisele eneseteostusele (spordile) orienteeritud 27,7%. Kui meenutada, et vaimsele eneseteostusele oli orienteeritud ainult 12% noortest kurjategijatest, siis võime konstateerida ilmselt ebakõla kuritegusid toimepannud noorte suhtumistes.

Püüame nüüd eelöeldut kokku võttes iseloomustada «keskmist» noort kurjategijat, päevase keskkooli ning kutsekooli (-keskkooli) õpilast nii, nagu nad avalduvad läbi sotsiaalse orienteerituse prisma.

Noore kurjategija kõige iseloomulikumaks tunnuseks on soov olla oma käitumises sõltumatu. Talle on vastumeelne igasugune sotsiaalne kontroll, sealhulgas ka mitteformaalne kontroll väljaspool perekonda kujunevate väikeste gruppide siseselt.

Teiseks iseloomustab noort kurjategijat rõhu asetamine füüsi-

lisele eneseteostusele. Ta püüdleb eneseväärikusele ja oma MINA tähtsuse tunnetamisele ennekõike teistest füüsilise üleoleku kaudu.

Kolmandaks äratab tähelepanu tema suhtumine perekonda. Kuigi seda suhtumist ei saa pidada lausa negatiivseks, vajab see meie arvates siiski korrigeerimist.

Vastandina noorele kurjategijale asetab päevase keskkooli õpilane rõhu vaimsele eneseteostusele. Ta loodab saavutada oma kohta ühiskonnas mitte enese füüsilise maksmapaneku, vaid vaimse enesetäiendamise kaudu. Seejuures ei ignoreeri ta ka füüsilist enesearendamist.

Keskkooliõpilase suhtumist juhuslikesse sotsiaalsetesse kontaktidesse võib pidada negatiivseks. Tema sotsiaalne suhtlemine kulgeb valdavalt kas väikeste gruppide või perekonna tasemel, äärmiselt harva aga juhuslike tuttavate kaudu.

Kutsekooli (-keskkooli) õpilane sarnaneb paljus keskkooli õpilasega. Nende põhilise erinevusena võib esile tuua vaimse eneseteostuse mõnevõrra väiksema intensiivsuse kutsekooli (-keskkooli) õpilasel.

Nüüd, olles analüüsinud kolme vaadeldava noortegrupi sotsiaalse orienteerituse iseärasusi nii formaalselt kui ka sisuliselt, võime veendunult konstateerida erinevuste olemasolu kuritegusid toimepannud noorte, päevaste keskkoolide õpilaste ning kutsekoolide (-keskkoolide) õpilaste vahel. Kuna me eespool neil erinevustel üksikasjalikumalt peatusime, ei hakka siinkohal neid uuesti loetlema. Teatava üldistava järelduse aga oleme sunnitud tegema ja see oleks järgmine: kuritegusid toimepannud noored moodustavad küllalt kindlapiirilise, isiksuse tunnustelt homogeense grupi, mis oluliselt erineb teistest noortegruppidest. Sellest tulenevalt on kuritegude toimepanemine teatavate noorte poolt mitte juhuslik nähtus, vaid nende noorte isiksuse väärarengu seaduspärane tagajärg.

3. Nähtavasti ei ole vajadust argumenteerida seisukohta, millele vastavalt isiksuse struktuuri kriminogeenne väärastumine ei toimu mitte üleöö, vaid süveneva protsessina küllalt pika aja kestel. Lähtudes sellest seisukohast kui isiksuse kujunemise üldteooria ühest põhitõest, võime asetada probleemi hoopis teisest aspektist ja nimelt — kas on võimalik fikseerida piir, millest alates võib rääkida väljakujunenud tunnustega kriminogeensest isiksusest? Puhtteoreetiliselt on sellise piiri olemasolu väljaspool kahtlust. Võrratult raskem aga on selle esiletoomine konkreetse empiirilise uurimise andmetest. Ühtlasi tuleb tõdeda, et taolise ülesande positiivne lahendus, s. t. — inimese arengus toimunud murrangu empiiriline tõestamine —, oleks omamoodi kaalukas tõestusmaterjal ülalesitatud analüüsist tulenenud järeldustele.

Isiksuse arengus toimunud murrangu empiirilise fikseerimise ülesannet võib asuda lahendama väga paljudest suundadest. Üheks lihtsamaks ja nähtavasti küllalt resultatiivseks teeks on kriminogeensuse tekkimise vanuselise piiri kindlakstege mine. Ehkki vanuseline piir iseenesest on formaalne ega võimalda sisuliselt avada toimunud murrangu olemust, on ta analüüsi praegusel tasemel, kus vaatleme kõige üldisemaid isiksuse karakteristikuid, täiesti vastuvõetav. Öeldut arvestades seadimegi esialgseks tagasihoidlikuks eesmärgiks isiksuse kriminogeensuse tekke vanuselise piiri empiirilise fikseerimise niivõrd, kui võrd see piir kajastub uuritavate isikute sotsiaalse orienteerituse iseärasustes. Kõigepealt aga anname lühikese ülevaate vaadeldava kontingendi vanuselisest struktuurist.

Vastavaid andmeid saadi kokku 2217 isiku kohta, neist päevaste keskkoolide õpilasi oli 979 (44,2%), kutsekoolide (-keskkoolide) õpilasi 939 (42,2%) ja kuritegusid toimepannud noori 299 (13,6%).

Uuritavas kontingendis tervikuna oli kuni 14 aastasi 25 (1,1%); 15-aastasi 236 (10,7%); 16-aastasi 704 (31,8%); 17-aastasi 692 (31,2%); 18-aastasi 380 (17,2%); 19-aastasi 55 (2,5%) ja 20-aastasi ning vanemaid isikuid 125 (5,6%).⁸ Seega moodustavad kuni seitsmeteistkümne aastased isikud (s. o. alaealised) uuritavast kontingendist 74,8% ja 18-aastased ning vanemad isikud 25,2%. Alaealiste ja täisealiste suhteline osakaal ei ole võrreldavate gruppide lõikes ühesugune. Kui päevaste keskkoolide õpilastest on alaealisi 75,7%, kutsekoolide (-keskkoolide) õpilaste grupis vastavalt 84,8%, siis kuritegusid toimepannud noortest on alaealisi ainult 40,9%. Esitatud andmetest nähtub, et kuritegusid toimepannud noorte grupp, võrreldes päevaste keskkoolide ning kutsekoolide (-keskkoolide) õpilaste gruppidega, on vanuseliselt märksa hajuvam. Viimast asjaolu arvestades tuleb edasises analüüsis tugineda põhiliselt vaadeldava vanus skaala keskmistele rühmadele kui objektiivselt kõige usaldusväärsemale võrdlusmaterjalile. Suured erinevused 14-aastaste, samuti 19-aastaste ja vanemate isikute suhtelises osakaalus üksikute võrdlusgruppide siseselt ei võimalda neid vanuserühmi käsitleda võrdluseks kõlblikena.

Seega püüame tuvastada muutusi noorte sotsiaalses orienteerituses põhiliselt nelja vanuserühma andmetel, jättes kõrvale 14-aastased, samuti 19-aastased ja vanemad isikud. Kriipsutame siinkohal alla, et nimetatud kaks vanuserühma on analüüsiks kõlbmatud üksnes kolme uuritava noortegrupi omavahelise võrdlemise aspektist. Kuna aga kuritegusid toimepannud noorte grupis on selles vanuses isikute suhteline osakaal küllalt kõrge, siis noorte

⁸ Vt. tabel 2.

Tabel 2

Vanus	Andmed puuduvad	Kuni 14 a.	15 a.	16 a.	17 a.	18 a.	19 a.	20 a. ja üle	Kokku
Grupp									
Päevaste keskkoolide õpilased	18 28,1%	3 0,3% 12,0%	106 10,8% 44,9%	307 31,4% 43,6%	325 33,2% 46,9%	220 22,6% 57,9%	17 1,7% 30,9%	1 0,1% 0,8%	979 100,0% 44,2%
Kutsekoolide (-keskkoolide) õpilased	45 70,3%	3 0,3% 12,0%	93 9,9% 39,4%	354 37,8% 50,3%	343 36,8% 49,6%	94 10,0% 24,7%	13 1,4% 23,6%	39 4,2% 31,2%	939 100,0% 42,2%
Kurjategijad	1 1,6%	19 6,3% 76,0%	37 12,3% 15,7%	43 14,4% 6,1%	24 8,0% 3,5%	66 22,1% 17,4%	25 8,3% 45,5%	85 28,4% 68,0%	299 100,0% 13,2%
K o k k u	64 100,0%	25 1,1% 100,0%	236 10,7% 100,0%	704 31,8% 100,0%	692 31,2% 100,0%	380 17,2% 100,0%	55 2,5% 100,0%	125 5,6% 100,0%	2217 100,0% 100,0%

Tabel 3
Keskkoolid

Vanus	Andmed puuduvad	14 a.	15 a.	16 a.	17 a.	18 a.	19 a.	20 a. ja üle	Kokku
Dominieriv suundus									
Andmed puuduvad	—	—	—	2 100,0% 0,7%	—	—	—	—	2 100,0%
1. Suundus väikesele grupile	4 1,8% 22,2%	—	23 10,4% 21,7%	72 32,6% 23,5%	81 36,6% 24,9%	38 17,2% 17,3%	3 1,4% 17,7%	—	221 100,0% 22,2%
2. Suundus perekonnale	3 1,4% 16,7%	—	19 8,8% 17,9%	73 33,8% 23,8%	73 33,8% 22,5%	46 21,3% 20,9%	2 0,9% 11,8%	—	216 100,0% 21,7%
3. Suundus füüsilisele eneseteost.	3 1,6% 16,7%	1 0,5% 33,3%	29 15,8% 27,4%	45 24,6% 14,7%	50 27,3% 15,4%	52 28,4% 23,6%	3 1,6% 17,7%	—	183 100,0% 18,4%
4. Suundus meelelahutustele	2 9,1% 11,1%	—	2 9,1% 1,9%	8 36,4% 2,6%	6 27,3% 1,9%	2 9,1% 0,9%	2 9,1% 11,8%	—	22 100,0% 2,2%
5. Suundus vaimsele eneseteostus.	6 1,7% 33,3%	2 0,6% 66,7%	33 9,4% 31,1%	107 30,3% 34,9%	115 32,6% 35,4%	82 23,2% 37,3%	7 2,0% 41,2%	1 0,3% 100,0%	353 100,0% 35,4%
Kokku	18 1,8% 100,0%	3 0,3% 100,0%	106 10,6% 100,0%	307 30,8% 100,0%	325 32,6% 100,0%	220 22,1% 100,0%	17 1,7% 100,0%	1 0,1% 100,0%	997 100,0% 100,0%
Kontingentsikordajad (V)		0,67	0,25	0,27	0,28	0,29	0,27	1,0	

Tabel 4
Kutsekoolid

Dominieriv suundus	Vanus Andmed puuduvad	14 a.	15 a.	16 a.	17 a.	18 a.	19 a.	20 a. ja üle	Kokku
Andmed puuduvad	1 12,5% 2,2%	—	1 12,5% 1,1%	2 25,0% 0,6%	4 50,0% 1,2%	—	—	—	8 100,0% 0,8%
1. Suundus väikesele grupile	17 6,8% 37,8%	1 0,4% 33,3%	16 6,4% 17,2%	82 32,7% 23,2%	89 35,5% 26,0%	26 10,4% 27,7%	7 2,8% 53,8%	13 5,2% 33,3%	251 100,0% 25,5%
2. Suundus pere- konnale	9 3,5% 20,0%	—	30 11,8% 32,3%	92 36,2% 26,0%	82 32,3% 23,9%	26 10,2% 27,7%	2 0,8% 15,4%	13 5,1% 33,3%	254 100,0% 25,8%
3. Suundus füüsilisele eneseteost.	9 4,4% 20,0%	1 0,5% 33,3%	23 11,2% 24,7%	72 35,1% 20,3%	77 37,6% 22,5%	17 8,3% 18,1%	2 1,0% 15,4%	4 1,9% 10,2%	205 100,0% 20,8%
4. Suundus meelelahu- tustele	4 7,5% 8,9%	—	4 7,5% 4,3%	19 35,8% 5,4%	16 30,2% 4,7%	7 13,2% 7,4%	1 1,9% 7,7%	2 3,8% 5,1%	53 100,0% 5,4%
5. Suundus vaimsele eneseteost.	5 2,3% 11,1%	1 0,5% 33,3%	19 8,9% 20,4%	87 40,8% 24,6%	75 35,2% 21,9%	18 8,5% 19,1%	1 0,5% 7,7%	7 3,3% 17,9%	213 100,0% 21,7%
Kokku	45 4,6% 100,0%	3 0,3% 100,0%	93 9,5% 100,0%	354 36,0% 100,0%	343 34,9% 100,0%	94 9,6% 100,0%	13 1,3% 100,0%	39 4,0% 100,0%	984 100,0% 100,0%
Kontingentsi- kordaja (V)		0,41	0,23	0,18	0,19	0,18	0,43	0,31	

Tabel 5
Kurjategijad

Domi- neeriv suundus	Vanus Andmed puudu- vad	14 a.	15 a.	16 a.	17 a.	18 a.	19 a.	20 a. ja üle	Kokku
1. Suundus väikesele grupile	—	4 9,1% 21,1%	12 27,3% 32,4%	8 18,2% 18,6%	4 9,1% 16,7%	7 15,9% 10,6%	4 9,1% 16,0%	5 11,4% 5,9%	44 100,0% 14,7%
2. Suundus pere- konnale	—	—	5 14,3% 13,5%	8 22,9% 18,6%	3 8,6% 12,5%	5 14,3% 7,6%	2 5,7% 8,0%	12 34,3% 14,1%	35 100,0% 11,7%
3. Suundus meele- lahutustele	1 1,0% 100,0%	4 3,9% 21,1%	4 3,9% 10,8%	14 13,7% 32,6%	6 5,9% 25,0%	31 30,4% 47,0%	7 6,9% 28,0%	35 34,3% 41,2%	102 100,0% 34,0%
4. Suundus füüsilisele eneseteost.	—	6 7,2% 31,6%	12 14,5% 32,4%	9 10,8% 20,9%	9 10,8% 37,5%	16 19,3% 24,2%	11 13,3% 44,0%	20 24,1% 23,5%	83 100,0% 27,7%
5. Suundus vaimsele eneseteost.	—	5 13,9% 26,3%	4 11,1% 10,8%	4 11,1% 9,3%	2 5,6% 8,3%	7 19,4% 10,6%	1 2,8% 4,0%	13 36,1% 15,3%	36 100,0% 12,0%
K o k k u	1 0,3% 100,0%	19 6,3% 100,0%	37 12,3% 100,0%	43 14,3% 100,0%	24 8,0% 100,0%	66 22,0% 100,0%	25 8,3% 100,0%	85 28,0% 100,0%	300 100,0% 100,0%
Kontingentsi- kordaja (V)		0,27	0,25	0,19	0,26	0,37	0,36	0,3	

Kuriteorühm	Riigi vara salajane vargus	Riigi vara avalik vargus	Kodaniku vara salajane vargus	Kodaniku vara ava- lik var- gus või röövimine	Huligaan- sus, vas- tuhakka- mine mi- litsale
Domi- neeriv suundus					
1. Suundus väikesele grupile	5 8,3% 9,2%	—	10 16,7% 13,3%	14 23,3% 22,6%	12 20,0% 12,5%
2. Suundus pere- konnale	7 13,5% 13,0%	—	18 34,6% 24,0%	7 13,5% 11,3%	10 19,2% 10,4%
3. Suundus füüsilisele enese- teostusele	14 14,1% 25,9%	—	10 10,1% 13,3%	19 19,2% 30,6%	33 33,3% 34,4%
4. Suundus meele- lahutustele	16 11,4% 29,6%	2 1,4% 100,0%	27 19,3% 36,0%	16 11,4% 25,8%	33 23,6% 34,4%
5. Suundus vaimsele enese- teostusele	12 23,5% 22,2%	—	10 19,6% 13,3%	6 11,8% 9,7%	8 15,7% 8,3%
K o k k u	54 13,4% 100,0%	2 0,5% 100,0%	75 18,6% 100,0%	62 15,4% 100,0%	96 23,8% 100,0%
Kontingentsi- kordaja (V)	0,36		0,23	0,17	0,3

kurjategijate sotsiaalse orienteerituse dünaamika käsitlemisel ei tarvitse meil ühtki vanuserühma välja lülitada.

Andmed noorte sotsiaalse orienteerituse muutumisest sõltuvalt vanuse kasvust on esitatud tabelites 3 (päevaste keskkoolide õpilased), 4 (kutsekoolide ja -keskkoolide õpilased) ning 5 (kuritegusid toimepannud noored), samuti nende tabelite andmete põhjal koostatud graafikus 2. Kuna nimetatud tabelid ning nende juurde kuuluv graafik on sisuliselt eespool üksikasjalikult analüüsitud tabeli 1 ning sellele vastava graafiku 1 teisendid, siis praegu, võrreldavate noortegruppide sotsiaalses orienteerituses asetleidnud muutuste uurimisel, puudub vajadus hakata uuesti kirjeldama ühe või teise grupi sotsiaalset orienteeritust kui sellist. Vastasel juhul tuleks tahes-tahtmata korrata juba öeldut.

Tabel 6

Kehavi- gastuste tekitami- ne, tap- mine	Vägista- mine, muud seksuaal- kuriteod	Transpor- divahendi äraajami- ne	Liiklus- avarii	Muu kuritegu	Kokku	Kontin- gentsi- kordaja (V)
1 1,7% 6,7%	3 5,0% 13,0%	7 11,7% 20,0%	1 1,7% 8,3%	7 11,7% 25,0%	60 100,0% 14,9%	
—	3 5,8% 13,0%	5 9,6% 14,3%	1 1,9% 8,3%	1 1,9% 3,6%	52 100,0% 12,9%	
5 5,0% 33,3%	7 7,1% 30,4%	5 5,0% 14,3%	1 1,0% 8,3%	5 5,0% 17,8%	99 100,0% 24,6%	
6 4,3% 40,0%	9 6,4% 39,1%	13 9,3% 37,1%	8 5,7% 66,7%	10 7,1% 35,7%	140 100,0% 34,8%	
3 5,9% 20,0%	1 2,0% 4,3%	5 9,8% 14,3%	1 2,0% 8,3%	5 9,8% 17,8%	51 100,0% 12,7%	
15 3,7% 100,0%	23 5,7% 100,0%	35 8,7% 100,0%	12 3,0% 100,0%	28 6,9% 100,0%	402 100,0% 100,0%	
0,38	0,32	0,22	0,58	0,26		0,22

Antud olukorras, kus meil on teatav ülevaade uuritud noorte sotsiaalsest orienteeritusest, olukorras, kus me oleme tuvastanud kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalse orienteerituse iseärasused, huvitab meid ainult üks küsimus ja nimelt see vanuseline piir, millest alates kuritegusid toimepannud noortel nende sotsiaalse orienteerituse iseärasused ilmnevad. Sellele küsimusele vastamiseks piisab täiesti vastavate andmete formaalsest analüüsist, osutades seejuures tähelepanu ainult vaadeldava probleemiga vahetult seonduvatele momentidele. Kuna arvandmed on suhteliselt raskesti jälgitavad ega ole kuigi näitlikud, siis on nähtavasti kõige õigem otsida meid huvitavale küsimusele vastust graafiku 2 andmestikust.

Juba põguski tutvumine graafikuga lubab konstateerida noorte

Tabel 7

Domi- neeriv suundus	Omaku- sulis- eod	Vägi- val- lised kuriteod	Kokku
1. Suundus väikesele grupile	29 56,9% 15,2%	22 43,1% 14,3%	51 100,0% 14,8%
2. Suundus pere- konnale	32 64,0% 16,7%	18 36,0% 11,7%	50 100,0% 14,5%
3. Suundus füüsilisele eneseteostusele	43 48,9% 22,5%	45 51,1% 29,2%	88 100,0% 25,5%
4. Suundus meele- lahutustele	59 51,7% 30,9%	55 48,3% 35,7%	114 100,0% 33,0%
5. Suundus vaimsele eneseteostusele	28 66,7% 14,6%	14 33,3% 9,1%	42 100,0% 12,2%
Kokku	191 55,4% 100,0%	154 44,6% 100,0%	345 100,0% 100,0%
Kontingentsi- kordaja (V)	0,15	0,26	

sotsiaalse orienteerituse ja vanuse vahelise sõltuvuse olemasolu. Seda esiteks. Märksa olulisemaks tuleb aga pidada asjaolu, et väga selgelt on eristatav vanuseline piir, millest alates kuritegusid toimepannud noored hakkavad oma sotsiaalse orienteerituse spetsiifikaga eakaaslastest-mittekurjategijatest erinema. Niisuguseks vanuseliseks piiriks on kuue teistkümnes eluaasta. Kui viieteistkümnepäevaste noorukite rühmas kuritegusid toimepannud alaealised praktiliselt ei erine päevaste keskkoolide ja kutsekoolide (-keskkoolide) õpilastest, siis aasta võrra vanemate isikute puhul on erinevused täiesti ilmsed. Huvitav on seejuures märkida, et kuue teistkümnes eluaasta on omamoodi murranguline kõigile noortegruppidele. Nimelt selles vanuses hakkavad nende sotsiaalse orienteerituse iseärasused ilmnenema sellistena, nagu nad avaldusid tabelis 1 ning viimase juurde kuuluvas graafikus 1. Öeldu ei tähenda,⁹ et nooremates vanuserühmades sotsiaalne orienteeritus

⁹ Oma ülesehituselt on graafik 2 analoogiline graafikule 1 ja kujutab endast tegelikult viimase teisendust üksikute vanuserühmade kaupa. Nagu graa-

üldse ei avaldu. Vastupidi, avaldub kahtlemata, kuid teatavate algete, teadentside kujul, mis aastatega kristalliseeruvad.

Konstateerides kuueteistkümnenda eluaasta murrangulisust kõigi vaadeldavate noortegruppide jaoks, tuleb siiski juhtida tähelepanu kuritegusid toimepannud noorte grupis selles vanuses asetleidnud murrangu kvalitatiivsele erinevusele. Kui kahe õpilasgrupis seisis käsitletav murrang juba varem küllalt selgelt avaldunud tendentside kristalliseerumises, siis noorte kurjategijate puhul tuleb rääkida hoopis uute tendentside sünnist. Koos viimasega süvenevad muidugi ka juba varem avaldunud tendentsid. Üheks selliseks on aastatega üha selgemalt avaldunud vaimse eneseteostuse teisejärgulisus. Uue tendentsina aga hakkab figureerima ootamatult tugev orienteeritus meelelahutustele.

Vanuse kasvades noorte sotsiaalse orienteerituse üldpilt enam oluliselt ei muutu, seda eriti kuritegusid toimepannud noortes. Teatavaid muutusi võib täheldada kutsekoolide (-keskkoolide) õpilaste grupis, kus vanuse kasvades mõnevõrra kasvab ka grupi homogeensus vaadatuna grupi sotsiaalse orienteerituse aspektist.

Seega võime öeldut kokku võttes märkida, et kuritegusid toimepannud noorte grupis on selgelt eristatav vanuseline piir, millest alates võib hakata rääkima kurjategijast kui eriliste omadustega isiksusest. Selle piiri empiiriline fikseerimine on ühelt poolt noorte sotsiaalse orienteerituse kogu eelnenud analüüsi objektiivsuse kriteeriumiks, teiselt poolt aga lubab meid kahelda nende uurijate seisukohtades, kes vaatlevad alaealist kurjategijat täiesti tavalise lapsena (10, lk. 47). Meie uurimuse andmetel on toodud seisukoht paikapidav ainult osaliselt ja nimelt 14—15 aasta vanuste kurjategijate suhtes. 16—17 aasta vanused õiguserikkujad erinevad oma isiksuse tunnustelt alaealistest mittekurjategijatest juba oluliselt.¹⁰

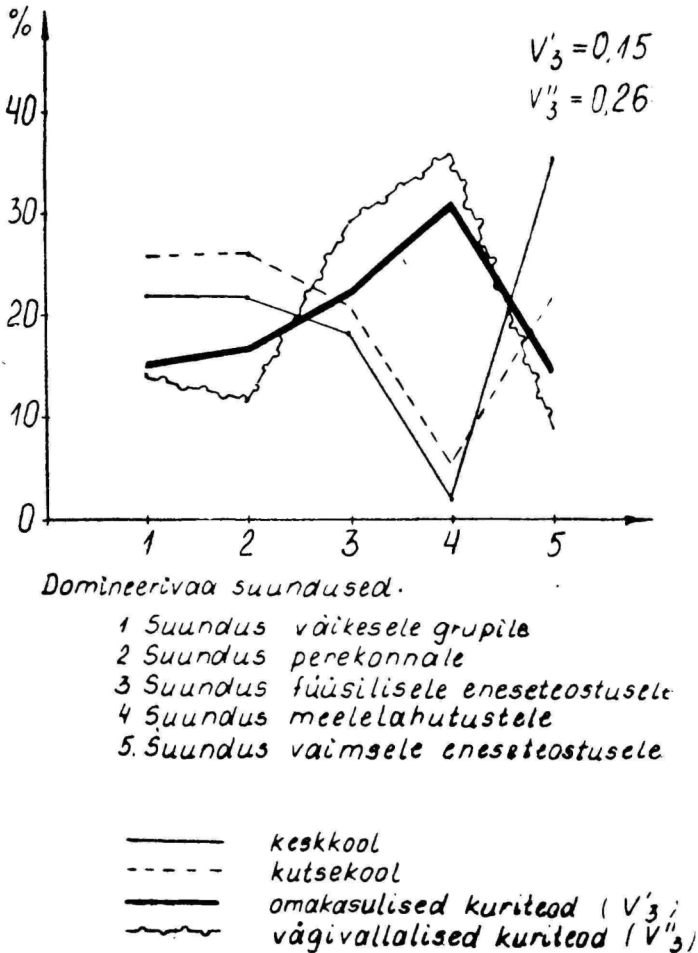
Olles fikseerinud isiksuse struktuuri kriminogeense tähendusega nihete tekkimise vanuselise piiri, ei saa me sellega lugeda kurjategija isiksuse probleemi ammendatuks. Vastupidi — siit õieti probleemid algavad. Lahendamist ootab terve küsimuste kompleks, kusjuures üheks põhilisemaks on küsimus sellest, mis tingib meie poolt fikseeritud nihke. Nimetatud probleemi eduka lahendamise pinnalt saaks teha väärtuslikke ettepanekuid kuritegevuse profülaktika tõhustamiseks. Kuid jäädes realistiks peame ühtlasi nentima, et selle küsimuse lahendamine eeldab

fikus 1, nii kulgeb ka graafikus 2 suunduste teoreetiliselt eeldatava esinemissageduse mõtteline sirgjoon jaotuse «20%» kohalt. Graafikule lisatud kontingentsikordajad on arvatud iga suunduse teoreetiliselt eeldatavast esinemissagedusest lähtudes ning väljendavad selliselt kogemusliku esinemissageduse teoreetilist kõrvalekaldumise statistilist olulisust.

¹⁰ Analoogilisele järeltulevate ka I. Lekschas ja R. Hartmann /13, lk. 120—121/ Saksa DV-s läbiviidud uurimiste alusel.

Kuriteorühm Domi- neeriv suundus	Riigi vara sa- lajane vargus	Kodaniku vara sa- lajane vargus	Kodaniku vara avalik vargus	Huli- gaansus	Vägista- mine, muud vä- givalla- teod	Transpor- divahendi äraaja- mine	Kokku
1. Suundus väikesele grupile	5 9,3% 9,2%	10 19,6% 13,3%	14 27,4% 22,6%	12 23,5% 12,5%	3 5,9% 13,0%	7 13,7% 20,0%	51 100,0% 14,8%
2. Suundus pere- konnale	7 14,0% 13,0%	18 36,0% 24,0%	7 14,0% 11,3%	10 20,0% 10,4%	3 6,0% 13,0%	5 10,0% 14,3%	50 100,0% 14,5%
3. Suundus füüsilisele eneseteostusele	14 15,9% 25,9%	10 11,4% 13,3%	19 21,6% 30,6%	33 37,5% 34,4%	7 7,9% 30,4%	5 5,7% 14,3%	88 100,0% 25,5%
4. Suundus meele- lahutustele	16 14,0% 29,6%	27 23,7% 36,0%	16 14,0% 25,8%	33 28,9% 34,4%	9 7,9% 39,1%	13 11,4% 37,1%	114 100,0% 33,0%
5. Suundus vaimsele eneseteostusele	12 28,6% 22,2%	10 23,8% 13,3%	6 14,3% 9,7%	8 19,0% 8,3%	1 2,4% 4,3%	5 11,9% 14,3%	42 100,0% 12,2%
Kokku	54 15,6% 100,0%	75 21,7% 100,0%	62 18,0% 100,0%	96 27,8% 100,0%	23 6,7% 100,0%	35 10,1% 100,0%	345 100,0% 100,0%
Kontingentsi- kordaja (V)	0,19	0,23	0,2	0,31	0,32	0,22	

Graafik 3

ulatuslikku spetsiaalset uurimist, mis kaugeltki ei mahu käesoleva töö raamidesse.

4. Siiani vaatlesime kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalset orienteeritust küllalt üldises plaanis, pööramata tähelepanu asjaolule, et kurjategijad võivad oma isiksuse omadustelt erineda ka omavahel ja nimelt üksikute kuriteorühmade lõikes. Selline «tähelepanematus» meie poolt oli sihilik. Enne, kui minna analüüsis sügavuti, oli vaja veenduda uuritavate nähtuste reaalsuses. Empiirilise materjali kogu eelnev

analüüs selle veendumuse meile andiski, tõestades ühelt poolt, et inimese sotsiaalne orienteeritus pole mitte abstraktne teoreetiline konstruktsioon, vaid objektiivselt eksisteeriv isiksuse karakteristik, mis on kättesaadav ka empiiriliseks uurimiseks; teiselt poolt aga tõdesime, et oma sotsiaalselt orienteeritusest erinevad kuritegusid toimepannud noored märgatavalt eakaaslastest-mittekurjategijatest. Mõlemad nimetatud asjaolud, eriti viimane neist, suunavad meid kurjategija isiksuse diferentseeritumale uurimisele.

Eriliigilisi kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalse orienteerituse uurimine pakub huvi mitmel põhjusel. Esiteks võimaldab niisugune uurimine osaliselt kontrollida viimastel aastatel erialases kirjanduses üha laiemalt tunnustust leidvat hüpoteesi kurjategija isiksuse ühiskonnavastase hoiaku kahest tüübist.¹¹ Sellesuunaliste uurimuste kaugema, kuid märksa huvitavama eesmärgina tuleb silmas pidada võimalikku lahendust seni vaieldavale kurjategijate klassifitseerimise probleemile (18, lk. 83).

Asudes vaatlema eriliigilisi kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalset orienteeritust, juhitte ennekõike tähelepanu muutustele algandmete statistilises töötlemises. Kui siiani oli statistiliste kokkuvõtete algühikuks isik, siis nüüd, tingituna asjaolust, et sageli oli üks ja sama isik mitme kuriteo subjektiks, tuleb statistiliste kokkuvõtete algühikuks valida kuritegu. Seoses nimetatud muutusega omandab analüüs küll mõnevõrra tingliku iseloomu, kuid peegeldab meie arvates õigemini seoseid toimepandud kuriteo liigi ning kurjategijate sotsiaalse orienteerituse vahel.

Käesoleva uurimisega hõlmatud 300 kurjategija poolt pandi toime kokku 402 kuritegu. Neist huligaansusi või vastuhakkamisi ENSV KrK §-de 195, 182 ja 182' järgi oli 96 (23,8%); kodanike vara salajasi vargusi (ENSV KrK § 139) 75 (18,6%); kodanike vara avalikke vargusi või röövimisi ENSV KrK §-de 140 ja 141 järgi 62 (15,4%) ja riigi või ühiskonna vara salajasi vargusi (ENSV KrK § 88) 54 (13,4%). Transpordivahendi ärandamisi ENSV KrK § 197 järgi oli 35 (8,7%); vägistamisi ja muid seksuaalkuritegusid ENSV KrK §-de 115, 115', 116 ja 117 järgi 23 (5,7%); kehavigastuste tekitamisi ning tapmisi ENSV KrK §-de 100—112 järgi 15 (3,7%); liiklusalaseid kuritegusid ENSV KrK §-de 204, 204', 205 ja 205' järgi 12 (3%). Ainult kaks kuritegu (0,5%) olid kvalifitseeritud ENSV KrK §-de 89 ja 90 järgi (riigi või ühiskonna vara avaliku varguse või röövimisena). Esines veel üksikuid kuritegusid, mis ei mahtunud toodud loetelusse. Sellised kuriteod koondasime omaette rühma üldnimetusega «muud kuriteod». Kokku oli neid kuritegusid 28 (6,9%).

¹¹ Siinkohal peame silmas omakasulist ja vägivaldlist ühiskonnavastase hoiaku tüüpi. Lähemalt nendest vt. /11, lk. 34; 12, lk. 102—103/, samuti /14, lk. 165—166/.

Arvestades mõnede kuriteorühmade suhtelist tagasihoidlikku esindatust toimepandud kuritegude kogumassis, pidasime vajalikuks need edasisest analüüsist välja lülitada ning võtta vaatluse alla ainult kuus enamesindatud kuriteorühma. Need on 1) huligaansus ja vastuhakkamised, 2) kodanike vara salajased vargused, 3) kodanike vara avalikud vargused, 4) riigi või ühiskonna vara salajased vargused, 5) transpordivahendi ärandamised ning 6) vägistamised ja muud seksuaalkuriteod. Kõigist toimepandud kuritegudest hõlmavad nimetatud kuus kuriteorühma 85,9% (345 kuritegu).¹²

Vaadeldavad 345 kuritegu võib küllalt tinglikult jagada kahe suurde rühma — omakasulisteks ja vägivallalisteks kuritegudeks. Esimene rühm hõlmab kõik varavastased kuriteod, teine rühm aga huligaansused ja vastuhakkamised, vägistamised koos muude seksuaalkuritegudega ning transpordivahendi ärandamised. Ehkki viimati nimetatud kuriteod ei ole sõna otseses mõttes vägivaldse iseloomuga, väljendub neis siiski teatud määral subjekti agressiivsus. Teiselt poolt aga puudub nende kuritegude toimepanemisel omakasu motiiv. Neid asjaolusid silmas pidades tundus vaadeldavate kuritegude lülitamine vägivallaliste kuritegude rühma põhjendatum, kui seda oleks olnud nende liitmine omakasuliste kuritegudega. Liigitades kuriteod omakasulisteks ja vägivallalisteks, saime esimesi 191 (55,4%), teisi 154 (44,6%).¹³

Meie uurimise andmed lubavad rääkida teatavatest erinevustest kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalses orienteerituses omakasuliste ja vägivallaliste kuriteorühmade lõikes. Nagu tabelist 7 ja selle juurde kuuluvast graafikust 3 nähtub, on vägivallalisi kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalne orienteeritus märksa selgepiirilisem. Võib isegi öelda, et kõik momendid, mis me eespool kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalse orienteerituse iseärasustena esile tõtsime (vt. tabeli 1 analüüsi lk. 71—73), avalduvad eelkõige ja peamiselt just vägivallalisi kuritegusid toimepannud noorte puhul. Ehk teisiti öelduna — kuritegusid toimepannud noorte grupi siseselt moodustavad vägivallalisi kuritegusid toimepannud isikud suhteliselt iseseisva, sotsiaalselt orienteerituselt homogeense grupi (homogeensuse näitav $V=0,26$); seevastu omakasulisi kuritegusid toimepannud noorte grupp on ilmselt heterogeenne ($V=0,15$).¹⁴

Püüdes seda erinevust seletada, tuleb nähtavasti asuda seisukohale, et kuritegusid toimepannud noorte puhul saab isiksuse kriminoogeensusest, vähemalt niivõrd, kui see kajastub isiku sotsiaalse orienteerituse iseärasustes, rääkida ühetähenduslikult.

¹² Vt. tabelid 6 ja 8.

¹³ Vt. tabel 7.

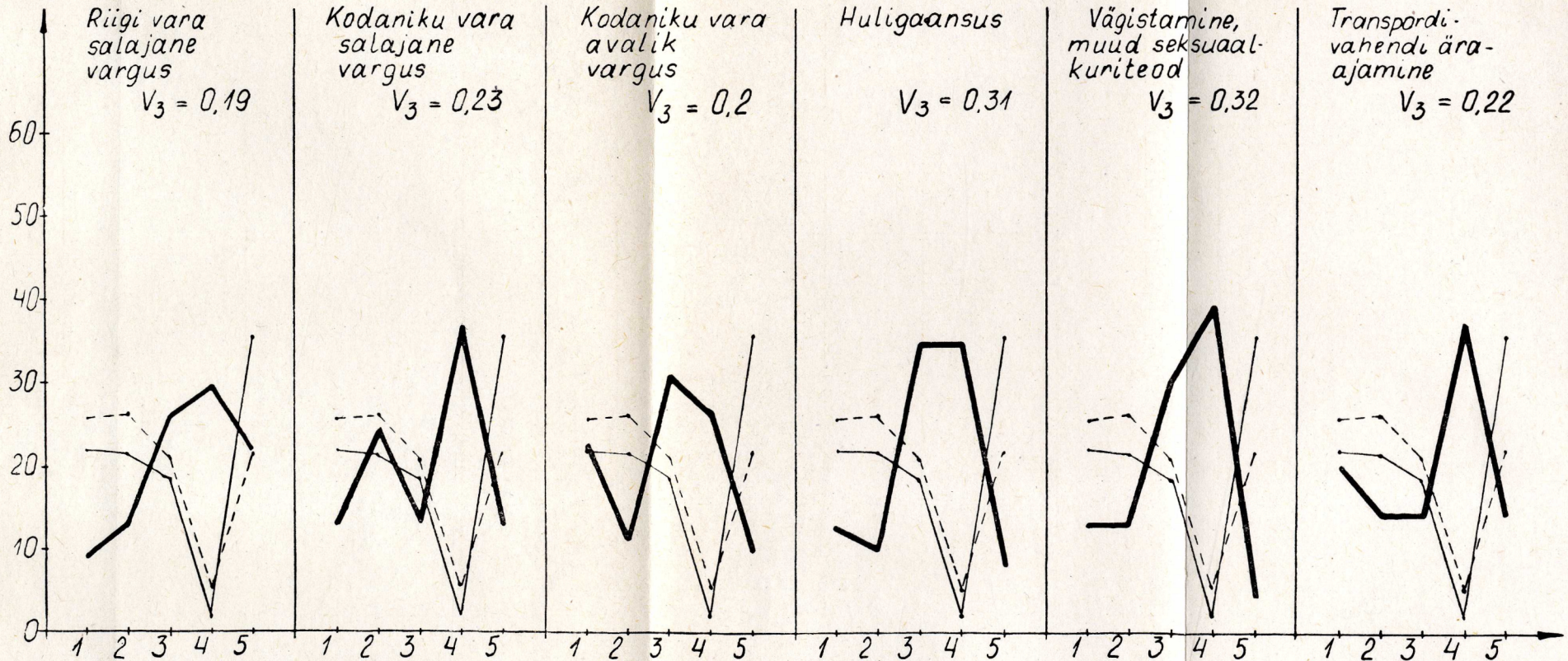
¹⁴ Vt. tabel 7 ja graafik 3.

Meie uurimine näitab, et ainult vägivallalisi kuritegusid toimepannud noored moodustavad isiksuse tunnustelt tervikliku grupi; omakasulisi kuritegusid toimepannud noorte isiksuse omadustes aga puudub neid ühtsesse gruppi siduv tunnus. Järelikult avaldub noorte sotsiaalse orienteerituse pinnalt määratletav kriminogeensus üksnes «vägivallalise» kriminogeensusena. Viimasega võrdväärse «omakasulise» kriminogeensusena reaalselt esinemist meie andmed ei kinnita. Siinkohal tuleb muidugi arvestada võimalust, et «omakasuline» kriminogeensus avaldub isiksuse nende karakteristikute kaudu, mida käesolevas töös ei vaadelda.

Kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalse orienteerituse veelgi diferentseeritum uurimine kuue kuriteorühma lõikes kinnitab üldjoontes ülaltoodut, kuid toob esile ka mõned uudsed momendid. Nagu selgub tabeli 8 ning selle juurde kuuluva graafiku 4 andmestikust, on omakasulisi kuritegusid toimepannud noorte rühmituses eristatav suhteliselt homogeenne tuumik kodanike vara salajasi vargusi toimepannud isikute grupi näol ($V=0,23$). Seejuures on huvitav, et nimetatud grupp erineb oma sotsiaalselt orienteerituselt nii teistest omakasulisi kuritegusid toimepannud noortest kui ka kurjategijate grupist tervikuna (vt. graafik 4). Siiski on kuuest vaadeldavast kuriteorühmast üks, mis sellesse kuuluvate isikute sotsiaalselt orienteerituselt on väga sarnane kodanike vara salajasi vargusi toimepannud noortega. Selleks rühmaks on transpordivahendi ärandamiste eest süüdimõistetud ja karistatud noored. Mõlema nimetatud grupi sotsiaalse orienteerituse põhiliseks iseärasuseks, mis meid omavahel seob, aga samal ajal teistest kuritegusid toimepannud noortest eristab, on füüsilise eneseteostuse kui suunduse teisejärgulisus. Kui ülejäänud kurjategijatel on füüsiline eneseteostus üheks prevaleerivaks suunduseks (kõrvuti suundusega meelelahutustele), siis kodanike vara salajasi vargusi ning transpordivahendi ärandamisi toimepannud noortel prevaleerib konkurentsituul suundus meelelahutustele. On vähe tõenäoline, et kurjategijate üldisest orienteeritusest niivõrd silmatorkavalt erinev ühtlanguvus kodanike vara salajasi vargusi ning transpordivahendi ärandamisi toimepannud noorte sotsiaalses orienteerituses kannab puhtjuhuslikku iseloomu. Märksa tõepärasem on arvata, et transpordivahendi ärandajad on oma isiksuse omadustelt hoopis ohtlikumad,¹⁵ kui seda peegeldab nende poolt toimepandud kuritegu. Ühtlasi peame tõdema transpordivahendite ärandajate sobimatust vägivallaliste kurjategijate gruppi. Isiksuse tunnustelt on nad pigem omakasulised kurjategijad.

Kui üldse eristada vägivallalist ja omakasulist kurjategijat kahe erilise isiksusetüübina, siis meie uurimise andmetel võiks

¹⁵ Ohtlikumad sellepärast, et isiksuse tunnustelt on nad lähedased kodanike vara varastele ENSV KrK § 139 mõttes.

Domineerivad suundused
 1. Suundus väikesele grupile
 2. Suundus perekonnale

3. Suundus füüsilisele eneseteostusele.
 4. Suundus meelelahutustele
 5. Suundus vaimsele eneseteostusele.

— keskkool ($V_1 = 0,27$)
 - - - kutsekool ($V_2 = 0,19$)
 — kurjategijad (V_3)

vägivallalise kurjategija isiksusena käsitada huligaansusi või vastuhakkamisi, samuti ka vägistamisi ja muid seksuaalkuritegusid toimepannud noorte isiksust. Vägivallalise kurjategija isiksuse tunnuseid esineb ka kodanike vara avaliku varguse eest süüdimõistetud ja karistatud noortel.¹⁶ Omakasulise kurjategija isiksuse tunnuste kandjatena tulevad arvesse kodanike vara salajased vargad ja transpordivahendite ärandajad.

Kuna eespool on kurjategijate sotsiaalses orienteerituses ilmenud iseärasusi nii formaalselt kui ka sisuliselt küllalt põhjalikult analüüsitud, siis võime praegu loobuda tabelite 7 ja 8 ning nende juurde kuuluvate graafikute 3 ja 4 sisulisest interpreteerimisest. Püüame hoopis teha mõned üldisemad kokkuvõtted ning tuua esile kõige olulisema, mis kurjategijate sotsiaalse orienteerituse uurimisest nähtus.

E s i t e k s. Inimese sotsiaalne orienteeritus ja selle fenomeni käitumuslik funktsioon on olnud valdavalt teoreetilise uurimise objektiks. Seejuures on küllalt palju neid autoreid, kes üldse kahtlevad selle fenomeni reaalsuses. Käesolevas uurimuses püüti saada kas või minimaalnegi empiiriline kinnitus indiviidi sotsiaalse orienteerituse reaalsusele või ebareaalsusele. Mitmed empiirilisel tuvastatud faktid lubavad rääkida indiviidi sotsiaalsest orienteeritusest mitte enam kui isiksuse struktuuri oletatavast muutujast (16, lk. 227), vaid kui indiviidi käitumist reaalselt mõjutavast fenomenist.

Sotsiaalse orienteerituse kui indiviidi käitumusliku fenomeni reaalsust kinnitasid meie uurimises olulised erinevused kuritegusid toimepannud noorte ja nende eakaaslaste-mittekurjategijate sotsiaalses orienteerituses; seda kinnitas ka nimetatud erinevuste tekkimise vanuselise piiri olemasolu, samuti iseärasused (seejuures küllalt loogilised) eriliigilisi kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalses orienteerituses.

T e i s e k s. Väga tõsine probleem on indiviidi sotsiaalse orienteerituse empiirilise uurimise meetodika väljatöötamine. Kasutatav meetodika peab ühelt poolt tagama tulemuste objektiivsuse, teiselt poolt ei tohi aga olla ülemäära töömahukas. Käesolevas uurimuses kasutatud indiviidi sotsiaalse orienteerituse fikseerimise meetodika vastab ilmselt mõlemale nimetatud nõudele. Eriti väärib märkimist asjaolu, et kuigi kasutati kaht erinevat meetodikat (ankeetküsitlus ja intervjuu) on saadud andmed ühevõrra objektiivsed. Selle kinnituseks olgu viidatud uuritud isikute sotsiaalse orienteerituse muutumise vanuselise piiri kindlakstegmisele (vt. graafik 2).¹⁷

¹⁶ Niisuguste tunnustega peame silmas kurjategijate sotsiaalse orienteerituse juba käsitletud iseärasusi, mis, nagu öeldud, avalduvad kõige teravamalt just vägivallaliste kurjategijate grupis.

¹⁷ Graafikus kulgevad 14–15 aasta vanuste isikute sotsiaalse orienteerituse kõverad kõigis kolmes noortegrupis küllaltki sarnaselt, lahkuminekuks ilm-

Koimandaks. Kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalne orienteeritus hakkab alates kuuteistkümnendast eluaastast oluliselt erineva eakaaslaste-mittekurjategijate sotsiaalsest orienteeritusest. See tõsiasi lubab väita, et

- 1) teatava sügavusega nihked indiviidi sotsiaalses orienteerituses evivad kriminogeenset tähendust ja
- 2) kriminogeensetest isiksusest võib hakata rääkima mitte enne kuuteistkümnendat eluaastat.

Neijandaks. Uuritud kurjategijate sotsiaalses orienteerituses avalduv kriminogeensus on valdavalt vägivallalise iseloomuga. Teatavate reservatsioonidega võib rääkida ka omakasulisest kriminogeensusest ja seda eelkõige nende isikute suhtes, kes on toime pannud kodanike vara salajasi vargusi või transpordivahendi ärandamisi. Rõhutame aga, et ei vägivallaline ega ka omakasuline kriminogeensus pole vaadeldavad mitte isiku vägivallalise või omakasulise ühiskonnavastase suundusena, vaid isiku sotsiaalse orienteerituse iseärasustena nende spetsiifilises kogumis. Seosed omakasuliste või vägivallaliste kuritegude toimepanemise ning neid kuritegusid toimepannud isikute sotsiaalse orienteerituse iseärasuste vahel on märksa keerukamad, kui seda peegeldab hüpotees kurjategijate omakasulisest või vägivallalisest ühiskonnavastasest sotsiaalsest suundusest.

Viiendaks. Vägivallalisi kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalne orienteeritus erineb märgatavalt omakasulisi kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalsest orienteeritusest. Eriti sel tingimusel, kui omakasuliste kurjategijatena vaadelda ainult kodanike vara salajasi vargaid ning transpordivahendi ärandajaid. Taolise erinevuse olemasolu lubab indiviidi sotsiaalset orienteeritust käsitleda küllalt perspektiivse lähtemomendina kurjategijate klassifitseerimisel. Nimetatud ülesande tegelik lahendamine eeldab aga sotsiaalse orienteerituse võrratult ulatuslikumat ning sügavamalt uurimist, kui seda võimaldab käesoleva töö temaatika.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Algteadmisi sotsioloogiast. Koostanud H. Jetzchmann, H. Kallabis, R. Schulz ja H. Taubert. Tln., 1972.
2. Perekonnaprobleemid. Uurimisrühma seminaritööde kogumik. Tartu, 1972.
3. Бернштейн А. Справочник статистических решений. М., 1968.
4. Бьярсон Б. Почему мы поступаем так, а не иначе? — Философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности и психологии. М., 1963.
5. Вопросы изучения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних. Сборник трудов. Часть I. М., 1970.

nevad alles 16-aastaste isikute juures; kuna uurimismetoodika oli ühesugune kõigis vanuserühmades, siis langeb ära võimalus seletada kuritegusid toimepannud noorte sotsiaalse orienteerituse iseärasusi kasutatud metoodika vigadega.

6. Герцензон А. А. Актуальные проблемы теории советской криминологии. — «Вопросы борьбы с преступностью», вып. 6, М., 1967.
7. Игошев К. Е. Правонарушения и ответственность несовершеннолетнего. Свердловск, 1973.
8. Ковалев А. Г. Психологические основы исправления правонарушителей. М., 1968.
9. Комаровский В. С. Некоторые проблемы изучения социальных установок. — «Вопросы философии», 1970, № 7.
10. Коммунистическое воспитание подрастающего поколения и предупреждение правонарушений несовершеннолетних. Рига, 1963.
11. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии. М., 1968.
12. Кудрявцев В. Н. Структура преступности и социальные изменения. — «Советское государство и право», 1971, № 6.
13. Лекшаш И., Хартман Р. О причинах преступности несовершеннолетних и путях ее устранения в ГДР. — «Советское государство и право», 1969, № 1.
14. Личность преступника. М., 1971.
15. Макаренко А. С. Соч., т. 4. М., 1958.
16. Математические методы в современной буржуазной социологии. Сборник статей. М., 1966.
17. Материалы встречи социологов III. Личность и массовая коммуникация. Кязрику — 1968. Тарту, 1969.
18. Миньковский Г. М. Особенности классификации несовершеннолетних преступников. — Вопросы изучения и предупреждения правонарушителей несовершеннолетних. Сборник трудов. Часть I. М., 1970.
19. Сахаров А. Б. Правонарушения подростка и закон (Преступность несовершеннолетних и борьба с ней в СССР). М., 1967.
20. Abrahamson, D. Who are the quilty? A study of education and crime. N.-York — Toronto. 1952.

О СОЦИАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ МОЛОДЫХ ПРЕСТУПНИКОВ

Э. Раска

Резюме

В статье дается обзор результатов эмпирического исследования социальной направленности молодых преступников. Исследование было проведено в начале 1973 года и охватило 300 преступников в возрасте от 14 до 25 лет, находящиеся в местах заключения за совершенные ими преступления. Для того, чтобы выяснить особенности социальной направленности молодых преступников, провели исследование и среди учащихся общеобразовательных средних школ и профтехучилищ (по 1000 учеников из обоих контингентов). Подробное изложение результатов исследования дается в приложенных к статье таблицах и графиках.

Выяснилось, что социальная направленность юношей, совершивших преступления в возрасте от 14 до 15 лет, почти не отличается от социальной направленности учащихся того же возраста. Зато начиная с 16-летнего возраста социальная направ-

ленность молодых преступников и учащихся резко отличается. На основе специфики их социальной направленности молодые преступники образуют весьма целостную социальную группу. Это обстоятельство позволяет сделать вывод, что для определенного контингента юношей совершение преступлений совсем не случайно, а закономерно следует из особенностей их личности.

В результате исследования выяснились также особенности социальной направленности молодых преступников, совершивших разные по видам преступления.

KURITEGELIKU KÄITUMISE PROGNOOSIMINE MINNESOTA MULTIPHASIC PERSONALITY INVENTORY MEETODIL

H. Kings

TRÜ kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

1. Kuritegeliku käitumise prognoosimise meetodeid on palju. Üheks täoliseks meetodiks on Minnesota Multiphasic Personality Inventory (lühidalt MMPI).

Erinevalt enamikust kuritegeliku käitumise prognoosimise meetoditest, mis põhinevad isiksust iseloomustavate väliste asjaolude tuvastamisel ja hindamisel, kujutab MMPI endast ulatuslikku testi, mis sisaldab üle 550 küsimuse mitmesuguste väidete vormis, millele uuritav annab hinnangu «õige», «vale» või «ei oska öelda». Nn. Minnesota kontrollgrupi uurimisega on tuvastatud, kuidas hindavad neid väiteid normaalsed inimesed. Sellest erinev hinnang näitab teatavaid hälbeid normist.

MMPI on pärit psühhiaatria valdkonnast. Algselt oli see mõeldud vaimsete häirete tuvastamiseks täiskasvanud isikutel. Hiljem äratas aga kriminoloogide huvi ning on tehtud rida katseid selle rakendamiseks kuritegeliku käitumise uurimisel ja prognoosimisel, mida me alljärgnevalt vaatlemegi. MMPI eelis tavaliste prognoosimismeetoditega võrreldes on selle pooldajate arvates asjaolu, et hinnang isiku edasise käitumise kohta langetatakse tema vaadete, arusaamade jne. alusel, mis seda isiksust vahetult iseloomustavad, ning ühtlasi näidatakse ka, milliste asjaolude (sise- või väliste) mõjutamisele tuleb suunata profülaktiline tegevus.

MMPI küsimustikus kajastuvad isiksust iseloomustavad asjaolud alates tema füüsilisest ja vaimsest seisundist kuni sotsiaalsete ja poliitiliste tõekspidamisteni välja. Näiteks harjumusi käsitleb 19, perekondlikke suhteid 26, töö probleeme 18, haridust 12, poliitilisi ja õiguslikke vaateid 46 küsimust jne. Uurides MMPI rakendamise võimalusi prognoosimisel, jõudsid professorid Starke R. Hataway (kes on koos J. Chamley McKinley'ga ka MMPI autoriks) ja Elio D. Monachesi (sotsioloog) järeldusele, et alaealiste kuritegeliku käitumise prognoosimisel on kõige tähtsamad järgmised 33 küsimust.

Jrk. nr.	Küsimus (väide)	Kuritege-liku käi-tumisega seotud hinnang
1	2	3
1.	Vahel ma olen väga tahtnud kodust lahkuda	õige
2.	Ma arvan, et sissekukkumise korral halva teo puhul on kindlasti kõige õigem suu pidada	õige
3.	Mul on olnud väga erilisi ja kummalisi elamusi	õige
4.	Ma pole kunagi olnud raskustes seksuaalelu pinnalt	vale
5.	Üksvahe noore poisina ma tegelesin väikeste vargustega	õige
6.	Noore poisina visati mind kord või paar koolist välja	õige
7.	Ma pole kunagi teinud midagi ohtlikku põnevuse pärast	vale
8.	Ma tunnen rohkem mõnu võistlusest või mängust, kui see on seotud kihlveoga	õige
9.	Koolis kutsuti mind mõnikord direktori juurde koeruse pärast	õige
10.	Lapsena ma kuulusin ühte kampa, mis hoidis kokku, vaatamata ükskõik millistele raskustele	õige
11.	Mul on rännuhimu ja ma pole kunagi õnnelik, kui ei saa ringi uidata või rännata	õige
12.	Mulle meeldis koolis	vale
13.	Mu ema oli hea inimene	vale
14.	Ma käin meelsasti jahil	õige
15.	Mu vanematele tihti ei meeldinud inimesed, kellega ma läbi käisin	õige
16.	Mulle meeldivad kaaslased, kes teevad igasuguseid tempe	õige
17.	Ma õppisin koolis halvasti	õige
18.	Ma pole kunagi sattunud vastuollu seadusega	vale
19.	Kui pannakse midagi halba toime, siis on asjaosalistele kõige parem, kui nad lepivad omavahel kokku, mida rääkida, ning jäävad sellele kindlaks	õige
20.	Ma unustan kohe, mida inimesed mulle ütlevad	õige
21.	Vahel ma tunnen mõnu sellest, et teen haiget neile, keda ma armastan	õige
22.	Noore poisina tegin ma üsna sageli koolist poppi	õige

1	2	3
23.	Üks või rohkem minu perekonna liikmetest on väga närvilised	õige
24.	Inetud lood valmistavad mulle piinlikkust	vale
25.	Ma tahaksin olla autovõidusõitja	õige
26.	Mees, kellega mul lapsepõlves oli kõige rohkem tegemist (isa, võõrasisa jne.) oli väga karm	õige
27.	Ma pole kunagi näinud nägemusi	vale
28.	Koolis mu hinded olid pidevalt halvad	õige
29.	Kui ma koos sõpradega kukkusin sisse halva teo pealt, siis ma pigem võtsin kogu süü enda peale, kui andsin neid välja	õige
30.	Kui mees on koos naisega, siis ta tavaliselt mõtleb seksuaalküsimustele	õige
31.	Ma tahaksin küttida lõvisid Aafrikas	õige
32.	Mulle väga meeldib ratsutada	õige
33.	Seistes kuskil kõrgel, on mul tahtmine sealt alla hüpata	õige ¹

¹ S. R. Hataway, E. D. Monachesi. The Personalities of Predelinquent Boys. — «The Journal on Criminal Law, Criminology and Police Science», 1957, vol. 48, p. 161.

Vaatamata sellele, et just nimetatud asjaolusid seostatakse alaealiste kuritegeliku käitumisega, on alaealiste isiksuse uurimisel ja kuritegeliku käitumise prognoosimisel enamikel juhtudel siiski rakendatud MMPI-d tervikuna. See toimub järgmiselt. MMPI 550 punktile antud vastuste alusel koostatakse tavaliselt 14 isiksust arvuviselt iseloomustavat skaalat. Neli neist on kontrollskaalad, mis näitavad ülejäänud põhiskaalade andmete usaldatavust. Kontrollskaalad nimetatakse P-, L-, F- ja K-skaaladeks.

P-skaalal võetakse kokku andmed sisuliselt vastamata jäänud punktide kohta («ei oska öelda»). Kui selliseid vastuseid on palju, ei saa testist järeldusi teha.

L-skaalal fikseerib katsed näidata ennast (ka ebateadlikult) tegelikust paremas valguses. Uuritav vastab sellisel juhul mitte nii, nagu ta mõtleb ja ise talitab, vaid nii, nagu moraal ja sotsiaalsed normid seda nõuavad. Kui selliseid vastuseid on üle 5, näitab see, et mainitud tendents esineb, kui üle 10, siis on tendents väga tugev.

F-skaalal on mõnes mõttes vastand L-skaalale. Isik, kes saavutab palju punkte (iga skaala poolt antud suunaga — õige

või vale — kokkulangev vastus võrdub arvudes väljendatuna 1-ga) F-skaala järgi, näitab ennast (ka ebatähtlikult) tegelikust hälvemas valguses. Punkte üle 12 loetakse paljuks ning üle 18 väga paljuks, mis näitab, et andmed pole usaldatavad. Kui ülejäänud andmed räägivad siiski vastupidist, siis võib kõrge punktide summa olla ka tunnistuseks isiksuse väärarengust.

K-skaala on tihedalt seotud mitme teise skaalaga ning täidab nende osas abistavaid funktsioone. Põhimõtteliselt näitab vähene punktide summa avameelsust ja enesekriitilisust, kõrge aga siiruse puudumist ja faktilise olukorra ilustamist. Normaalse punktide summa on 12—13. Punktide korral alla 10 on avameelsus tavalisest suurem. Punktide summa 20 aga näitab tegeliku olukorra ilmset moonutamist enda kasuks.

Põhiskaalasid on kümme. Põhiskaalad kodeeritakse numbritega 0 kuni 9.

0. Social Introversion (Si). Skaala mõõdab sotsiaalset introversiooni ja ekstroversiooni. Hälbepoolsetest vastustest näitavad, et on tegemist sotsiaalselt eraldunud, üksildase inimesega või siis tendentsi aktiivsele suhtlemisele, püüdu ühineda gruppide ja organisatsioonidega.

1. Hypochondriasis (Hs). Skaala mõõdab hälbepoolset, mis on seotud põhiliselt psühholoogilisel baasil tekkinud kaebustega mitmesuguste kehaliste hädade üle.

2. Depression (D). Skaala mõõdab depressioonist tulenevaid hälbepoolset.

3. Hysteria (Hy). Skaala mõõdab Hs-skaalaga analoogilisi hälbepoolset, kuid siin on kaebused täpsemini põhjendatud (näiteks viitena allergiale jmt.), millega püütakse vältida kahtlusi, nagu oleksid kaebused tingitud närvitegevuse häiretest. Hälbepoolset viitavad isiksusele, kes püüab igati hoiduda konfliktidest. Kui see aga ei õnnestu, tekivad isikul haiguslikud nähud.

4. Psychopathic Deviate (Pd). Skaala on teistega võrreldes kõige tihedamini seotud kuritegeliku käitumisega. Hälbepoolset normist annavad tunnistust isiksusest, kelle käitumine on raskesti reguleeritav moraali ja karistuse abil. Ühiskonnastaste tegude toimepanemisel puudub nende isikute käitumises selgelt väljendatud motiiv ning tavaliselt ei tunne nad ka südametunnistuse piina. Olgu märgitud, et 7 küsimust skaala 60-st küsimusest kattub eespool toodud küsimustega.

5. Masculinity-Femininity (Mf). Skaala mõõdab huvide maskuliinsust või feminiinsust. Meestel näitavad hälbepoolset huvide feminiinsust, naistel maskuliinsust.

6. Paranoia (Pa). Skaala mõõdab isiku liialdatud tundlikkust suhtlemisel teiste inimestega, kartust halva kohtlemise ees, hirmu.

7. Psychastenia (Pt.) Skaala mõõdab alaväärsustunnet, otsustamisvõimetust.

8. Schizophrenia (So). Skaala mõõdab hälbeid tegelikkuse tajumisel ja sellele reageerimisel.

9. Hypomania (Ma). Skaala mõõdab entusiasmi ja energiat. Hälbed näitavad isiku normaalsest suuremat huvitatust mitmesugustest ettevõtmistest. See võib kergesti viia ühiskonnavastasele, äärmuslikel juhtudel ka maniakaalsele käitumisele. Noorukite juures võib see sageli seonduda seikluste otsimisega seikluste pärast ja selle kaudu ka kuritegeliku käitumisega.²

Mida suurem on konkreetse isiku punktide summa, s. t. mida enam erinevad ta vastused kontrollgrupi omast, seda suuremad on hälbed isiksuse struktuuris. Kuni 10 punktilist erinevust loetakse normaalseks, kuni 20 punktilist erinevust ei peeta veel eriti suureks hälbeks, küll aga peetakse ebanormaalseks 20- ja enamapunktilist erinevust.

Konkreetsete juhtude kirjeldamisel kasutatakse ainult skaalade numbreid. Põhiskaalade andmete esitamisel kirjutatakse kõigepealt välja skaala number, mille järgi isik on kogunud kõige suurema punktide summa. Seejärel kirjutatakse välja ülejäänud skaalade numbrid punktide summa alanevas järjekorras. Kodeerimise tehnika detailid on aja jooksul muutunud, kuid siinkohal pole vajadust sellel lähemalt peatuda.³ Kontrollskaalade andmeid ei kodeerita. Kui ?-skaala andmed pole rahuldavad, ei ole konkreetsetel juhtumil võimalik mingit kindlat järeldust teha. Punktide summa L-, F- ja K-skaalade järgi kirjutatakse välja toodud järjekorras ja esitatakse põhiskaalade kodeeritud andmete järel. Kui kontrollskaalad viitavad põhiskaalade andmete usaldamatusele, asetatakse põhi- ja kontrollskaalade andmete vahele märk X.⁴

2. Esimese katse MMPI rakendamiseks alaealiste kuritegeliku käitumise uurimisel tegi 1945. aastal Dora F. Capwell.⁵ Ta seadis eesmärgiks kontrollida, kui võrd mitmesugused psühholoogilised testid eristavad alaealisi tütarlapsi, kes on pannud toime õiguserikkumisi, teistest tütarlastest. Uurimise objektiks olid järgmised testid: Minnesota Multiphasic Personality Inventory,

² Starke R. H a t a w a y, Elio D. M o n a c h e s i, *Analyzing and Predicting Juvenile Delinquency with the MMPI*. Minneapolis, 1953, p. 15—19; Starke R. H a t w a y, Elio D. M o n a c h e s i. *The Personalities of Predelinquent Boys*. — «The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science», 1957, vol. 48, p. 156.

³ Vt. lähemalt W. G r a n t D a h l s t r ö m and George Schlager Welsh. *An MMPI Handbook. A Guide to Use in Clinical Practice and Research*. St. Paul, 1960.

⁴ Üksikasjalikumaid andmeid MMPI kohta annavad S. R. H a t a w a y and P. E. M e e h l. *An Atlas for the Clinical Use of the MMPI*. Minneapolis, 1951 ja W. G r a n t D a h l s t r ö m and George Schlager Welsh. *An MMPI Handbook. A Guide to Use in Clinical Practice and Research*. St. Paul, 1960.

⁵ Dora F. C a p w e l l. *Personality Patterns of Adolescent Girls. II. Delinquents and Nondelinquents*. — «The Journal of Applied Psychology», 1945, vol. 29, p. 289—297.

Washburne Social Adjustment Inventory⁶, Pressey Interest-Attitude Test⁷, Terman-Miles Test on Masculinity-Femininity⁸, Vineland Social Maturity Scale⁹, Kuhlmann Tests of Mental Development¹⁰ ja Stanford Achievement Test¹¹.

Kaks viimati nimetatud testi käsitlevad intelligentsitaset ja saavutusi õppetöös. Õiguserikkujate ja kontrollgrupi võrdlemine näitas, et kontrollgrupi intelligentsitase oli kõrgem, samuti olid saavutused õppetöös paremad. Viimase osas aga statistiliselt usaldatavat erinevust polnud.

Ülejäänud isiksuse testid eristasid õiguserikkujaid ja kontrollgruppi vahelduva eduga. Pressey Interest-Attitude Test ja Terman-Miles Test of Masculinity-Femininity ei teinud vahet õiguserikkujate ja kontrollgrupi vahel, Washburne Social Adjustment Inventory, Vineland Social Maturity Scale ja MMPI tegid seda vahet. MMPI järgi ei ilmnenud erinevust ainult Hy-skaala järgi. Suurim erinevus oli Pd-skaala järgi.

Kõnesolevate erinevuste puhul õiguserikkujate ja kontrollgrupi vahel on oht, et erinevused on tingitud mitte ühiskonnavastasest käitumisest, vaid erinevusest intelligentsitasemes. Seepärast kontrollis D. Capwell viimati nimetatud teste veel kord pärast seda, kui põhi- ja kontrollgrupp olid valitud nii, et nende intelligentsitase oli võrdne. Ja selguski, et Washburne Social Adjustment Inventory ja Vineland Social Maturity Scale ei teinud enam statistiliselt usaldatavat vahet õiguserikkujate ja kontrollgrupi vahel.¹² Ainsana eristas põhi- ja kontrollgruppi veel MMPI, v. a. Hs-skaala osas (lisaks Hy-skaalale). Kõige suuremad erinevused olid Pd-skaala ja Pa-skaala osas, kusjuures õiguserikkujate punktide summad olid suuremad. Ka kõigi ülejäänud skaalade osas, mis näitasid erinevusi põhi- ja kontrollgrupi vahel, olid õiguserikkujate osas skaalade näidud kõrgemad, mis näitas, et õiguserikkujate isiksuse struktuuris esines mõningaid hälbeid normaalsest.

3. Aastail 1946—1947 kontrollis D. F. Capwelli uurimuse

⁶ J. N. Washburne. A Test of Social Adjustment. — "The Journal of Applied Psychology", 1938, vol. 19, p. 125—144.

⁷ S. L. Pressey and L. C. Pressey. Development of Interest-Attitude Tests. — "The Journal of Applied Psychology", 1933, vol. 17, p. 1—16.

⁸ L. M. Terman and C. C. Miles. Sex and Personality. New York, 1936.

⁹ E. A. Doll and K. A. Fitch. Social Competence of Juvenile Delinquents. — "The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science", 1939, vol. 30, p. 52—67.

¹⁰ F. Kuhlmann. Tests of Mental Development. Minneapolis, 1939.

¹¹ T. L. Kelley, G. M. Ruch and L. M. Terman. Stanford Achievement Tests: manual of Directions. New York, 1940.

¹² Washburne Social Adjustment Inventory küll näitas erinevusi, kuid need polnud statistiliselt usaldatavad.

tulemusi E. D. Monachesi.¹³ Resultaadid näitasid kõigepealt, et skaalade keskmised näidud alaealiste osas (ka E. D. Monachesi uurimisobjektiks olid alaealised õiguserikkujad ja mitteõiguserikkujad) erinevad üldiselt normaalsete täiskasvanute keskmistest näitudest (punktide summad on suuremad), eriti skaalade 4 (Pd), 6 (Pa), 7 (Pt), 8 (Sc) ja 9 (Ma) osas. Need erinevused näitasid, et alaealised on suhteliselt tõrksad, tundlikud, nende käitumist ajendab sagedamini mingi kinnisidee, nad tajuvad tegelikkust ja reageerivad sellele sagedamini mitteadekvaatselt, impulsiivselt. Erinesid omavahel ka õiguserikkujate ja õiguserikkumisi mitte-toimepannud alaealiste keskmised punktide summad — õiguserikkujatel olid need suuremad (v. a. 5. skaala järgi). Nii näitas õiguserikkumisi toimepannud poiste osas skaala 2 (D) mõnevõrra suuremat depressiooni, skaala 4 (Pd) suuremaid psühhopaatilisi häälbeid jne. Erinevused õiguserikkujate ja mitteõiguserikkujate vahel olid siiski paljudel juhtudel statistiliselt mitteusaldatavad. Uuritavate mitmesuguse erineva rühmitamise kõigil juhtudel andis statistiliselt usaldatavaid erinevusi ainult 4. skaala (Pd).

Tütarlaste osas uuris E. D. Monachesi ka erinevusi purunenud ja mittepurunenud perekondadest pärit tütarlaste-õiguserikkujate vahel. Selgus, et purunenud perekonnast pärit tütarlapsed näitasid suuremaid häälbeid normaalsest keskmisest, v. a. skaalade 2 ja 7 osas. Poiste osas uuris ta ka erinevusi ühelt poolt Minneapolisise linnast ja teiselt poolt maarajoonidest pärit õiguserikkujate vahel. Tulemused näitasid, et häälbed normist olid suuremad linnast pärit õiguserikkujatel.

4. Viiekümnendate aastate algul kontrollis MMPI rakendatavust väikese elanikkonnaga paikkonna tingimustes (Benton County, Oregoni osariik) alaealiste õiguserikkujate eristamisel mitteõiguserikkujatest James H. Ashbaugh.¹⁴ Ta võrdles alaealiste kohtu poolt karistatud 50 poisi ja tüdruku andmeid niisama suure kontrollgrupi andmetega ning leidis, et olulised erinevused esinevad kõikide skaalade osas, v. a. 5. skaala. Jällegi olid õiguserikkujate punktide summad suuremad kontrollgrupiga võrreldes. Kõige suurema erinevuse andsid 4. ja 6. skaala.

5. Aastail 1950—1951 uurisid MMPI rakendamist õiguserikkumisi toimepannud tütarlaste ljuures, eesmärgiga selgitada välja erinevused pärast kasvatusasutuses viibimist paranenud ja

¹³ Elio D. Monachesi. The Personality Patterns of Juvenile Delinquents as Indicated by the MMPI. — Starke R. Hataway and Elio D. Monachesi. Analyzing and Predicting Juvenile Delinquency with the MMPI. Minneapolis, 1953, p. 38—53.

¹⁴ James H. Ashbaugh. Personality Patterns of Juvenile Delinquents in an Area of Small Population. — Starke R. Hataway, Elio D. Monachesi. Analyzing and Predicting Juvenile Delinquency With the MMPI. Minneapolis, 1953, p. 54—60.

mitteparanenud tütarlaste vahel, Margaret Lauber ja Grant Dahlstrom.¹⁵ Uurimisobjektiks oli 35 Illinoisi osariigi Nameque Lodge'i kasvatusasutusest vabastatud tütarlast. Vabaduses viibides panid 17 tütarlast uuesti toime õiguserikkumisi ning nad suunati tagasi kasvatusasutusse, 18 tütarlast uusi õiguserikkumisi enam toime ei pannud. Nende kahe grupi võrdlemine näitas, et viimaste osas olid näitajad paremad, s. t. punktide summad skaalade järgi olid väiksemad. Statistiliselt usaldatavad erinevused esinesid siiski vaid 3., 7. ja 8. skaala osas.

6. 1951. a. vaatlusid S. R. Hataway, D. W. Hastings, D. F. Capwell ja D. M. Bell varem D. F. Capwelli poolt uuritud tütarlaste edasist elukäiku eesmärgiga välja selgitada seosed omal ajal fikseeritud MMPI profiilide ja hilisema käitumise vahel.¹⁶ Usaldusväärseid andmeid saadi 50 õiguserikkuja ja 28 mitteõiguserikkuja hilisema elukäigu kohta. Õiguserikkujatest käitus hiljem hästi 33, mitteõiguserikkujatest 26.

Andmed näitasid, et profiilid, mis algasid numbritega 1, 2, 3, 7 või 8 või numbrid kombinatsioonis 6 — (s. t. peale 6. skaala ühegi teise skaala järgi suurt punktide summat polnud), 86, 96 või 46, seonduvad hea käitumisega, profiilid, mis algasid numbritega 4 —, 49 või 94, seonduvad halva käitumisega.

Kõnesolevate materjalide alusel tehti katse, mille käigus viis spetsialisti, kes polnud kursis õiguserikkumisi toimepannud tütarlaste edasise konkreetse käekäiguga, kuid teadsid, et viiekümnest õiguserikkujast seitseteist ka hiljem käitusid halvasti, prognoosisid MMPI profiilide alusel uuritavate edasist käitumist. Selgus, et kolm prognoosijat eksis kaheksal ja kaks üheksal korral. Viga osutus küllaltki suureks.

7. Aastail 1947—1948 rakendasid S. R. Hataway ja E. D. Monachesi MMPI-d 4048 IX klassi õpilase suhtes, eesmärgiga välja selgitada täiendavaid võimalusi MMPI kasutamiseks õiguserikkumiste prognoosimisel.¹⁷ Uuritavateks olid 1997 poissi ja 2051 tütarlast. Kaks aastat hiljem, 1950. aastal, teostati täiendav vaatlus, mille käigus selgitati välja need uuritavad, kes olid sellel ajavahemikul või varem toime pannud

¹⁵ Margaret Lauber and Grant Dahlstrom. MMPI Findings in the Rehabilitation of Delinquent Girls. — Starke R. Hataway, Elio D. Monachesi. *Analyzing and Predicting Juvenile Delinquency with the MMPI*. Minneapolis, 1953, p. 61—69.

¹⁶ Starke R. Hataway, Donald W. Hastings, Dora F. Capwell and Dorothy M. Bell. *The Relationship between MMPI Profiles and Later Careers of Juvenile Delinquent Girls*. — Starke R. Hataway, Elio D. Monachesi. *Analyzing and Predicting Juvenile Delinquency with the MMPI*. Minneapolis, 1953, p. 70—86.

¹⁷ Starke R. Hataway and Elio D. Monachesi. *Personality Characteristics of Adolescents as Related to Their Later Careers*. — Starke R. Hataway and Elio D. Monachesi. *Analyzing and Predicting Juvenile Delinquency with the MMPI*. Minneapolis, 1953, p. 87—135.

õiguserikkumisi. Selliseid noorukeid oli kokku 591. Poistest satus siia rühma 22% ja tütarlastest 8%. Vaadeldud 4048 isiku osas saadi usaldatavaid teste 3782, neist 1836 poiste ja 1946 tütarlaste osas. Viimati nimetatud alaealistest panid õiguserikkumisi toime 376 poissi (20%) ja 140 tütarlast (7%). Andmed õiguserikkujate kohta rühmitati toimepandud tegude raskuse ja toimepanemise aja järgi. Raskuse alusel rühmitati uuritavad järgmiselt: 1) isikud, kes panid korduvalt toime tõsiseid õiguserikkumisi (43 poissi ja 20 tütarlast); 2) isikud, kes panid toime ühe tõsise õiguserikkumise või korduvalt väiksemaid õiguserikkumisi (210 poissi ja 60 tütarlast); 3) isikud, kes panid toime väiksemaid õiguserikkumisi (123 poissi ja 36 tütarlast).¹⁸ Toimepanemise aja järgi rühmitati uuritavad järgmiselt: 1) isikud, kes panid õiguserikkumisi toime enne testi (155 poissi ja 48 tütarlast); 2) isikud, kes panid õiguserikkumisi toime nii enne kui ka pärast testi (34 poissi, tütarlapsi ei olnud); 3) isikud, kes panid õiguserikkumisi toime pärast testi (187 poissi ja 68 tütarlast). Kontrollgrupi moodustasid juhuslikult valitud 200 poissi ja 200 tütarlast nende hulgast, kes polnud õiguserikkumisi toime pannud.

Ülaltoodud gruppide võrdlemine näitas, et õiguserikkujate grupid erinesid mõningal määral nii kontrollgrupist kui ka omavahel. Kõige enam erinesid kontrollgrupist õiguserikkujad, kes olid pannud toime tõsiseid õiguserikkumisi (1. ja 2. grupp) ning kes olid seda teinud juba enne testi või jätkasid ka pärast testi (1. ja 2. grupp). Väiksemaid õiguserikkumisi toimepannud isikud, aga samuti need, kes panid õiguserikkumisi esmakordselt toime pärast testi, erinesid kontrollgrupist vähem.

Skaalade järgi andis kõige suurema diferentsi jällegi 4. skaala, järgnes 9.

Antud uurimuse pinnalt võtsid S. R. Hataway ja E. D. Monachesi esmakordselt tõsiselt ette katse luua konkreetne prognoositabel. Sellel eesmärgil rühmitasid nad kõik 4048 uuritavat profiilide kahe esimese numbri kombinatsioonide lõikes, alates rühmast, kus puudusid kõrged punktide summad, edasi 0, 01, 02, 03, 04, 05, 06, 07, 08, 09... 9-, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98. Uuritavad, kes langesid ühte taolisse rühma, jagunesid omakorda kaheks alarühmaks: 1) isikud, kelle punktide summa oli suhteliselt väike ja 2) isikud, kelle punktide summa oli suhteliselt suur. Seejärel arvutati välja õiguserikkujate protsent rühmas tervikuna ning selle alarühmades.

Arvestades tabeli mahukust, pole otstarbekohane seda tervikuna esitada. Märgin ära ainult mõningad tähelepannevamad andmed. Meenutame, et kõigist uuritavatest poistest pani õiguse-

¹⁸ Tütarlastest-õiguserikkujatest jäi 24 isikut täpsete andmete puudumise tõttu klassifitseerimata.

rikkumisi toime 22% ja tütarlastest 8%. Mõnede skaalade kombinatsioonide osas oli õiguserikkumiste sagedus aga tunduvalt suurem. Jättes kõrvale sellised kombinatsioonid, kus uuritavate arv rühmas oli väga väike, tuleb poistel esile tuua järgmised kombinatsioonid: 4— (õiguserikkumiste sagedus rühmas tervikuna 30%, suure punktide arvu korral aga koguni 67%); 43 (vastavalt 31% ja 56%), 48 (31% ja 35%), 49 (38% ja 51%), 84 (33% ja 42%), 94 (32% ja 38%). Tütarlastel ületas õiguserikkumiste sagedus nimetamisväärselt keskmise järgmistes kombinatsioonides: 40 (17% ja 22%), 43 (14% ja 27%), 46 (16% ja 27%), 48 (18% ja 27%), 49 (16% ja 26%), 80 (16% ja 22%).

Profiili esimese numbri alusel osutus õiguserikkumiste sagedus keskmisest suuremaks nii poistel kui ka tüdrukutel 4. skaala järgi. Poistel ületasid keskmise õiguserikkumiste sageduse veel 3. (23%) ja 6. (25%) skaala, tütarlastel 1. skaala (10%).

Enamiku skaalade ja nende kombinatsioonide osas osutus õiguserikkumiste sagedus keskmisest väiksemaks ja autorid tegid järelduse, et lihtsam on konkreetsel juhul prognoosida head käitumist kui võimalikke õiguserikkumisi.

Ülaltoodud andmed kinnitavad juba varasemates uurimustes tuvastatud tendentse 4. skaala seosest ühiskonnavastase käitumisega. Alaealised, kellel see skaala asub profiilis esiplaanil, eriti aga kui punktide arv on suur, kalduvad käituma ühiskonnavastaselt ja amoraalselt. Mõningased seosed õigusevastase käitumisega ilmnevad ka 6., 8. ja 9. skaala osas, mis üldiselt iseloomustavad mitmesuguseid psühhoose. Sõltuvalt sellest, kuidas nad kombineeruvad teiste skaaladega, võib nende tähendus olla erinev. Näiteks kombinatsioonid 86, 49, 84 ja 94 ilmutavad seoseid õigusevastase käitumisega, kombinatsioonid 83, 85, 95 ja 97 aga vastupidiseid tendentse.

Mõningad skaalad, nagu 2., 5. ja 7., ilmutavad tõkestavat toimet õiguserikkumiste osas. Näiteks 2. ja 5. skaala osas õiguserikkumise tõenäosus isegi langeb skaala punktide summa kasvades. Kombinatsioonides õiguserikkumistega positiivselt seotud skaaladega võivad need skaalad tunduvalt vähendada õiguserikkumise tõenäosust.

8. 1952. a. teostati kõnesoleva kontingendi osas veel üks täiendav vaatlus selgitamaks, kes uuritavatest olid aastail 1950—1952 toime pannud uusi õiguserikkumisi.¹⁹ Vaatluse all oli 1958 nooruki (keskmine vanus 19 aastat) elukäik. Õiguserikkumisi esines nüüd juba 800 isikul (40,9%).

Prognoositabeli viimistlemiseks valiti 1467 noorukit, neist 309 olid toime pannud õiguserikkumisi (21,1%). Välja jäeti isikud, kes olid õiguserikkumisi toime pannud juba enne testi (s. o. enne

¹⁹ Starke R. Hataway and Elio D. Monachesi. The Personalities of Predelinquent Boys. — "The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science", 1957, vol. 48, p. 149—163.

esimest vaatlust) ja vähese tähtsusega õiguserikkumisi toime-
pannud isikud.

Uurides skaalade seost õiguserikkumistega, rühmitati kõik skaalad kolme rühma: 1) tõkestavad skaalad (0 Si, 2 D, 5 Mf); 2) neutraalsed skaalad (1 Hs, 3 Hy, 6 Pa, 7 Pt); 3) soodustavad skaalad (4 Pd, 8 Sc, 9 Ma). Tõkestavate skaalade järgi kõige kõrgema punktide summa saavutanud noorukitel oli õiguserikkumiste sagedus alla keskmise (nendel 11,8%, keskmine 20%²⁰). Neutraalsete skaalade järgi kõrgeima punktide summa saavutanud noorukitel oli õiguserikkumiste sagedus veidi alla keskmise (19,2%). Soodustavate skaalade järgi kõrgeima punktide summa saavutanud noorukeil oli õiguserikkumiste sagedus aga üle keskmise (22,7%). Kõige kõrgem oli õiguserikkumiste sagedus siiski noorukitel, kelle testi andmeid ei loetud usaldatavateks kõrge F-skaala tõttu. Nende seas oli õiguserikkumiste sagedus 36,1%, samal ajal kui üldine keskmine oli teatavasti 21,1%.

Üldnimetatud tendentsid ilmnevad selgemini siis, kui vaadelda ainult neid isikuid, kelle punktide summa oli suur. Tõkestavate skaalade järgi kõrgeima punktide summa saavutanud noorukite osas on sellisel juhul õiguserikkumiste sagedus 8%, neutraalsete skaalade järgi — 15,2%, soodustavate skaalade järgi 28,9%. Üldine keskmine õiguserikkumiste sagedus on selle isikute kategooria osas 24%.

Mõningal määral tugevdab kirjeldatud tendentsi veel kahe skaala koosinemine. Nii tõuseb õiguserikkumiste sagedus kahe soodusava skaala koosinemisel 28,4%-le, ning kui arvestada vaid neid isikuid, kelle punktide summa oli suur, siis koguni 34,5%-le. Kahe tõkestava skaala koosinemisel on õiguserikkumiste sagedus 11,3% ning suure punktide summa saavutanud isikute puhul 16,7%. Kui esinevad koos soodustav skaala (profiili esimene number) ja tõkestav skaala (profiili teine number), siis on õiguserikkumiste sagedus 11,9% ning suure punktide summa saavutanud isikute osas 17,2%. Kui profiili esimene number on tõkestav skaala ja teine number soodustav skaala, on õiguserikkumiste sagedus väiksem — 11,6% ning suure punktide summa korral — 12,5%.

Vaatamata teatavate iseloomulike tendentside olemasolule skaalade ning õiguserikkumiste vahelistes seostes ning mitmesuguste skaalade kombinatsioonide ja õiguserikkumiste vahelistes seostes, tuleb konstateerida, et konkreetse isiku käitumise prognoosimise aspektist on need seosed siiski liialt nõrgad. Ilmselt seepärast puuduvad ka kirjanduses andmed kuritegeliku käitumise prognoosimise kohta MMPI skaalade ülaltoodud kombinatsioonide alusel.

²⁰ Antud keskmise arvutamisel on välja jäetud nn. mitteusaldatavad MMPI profiilid, eeskätt kõrge F-skaala tõttu.

9. On tehtud katseid MMPI rakendamiseks ka täiskasvanute kuritegeliku käitumise prognoosimiseks. Seejuures on kasutatud ka erinevat prognoosimise meetodikat. Jerry H. Clark valis 1948. a. uurimisobjektiks 100 sõdurit, kes olid võetud vastutusele sõjaväeliste kuritegude eest.²¹ Nelikümmend viis isikut oli võetud vastutusele esmakordselt, viiskümmend viis olid retsidivistid. Uurides MMPI skaalade seoseid retsidiiviga, jõudis J. H. Clark järeldusele, et MMPI abil pole võimalik eristada retsidiviste mitteretsidivistidest. Ka profiilide analüüs ei võimaldanud eristada retsidiviste mitteretsidivistidest. Ka R. A. Freemani ja H. M. Masoni katsed eristada retsidiviste mitteretsidivistidest MMPI abil ei andnud tulemusi.²² Ebaõnnestumisega lõppesid ka Levy (1952), Dunhami (1954), Stanton (1956), Morrice (1957) katsed retsidiivi prognoosimisel.²³

MMPI abil on proovitud ka eristada erinevat liiki kuritegusid toimepannud kurjategijaid. Levy (1952) rühmitas kuriteod vägivaldseteks, mittevägivaldseteks ja seksuaalkuritegudeks ning leidis, et seksuaalkuritegusid ning vägivaldseid kuritegusid toimepannud isikute punktide summad on mõnevõrra suuremad kui mittevägivaldseid kuritegusid toimepannud isikutel. Ka Pantoni (1958) leidis, et seksuaalkurjategijad erinevad MMPI järgi teistest kurjategijatest. Muude kuriteoliikide vahel MMPI aga vahet ei teinud.²⁴

MMPI-d on rakendatud ka eesmärgiga teha kindlaks, kuidas kurjategija käitub vanglas. Driscoli (1952) leidis, et halva käitumisega vangidel olid profiilides esiplaanil 4. ja 9. skaala, hea käitumisega vangidel aga 2., 5. ja 6. skaala. Analoozilisi uurimusi on teinud veel Clark (1952), Levy ja Freeman (1954) jne. Beall ja Pantoni (1956—1957) töötasid välja isegi spetsiaalse skaala (Ec) nende vangide kindlakstegemiseks, kes kavatsevad põgeneda, samuti skaala (Ap) võimaliku vastuhaku prognoosimiseks.²⁵

10. 1962. a. katsetas James H. Pantoni MMPI abil prognoosida kinnipidamiskohtadest tingimisi enne tähtaega vabastatud

²¹ Jerry H. Clark. Application of the MMPI in Differentiating A. W. O. L. Recidivists from Non-Recidivists. — "Journal of Psychology", 1948, vol. 26, p. 229—234.

²² R. A. Freeman and H. M. Mason. Construction of a Key to Determine Recidivists from Non-Recidivists. — "The Journal of Clinical Psychology", 1952, vol. 8, p. 207—208.

²³ W. Grant Dahlstrom and George Schlager Welsh. An MMPI Handbook. A Guide to Use in Clinical Practice and Research. St. Paul, 1960, p. 331.

²⁴ Sealsamas, lk. 329.

²⁵ Sealsamas, lk. 330.

isikute edasist käitumist.²⁶ Ta uuris 41 isikut, kes pärast tingimisi enne tähtaega vabastamist olid rikkunud vabastamisel esitatud tingimusi ning uuesti vahi alla võetud, ja 41 isikut, kes vähemalt aasta jooksul pärast tingimisi enne tähtaega vabastamist olid käitunud korralikult. Kõikide skaalade osas olid uuritavate gruppide vahel mõningad erinevused, kusjuures uuesti vahi alla võetud isikute punktide summad olid alati suuremad, v. a. 5. skaala (Mf) osas. J. H. Panton valis välja MMPI küsimustikust 26 kõige suurema eristamisvõimega küsimust uuritava aspektis ja töötas nende alusel välja uue skaala (Parole Violation). Selgus, et selle skaala järgi 11 või rohkem punkti saanud isikutest 80,5% olid rikkunud vabastamisel esitatud tingimusi ja 19,5% olid käitunud korralikult. Viimastest ei kogunud seejuures üksi isik üle 14 punkti ning vabastamisel esitatud tingimusi rikkunud isikutest ei kogunud üksi alla 7 punkti. J. H. Panton rakendas seda skaalat veel 28 uuesti vahi alla võetud isiku suhtes, kes ei kuulunud 82 uuritud isiku hulka, ja leidis, et 78,6% kogusid üle 11 punkti. Seega rakendatuna uuele kontingendile saavutas skaala loodetule lähedase efektiivsuse. Kuid siin tuleb arvestada, et tegemist oli retrospektiivse prognoosimisega — isikute faktiline käitumine oli juba teada. Sellisel juhul aga pole välistatud selle fakti mõju prognoosimisele. Andmed skaala rakendamise kohta prospektiivsel prognoosimisel puuduvad.

11. Veel ühe katse retsidiivi prognoosimiseks võtsid 1965. a. ette Nathan G. Mandel ja Alfred J. Barron.²⁷ Viiele MMPI rakendamise kogemusi omavale psühholoogile tehti ettepanek retrospektiivselt prognoosida retsidiivi 372 MMPI profiili alusel, mis olid tehtud uuritavate saabumisel kinnipidamiskohta, ning 210 profiili alusel, mis olid tehtud ühe osa samasse kontingenti kuulunud isikute vabastamisel kinnipidamiskohast. Oli teada, et 372-st isikust 229 olid pannud toime retsidiivseid kuritegusid (s. h. 210-st 126). Psühholoogid prognoosisid 372 profiili alusel õigesti retsidiivi 140 isiku osas (61%) ning retsidiivist hoidumist 77 isiku osas (54%). Veelgi väiksem oli prognoosi täpsus vabastamisel tehtud 210 profiili alusel (retsidiivi osas õigeid prognoose 54%, retsidiivist hoidumise osas 41%).

N. G. Mandel ja A. J. Barron töötasid ülalkäsitletud 372 profiili analüüsi alusel välja ka originaalse skaala retsidiivi prognoosimiseks, kuid selle efektiivsus oli väike.

12. Nagu näeme, on MMPI rakendamine kuritegeliku käitumise prognoosimisel andnud vastuolulisi tulemusi ning erilist

²⁶ James H. Panton. Use of the MMPI as an Index to Successful Parole. — "The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science", 1962, vol. 53, p. 484—488.

²⁷ Nathan G. Mandel and Alfred J. Barron. The MMPI and Criminal Recidivism. — "The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science", 1966, vol. 57, p. 35—38.

edu pole saavutanud keegi. Seda on sunnitud tunnistama ka kodanlikud kriminoloogid.²⁸ Kuid vaatamata ebaõnnestumistele tehakse ikka ja jälle uusi katseid MMPI rakendamiseks kuritegeliku käitumise prognoosimisel. Ning võib öelda, et kõrvuti Glueckide meetodiga²⁹ on MMPI üks vähestest prognoosimis-meetoditest, mis on äratanud kodanlikus kriminoloogias sellist tähelepanu. Iseloomulik on ka see, et MMPI-le pühendatud arvuka kriminoloogilise kirjanduse hulgas pole ühtegi tööd, kus oleks püütud analüüsida ebaedu põhjusi MMPI rakendamisel kuritegeliku käitumise prognoosimisel. Kuid selles pole midagi üllatavat. Kodanlikule kriminoloogiale on iseloomulik empiiriline lähenemine uuritavale probleemile ning teooria alahindamine. See tendents avaldub eriti selgelt kuriteo prognoosimise probleemide uurimisel. MMPI ebaedu spetsiifiliste põhjuste käsitlemisel kuriteo prognoosimise valdkonnas tuleb aga eelkõige pöörata tähelepanu mõningatele teoreetilistele küsimustele.

Nõukogude lugejal tõusetub kõigepealt õigustatud küsimus, kas psühhiaatriliste meetodite rakendamine kurjategija isiksuse uurimisel ja kuritegeliku käitumise prognoosimisel on metodoloogiliselt põhjendatud. Me teame, et nõukogude kriminoloogias on teravalt hukka mõistetud igasugused katsed seletada kuritegevust bioloogiliste või bio-psühholoogiliste teooriate abil. Professor A. A. Gertsenzonil oli kahtlemata õigus, kui ta tunnistas ekslikuks igasugused katsed rajada kriminoloogiline prognoos Kretschmeri, Freudi, Adleri jt. bio-psühholoogide ebateaduslikele teooriatele.³⁰ Bioloogiliste ja bio-psühholoogiliste teooriate rakendamise viljatust kuritegevuse uurimisel on tõestanud kriminoloogilised uurimused ja kriminoloogia teooria areng mitte ainult sotsialistlikes maades, vaid ka kodanlikes riikides. Kujukaks näiteks selle kohta on ka MMPI ebaedu kuritegeliku käitumise prognoosimisel.

MMPI rakendamisel kuritegeliku käitumise uurimisel ja prognoosimisel lähtutakse eeldusest, et kuritegeliku käitumise ja vaimuhaiguste vahel on teatav sarnasus. Nimmelt lähtuvad S. R. Hataway ja E. D. Monachesi MMPI rakendamisel kuritegeliku käitumise uurimisel ja prognoosimisel sellest, et taoline käitumine on esmajoones tingitud hälvetest isiksuse struktuuris, kusjuures need hälbed on analoogilised vaimuhaiguste puhul täheldatavate hälvetega. Väide, et kuritegeliku käitumise genes on seotud hälvetega isiksuse struktuuris, on üldtuntud ega kutsu esile vastuväiteid. Kuid küsimuse tuum on selles, mis laadi need

²⁸ Gordon Rose. Early Identification of Delinquents. — "The British Journal of Criminology", 1967, vol. 7, p. 11.

²⁹ Vt. H. Kings. Kuriteo prognoosimisest. — «Nõukogude Õigus», 1973, nr. 2, lk. 116—118.

³⁰ А. А. Герцензон. Актуальные проблемы теории советской криминологии. — Вопросы борьбы с преступностью, вып. 6, М., 1967, стр. 25.

hälbed on ja millest nad on tingitud. Väide, et need hälbed on analoogilised vaimuhaiguste puhul täheldatavate hälvetega, viib meid otsejoones nn. bioloogilise koolkonna positsioonidele. Tuginemine selle koolkonna positsioonidele ongi MMPI ebaedu spetsiifiliseks põhjuseks kuritegeliku käitumise uurimisel ja prognoosimisel. Kuritegevus on sotsiaalne nähtus ning igasugused katsed kuritegevuse uurimisel ja prognoosimisel lähtudes bio-psühholoogilistest teooriatest on ette määratud läbikukkumisele.

MMPI küsimustik on suunatud kõigepealt haiguslikku laadi hälvete tuvastamisele isiksuse psüühilises struktuuris. Seepärast on mõisteta, miks enamik MMPI skaalasid nimetamisväärselt ei reageeri kuritegelikule käitumisele. On ju kurjategijad vaimset terved inimesed, mitte vaimuhaiged.

Kuid samal ajal me nägime, et teatavat vahet kurjategijate ja mittekurjategijate, esmakordsete kurjategijate ja retsidiivistide vahel MMPI skaalad siiski tegid. Kõige enam võis seda täheldada põhiskaaladest 4. ja 9. skaala osas. 4. skaala käsitleb psühhopaatilise käitumisega seonduvaid hälbeid, mida autorid kirjeldavad kui motiivitut ja raskesti reguleeritavat käitumist, kui käitumist, milles väljenduvad rahulolematuse ja tõrksuse. 9. skaala aga käsitleb hälbeid, mis on seotud erilise energia ja entusiasmiga ning väljenduvad äärmuslikul kujul maniakaalses käitumises.

Fakt, et MMPI skaalad mõningal määral fikseerisid erinevusi kurjategijate ja mittekurjategijate ning kurjategijate ja retsidiivistide vahel, ei tähenda siiski, et kuritegelikul käitumisel on bioloogilisi juuri. Me teame, et inimese psüühilist seisundit ja vaimsete häirete teket ei mõjuta ainult bioloogilised tegurid, mida närvisüsteem oma tegevusega kajastab. Siia kuuluvad eelkõige inimestevahelistes suhetes esinevad nähtused, mis mõjuvad vaimsele tasakaalule häirivalt ning segavalt, mõnikord aga koguni närvisüsteemi vapustavalt.³¹ Neid sotsiaalse miljöö tegureid peegeldab ka MMPI küsimustik. Eriti kehtib eelöeldu kõnesolevate skaalade osas. Näiteks 4. skaala 50 küsimusest on 10 pühendatud kodustele suhetele, kusjuures rõhk on asetatud just kodust võõrdumise väljaselgitamisele, rida küsimusi käsitleb õppimisega seotud raskusi, suhtumist töösse, õiguslikke vaateid, rahulolematust olemasolevate võimalustega jne. Nagu märgivad W. G. Dahlstrom ja G. S. Welsh, on see skaala spetsiaalselt loodud amoraalse ja asotsiaalse käitumisega isikute psüühilise struktuuri uurimiseks.³²

9. skaala on eelkäsitletuga tihedalt seotud (skaala 46 küsimu-

³¹ J. Saarma. Psüühiliste häirete tekkepõhjused. — Vaimne tervis. Tallinn, 1966, lk. 140—141.

³² W. Grant Dahlstrom and George Schlager Welsh. An MMPI Handbook. A Guide to Use in Clinical Practice and Research. St. Paul, 1960, p. 61.

sest 6 kattub 4. skaala küsimustega).³³ Paljud skaala küsimused on suunatud moraalsete tõekspidamiste, enesehinnangu ja eeskätt isiku aktiivsuse väljaselgitamisele.

Kurjategijad erinevad mittekurjategijatest ning esmakordsed kurjategijad retsidivistidest nende isiksust ja konkreetset sotsiaalset keskkonda iseloomustavate mitmesuguste asjaolude poolest. Põhiline erinevus on selles, et kurjategijad, võrreldes mittekurjategijatega, pärinevad tavaliselt sellise konkreetse sotsiaalse keskkonna tingimustest, mis pakub vähem võimalusi elamiseks antud ühiskonna ametlikult tunnustatud normide kohaselt. Retsidivistid aga omakorda pärinevad halvematest tingimustest, võrreldes esmakordsete kurjategijatega. Olulise tähtsusega on seejuures kodused tingimused. Erinevused konkreetse sotsiaalse keskkonna tingimustes määravad ära ka erinevused isiksuse psüühilises struktuuris ja käitumises. Mida ebasoodsamad on konkreetse sotsiaalse keskkonna tingimused isiksuse kujunemisele, seda suurem on ka tõenäosus, et indiviidi sotsiaalsete väärtuste süsteem erineb ühiskonnas ametlikult tunnustatud väärtuste süsteemist. Seda erinevust fikseerib teatavas ulatuses ka MMPI küsimustik. Seepärast on loomulik, et MMPI ja eriti 4. ja 9. skaala mõningal määral eristavad mittekurjategijaid kurjategijatest ja viimaseid retsidivistidest.

Arvestades 4. skaala küsimustiku suunitlust, peaks see skaala kõige paremini eristama huligaane, kelle näiliselt motiivitu kuritegeliku käitumise taga peituvad sageli elus osaks saanud nurjumised, millest tekkinud pinge valatakse välja mõttetus kuriteos.

9. skaala osas täheldatakse tavaliselt kõrgemat punktide summat noortel õiguserikkujatel. See on üpris loomulik, sest energia ja entusiasmi üleküllus on omane noorusele. Kas see väljendub sotsiaalselt soovitavas või ebasoovitavas suunas, sõltub jällegi konkreetsete sotsiaalsete tingimuste iseloomust.

Märkimisväärne ja loomulik on ka asjaolu, et MMPI skaalade punktide summad olid alaealistel üldse kõrgemad kui täiskasvanutel. Me teame, et alaealiste sotsiaalne küpsus pole sellisel tasemel, et nad suudaksid võrdselt täiskasvanutega orienteeruda sotsiaalse elu keerulises mehhanismis. Siit tuleneb, miks nende hinnangud erinevad ühiskonnas valitsevatest hinnangutest. Normaalsete kasvutingimuste korral need erinevused kaovad sotsialiseerumise protsessis. Ebasoodsate tingimuste korral aga võib noorukist kujuneda õiguserikkuja.

MMPI edu või ebaedu seletamine kuritegeliku käitumise prognoosimisel ainult ülaltoodud asjaoludega oleks siiski ebapiisav. Kuritegeliku käitumise prognoosimisel pole kodanlikus kriminoloogias saavutatud erilist edu ka teiste meetoditega ja prognoosi

³³ Seda rõhutavad ka W. G. Dahlstrom ja G. S. Welsh. Vt. sealsamas, lk. 74.

rajamisega ainuüksi sotsiaalsetele tunnustele. Üheks oluliseks takistuseks kuritegeliku käitumise prognoosimisel on inimese käitumise mehhanismi lihtsustamine ja opereerimine ainult nende tunnustega, mis iseloomustavad sotsiaalset keskkonda, kust isik pärineb, ja tema käitumist. Konkreetse isiku võimaliku kuritegeliku käitumise prognoos ainult nende tunnuste alusel osutub alati ebatäpseks. Indiviidi käitumise määravad tema isiksuse suunitus ja antud konkreetne situatsioon, kus ta tegutseb. Kui isiksuse suunitlust tavaliselt püütakse prognoosimisel arvesse võtta teda kujundanud konkreetsete sotsiaalsete tingimuste ja tema varasema käitumise kaudu, siis konkreetse situatsiooniga seotud asjaolud, mis on vajalikud võimalikkuse muutmiseks tegelikkuseks, jäävad tavaliselt arvesse võtmata. Nende tähtsust ei saa aga alahinnata. Väga soodsas situatsioonis võib kuriteo toime panna ka selline isik, kes muudel asjaoludel poleks seda iialgi teinud. Ja vastupidi, isik võib olla igati küps kuriteo toimepanemiseks, kuid tal ei avane kunagi selleks soodsat võimalust ja nii ei saagi temast kurjategijat. Kui prognoos lähtub ainult isiksust iseloomustavate asjaolude hindamisest, osutub see mõlemal juhul valeks, ehkki isiksusele antud hinnang on iseenesest õige.

Huvipakkuvaks MMPI puhul on see, et hinnang isiksusele antakse mitte isiksust iseloomustavate välise asjaolude alusel, vaid püütakse tungida tema mõttemaailma ja välja selgitada, kuidas isiksust kujundanud välised asjaolud on generaliseerunud tema teadvuses. Isiksust iseloomustava välise sotsiaalse keskkonna alusel me võime isiksuse sotsiaalse suunitluse üle otsustada ainult ligikaudselt. Statistika näitab, et ebasoodsatest sotsiaalsetest tingimustest pärit isikust, võrreldes headest sotsiaalsetest tingimustest pärit isikuga, võib suurema tõenäosusega saada kurjategija. Kuid see ei tähenda, et temast alati saab kurjategija. Konkreetsel juhul võivad isiksuse kujunemisele määravaks osutada mingid teisejärgulised asjaolud, mis teevad temast seadusele kuuleka kodaniku. Järelikult, kui me võime objektiivselt otsustada isiku poolt faktiliselt omaks võetud väärtuste süsteemi üle, avaneb meil võimalus ka täpsemini hinnata tema edasist käitumist. Ehkki MMPI rakendamisega kuritegeliku käitumise prognoosimisel püütakse isiksusele antava hinnangu täpsust just sel viisil tõsta, jääb see taotlus lõpuni realiseerimata. Põhjuseks on jällegi teoreetiline küündimatus. MMPI autorid on aktsepteerinud kodanlikus kriminoloogias valitseva faktorite teooria ning pööravad võrdset tähelepanu kõigile kuritegeliku käitumisega mingil viisil seotud asjaoludele, omistamata tähelepanu seose iseloomule. Pole välistatud võimalus, et kuriteo toimepanemisega põhjuslikus seoses mitteolevad asjaolud abistavad meid kuritegeliku käitumise prognoosimisel, kuid prognoosi rajamisel taoliste asjaoludele on vähemalt kaks puudust. Kui me ei tunne seoste ise-

loomu, pole ka välistatud vead prognoosimisel asjaolude juhusliku kokkusattumise või muutumise korral. Profülaktiliste järelduste tegemisel on taolistest asjaoludest, mis pole põhjuslikult seotud kuritegeliku käitumisega, vähe kasu. Kuriteo toimepanemise ärahoidmiseks tuleb likvideerida või neutraliseerida need asjaolud, mis võivad esile kutsuda kuriteo toimepanemise. Kui prognoos fikseerib kuriteo toimepanemise suure tõenäosuse, meie aga ei tea, millised asjaolud võivad kuritegelikku käitumist esile kutsuda, tekivad raskused kuriteo ärahoidmisel.

Kokkuvõttes võib konstateerida, et MMPI rakendamisega kuritegeliku käitumise prognoosimisel kaasnenud ebaedu on tingitud eeskätt ebaõigetest metodoloogilistest lähtealustest. Kuritegeliku käitumise prognoosimine võib viljakaks osutada ainult siis, kui lähtutakse dialektilis-materialistlikest vaadetest kuritegevusele ja inimese käitumisele.

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕСТА ММПИ ПРИ ПРОГНОЗИРОВАНИИ ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Х. Кингс

Резюме

В статье рассматривается привлечший внимание в буржуазной криминологии созданный S. R. Hataway и J. C. McKinley тест для изучения личности, именуемый Minnesota Multiphasic Personality Inventory (сокращенно MMPI).

Вначале целью данного теста было установление психических отклонений у взрослых. В криминологии попытались применить его для изучения личности как взрослых, так и несовершеннолетних преступников, а также использовать при прогнозировании преступного поведения и рецидива. В статье описывается сущность MMPI, а также многочисленные попытки применения его в криминологии.

Впервые MMPI был предложен девушкам-правонарушительницам и девушкам, не совершившим правонарушения, D. F. Carwell' в 1945 году. Она заметила, что ответы девушек различаются. Это было подтверждено и последующими исследованиями (E. D. Monachesi, J. H. Ashbaugh, M. Lauber, G. Dahlstrom, S. R. Hataway и др.). Однако различия были столь незначительны, что использование MMPI при прогнозировании оказалось неэффективным. Делались попытки применить MMPI при прогнозировании рецидива (J. H. Clark, 1948 и др.), при изучении исправляемости преступника (Driscoll, 1952 и др.), с помощью MMPI стремились установить различия между преступниками,

осужденными за разные виды преступлений (Levy 1952 и др.). Однако особого успеха достигнуто не было.

Недостаточная эффективность использования ММРІ при прогнозировании преступного поведения объясняется прежде всего непониманием социальной сущности преступного поведения, наблюдающимся в буржуазной криминологии. Преступность — явление социальное, и всякое изучение и прогнозирование преступного поведения, исходя из представления о биологических корнях последнего, заранее обречено на провал. Это наглядно демонстрирует использование ММРІ при изучении и прогнозировании преступного поведения, ведь ММРІ служит в первую очередь цели выявления психических отклонений.

Однако нельзя не отметить, что ММРІ дает известную информацию с точки зрения социально-психологической характеристики личности преступника. Поэтому понятно, почему ММРІ в определенной мере отличает преступников от лиц, не совершивших преступления. В связи с этим следует отметить, что изучение преступников и рецидивистов и прогнозирование на базе информации, полученной путем теста, заслуживает серьезного внимания при условии, что исходным основанием являются диалектико-материалистические взгляды на преступность и поведение человека.

JURIIDILISE INFORMATSIOONI TÖÖTLEMISE AUTOMATISEERITUD SÜSTEEMIDE LOOMISEST VÄLISMAAL

R. Nigol

TRU Kriminoloogia Laboratoorium

Püüded kasutada õigusteaduse ja õiguse praktikas elektronarvuteid on Läänes viinud viimasel aastakümnel uue teadusliku distsipliini — õigusinformaatika tekkimisele.¹ See distsipliin uurib elektronarvuti kasutamise võimalusi õigusteaduse alal. Selline eesmärk tingib juriidilise mõtlemise ja juriidilise tööviisi tihedat analüüsi, eesmärgiga välja selgitada, missugused juristi tegevusalad ja kuidas alluvad automatiseerimisele. Selleks kasutab see distsipliin ulatuslikult nii süsteemide teooria, juhtimisteooria, formaalse ja matemaatilise loogika vahendeid kui ka sotsioloogia ja psühholoogia abi. On ilmunud mitmed monograafiad, nagu W. Steinmülleri «Sissejuhatus õigusinformaatikasse» (Einführung in die Rechtsinformatik)², D. Soergeli «Klassifikatsioonisüsteemid ja tesaurused»³ ning teised. On asutatud rida spetsiaalseid ajakirju, kus nende küsimuste kohta elavalt sõna võetakse. Sellistest ajakirjadest tuleks nimetada «Modern Uses of Logic in Law», «Law and Computer Technology» ja «Rutgers Journal of Computers and Law» inglise keeles ning «Information sur les sciences Sociales» ja «Information et Gestion» prantsuse keeles. Peale spetsiifiliselt juriidilise informatsiooni alaste ajakirjade võetakse juriidilise informatsiooni küsimustes sõna üldistes informatsioonialastes ajakirjades, nii eriti saksakeelses «Nachrichten für Dokumentation» ja ingliskeelses «Advances in Computers». Ka Lääne juriidilised eriajakirjad annavad juriidilise informatsiooni automatiseeritud töötlemisele ruumi.

¹ G. Messmer. Möglichkeiten der Automatisierung der Rechtsdokumentation. — «Nachrichten für Dokumentation», 1971, Nr. 1, S. 191.

² W. Steinmüller. EDV und Recht. Berlin, 1970. J. Schweitzer Verlag.

³ D. Soerge. Klassifikationssysteme und Thesauri. Frankf. a. Main, 1970.

Nende väljaannetega, nii monograafiatega kui ka ajakirja-artiklitega tutvudes torkab eriti segavalt silma ebakindlus terminoloogias ja mõistete kasutamises. Kuigi on vähe selliseid informatsiooni töötlemist käsitlevaid kirjutisi, kus ei juhitata tähelepanu terminoloogia lodevusele üksikutes teadusharudes ja vajadusele terminoloogia korrastamiseks, siis peab ütleva, et nii segast terminoloogiat pole leida üheski teadusharus kui informaatikas eneses. Üht ja sama terminit kasutab iga autor oma-moodi ning ühe ja sama mõiste jaoks esineb igal autoril oma termin, ilma et vajalikuks peetaks seda ära seletada. Ei või kunagi öelda enne, kui see selgub pikapeale tekstist, mida teatav autor tahab öelda sõnadega deskriptor, kood, indeks, indekseerimine, informatsiooniotsimise keel, otsimiskuju-, massiiv jne. Kui üks saksa autor kasutab oma töös sõna retrieval, mis tähendab otsimist inglise keeles, teine sõna recherche, mis tähendab otsimist prantsuse keeles ja kolmas kasutab sõna Suche, mis tähendab sedasama saksa keeles, siis on käigupealt raske öelda, kas nad kõik tahavad tähistada sama mõistet. Sõna uniterm pidi alguses tähendama ühesõnalist terminit, kuid leidub autoreid, kes oma töödes nime-tavad unitermideks ka õige mitmest sõnast koosnevaid termineid. Tähendab, nad on hakanud seda sõna kasutama teises mõttes. Möödunud aastal ilmus saksa autori Scholli sulest raamat «Informaatika sõnavara» («Wortschatz der Informatik»), milles ta püüab informaatikas esinevaid termineid ära seletada. Kuid ei saa öelda, et ta kaugeltki seda eesmärki oleks tabanud. Näiteks seletab ta, et deskriptor on märksõna, mis ei esine dokumendi tekstis. Ometi teame, et mitmed autorid ei tee selle sõna kasutamisel sellist vahet. Isegi sõna informatsioon käsitatatakse eri autorite poolt erinevalt. Selline olukord teeb informaatikasse süvenemise raskeks. Nõuab tüki tööd, et kindlaks teha, missuguses mõttes mingi autor üht või teist terminit kasutab. See töö tuleb aga edasise uurimise huvides paratamatult ära teha.

Edasi, eriti saksa keele piirkonnas käib vaidlus selle üle, milline vahe on õigusinformatsiooni ja õigusdokumentatsiooni vahel ja kas on vajadust nende vahel vahet teha. Venie keeles ja selle mõjul ka eesti keeles mõistetakse dokumentatsiooni all esmajoones dokumentide kogumit või siis ka dokumentidega põhjendamist. Läänes on informaatika alal hakatud dokumentatsiooni all mõistma informatsiooni sisaldavate dokumentide töötlemist, tähendab dokumentide indekseerimist, salvestamist ja nõudmise peale väljaandmist. Suurem osa autoreid on seisukohal, et õigusdokumentatsiooni ja õigusinformatsiooni vahel on sisuline vahe. Õigusdokumentatsiooni eesmärgiks on dokumendi väljaandmine, kus leidub nõutud informatsioon, õigusinformatsiooni eesmärgiks on aga otseselt informatsiooni ehk faktiliste

andmete väljastamine, nagu see toimub nn. andmete pankade (Dotenbanken) poolt. Kui küsitakse näiteks, kus on kindlaks määratud toitjakaotuse pensioni alammäär, ja antakse välja «Pensionide seaduse» ja «Pensionide määramise määruse» vastavad paragrahvid, siis Läänes valdavalt kasutatava terminoloogia järgi on tegemist õigusdokumentatsiooni kui tegevusega. Kui küsitakse, kui suur on toitjakaotuse pensioni alammäär, ja eelnimetatud aktide alusel antakse välja kindel arv, siis Lääne terminoloogia kohaselt on tegemist informatsiooni edasiandmisega. Kui aga küsitakse, kui suur on vastavate andmete järgi kodanik N. toitjakaotuse pension, ja masin on suuteline vastust andma, siis on tegemist juba informatsiooni loomisega. Need on kolm erinevat aspekti, milledest lähtudes Lääne autorid võtavad seisukoha juriidilise informatsiooni süsteemi automatiseerimise võimalikkuse poolt või vastu.

Juriidilise informatsiooni probleemid tõusid teravalt päevakorda anglosaksi õiguspiirkonnas, Inglismaal ja eriti Ameerika Ühendriikides ammu enne töövõimeliste elektronarvutite turule ilmumist. Juba sajandi algul, kahekümnendate aastate ümber kaebasid ameerika juristid juriidilise informatsiooni uputuse üle ja otsisid teid selle ületamiseks. See on ka loomulik, kui silmas pida ühest küljest anglosaksi õigusele omast laialivalguvust, paljusõnalisust ning kasuistlikkust ja teisest küljest anglosaksi õigussüsteemi iseärasusi. Mandril, ükskõik missuguses riigis on kohtunik ainult kehtiva õiguse kohaldaja, õigusnormi rakendaja üksikjuhule. Tema õigustloov tegevus on vägagi piiratud ning realiseerub seaduse tõlgendamise näol. Erandi siin moodustab näiliselt vaid Šveits, kelle tsiviilkoodeks käsib, et seaduses esinevate lünkade puhul tuleb kohtunikul toimida nii, nagu ta oleks ise seaduseandja. Vastupidi Euroopa mandri riikidele matkib anglosaksi õiguspiirkonnas — Inglismaal, Ameerika Ühendriikides, Kanadas ja Austraalias — kohtunik õigusemõistmisel klassikalise Rooma preetorit, kes, leidnud, et antud juhul ei ole seaduse tekst õiglane või selles leidub lünk, võis konkreetse asja lahendamisel teha seaduse tekstiga mitte kooskõlas oleva otsuse, mis muutus pretsedendiks tulevastele analoogilistele juhtudele. Sellistest pretsedentidest koosneb suur osa inglise õigusest, nõndanimetatud common law. Anglosaksi juristi üheks raskeks ülesandeks on leida ja kohtule esitada tema juhule kasulik pretsedent — case law — tohtu hulga pretsedentide hulgast alates William Võiitja aegadest.

Enne automatiseeritud otsimise võimaluste tekkimist kasutati ja katsetati igasuguseid tehnilisi võtteid õigusaktide kergemaks leidmiseks. Seda tegevust hakati nimetama jurimeetrikaks ja ilmus isegi ajakiri «Jurimetrics Journal», mille veergudel valmistati teed automatiseeritud otsimisviiside kasutuselevõtmisele.

1968. aastal ristiti see ajakiri ümber «Law and Computer Technology».

Kui elektronarvuti kasutuselevõtmise võimalused muutusid reaalseiks, tekkisid juristide hulgas selle kirglikud pooldajad ja põhimõttelised vastased.

Juriidilise informatsiooni automatiseeritud töötlemise pooldajad leidsid, et nüüd on juristide õlgadelt kõik mured võetud. Tarvitseb ainult nupule vajutada ja meil on kohe käes see, mida me varem saime kätte vaevarikka tööga.⁴

Automatiseeritud töötlemise vastaseid oli kaht liiki. Ühed pidasid juriidilise informatsiooni automatiseeritud töötlemist põhimõtteliselt võimalikuks, kuid olid arvamusel, et kuni kehtivas seadusandluses esineb sünonüümikat, lünki ja vastuoksusi, ei ole informatsiooni automatiseeritud otsimine võimalik, rääkimata teistest informatsiooni töötlemise automatiseeritud vormidest. Nad soovitasid seadusandjal hõkata koostama seaduse tekste erilises formaliseeritud juriidilises keeles, mis tuleks veel välja töötada. Muidugi ei võinud selline ettepanek leida Ameerika seaduseandjates vähimatki kõlapinda.

Teist liiki vastased olid need, kes põhimõtteliselt ei pidanud õigeks ega otstarbekaks elektronarvuti kasutamist juristi töös, kuigi see tehniliselt oleks võimalik. Nad väitsid, et isiklik otsimine seaduseraamatutes ongi see, mis ülendab juristide seisust ja viib juristi juriidilise tegevuse spetsiifilisse õhkkonda, mida masina kasutamine iialgi ei võimalda. Jurist Wiener ütleb, et masin alandab õpetatud juristi lihtsaks asjaajajaks. Siin tuleb tähendada, et anglosaksi juristid jagunevad kahte liiki: õpetatud juristid — lawyers, kes annavad konsultatsioone ja koostavad kohtule arvamusi, ning lihtadvokaadid — attorneys, kes, varustatud nende konsultatsioonide ja arvamustega, ajavad asju kohtutes ja haldusasutustes. Wilsoni arvates olevat elektronarvuti hea küll inertsile rajatud juhtimise probleemide lahendamiseks, kuid õigus ei olevat ei kontinentaalrakett ega aatomiaallveelaev. «Mida varem sellele õpetatud jamale (learned nonsens) lõpp tehakse, seda parem,»⁵ ütleb ta.

See on muidugi äärmuslik seisukoht ja kuulub neile juristidele, kes oma teoreetilistes kontseptsioonides lähtuvad Justiniaani Institutsioonide esimesel leheküljel antud õiguse definitsioonist, mille iga on poolteist tuhat aastat ja mis määratleb õigust kui hea ja õiglase kunsti — *ars boni et aequi*. Kus aga juttu on kunstist, seal ei saa mõõda inspatsioonist kui kunsti

⁴ S. Simitis. Automation in der Rechtsordnung. Möglichkeiten und Grenzen. — Juristische Studiengesellschaft Karlsruhe Schriftenreihe. Heft 78. Müller, Karlsruhe, 1967, S. 5.

⁵ F. B. Wiener. Decision prediction by computer nonsense cubed — and worse. — "American Bar Association Journal", 1962, № 48, p. 1028.

olulisemast tunnusest. Inspiratsioon öeldakse praegu mitte alluvat formaliseerimisele ja automatiseerimisele.

Kuid olgu kuidas on, elu läks oma rada ja Ameerika ülikoolides ning advokaadifirmades aina sagesid katsetamised juriidilise informatsiooni otsimise automatiseerimisega.

Kõigis neis esialgsetes katsetustes, mis Ameerika Ühendriikides juriidilise informatsiooni otsimise automatiseeritud süsteemide loomisel ette võeti, kasutati otsimismassiivina tekstide asendajaid — referaate, abstsante, annotatsioonid või otsimiskujusid. Ent ka kõige paremad asendajad, olgu nad kui tahes hästi koostatud, on seotud informatsiooni teatava kaoga, rääkimata käsitsi indekseerimise objektiivsetest ja subjektiivsetest puudustest.

Seepärast hakati otsima teid, kuidas luua süsteemi, mis oleks vaba neist pahedest. Huvitav oli katse luua formaalne juriidiline keel ja tõlkida kõik juriidilised aktid sellesse keelde, mille vahendusel siis toimuks informatsiooni otsimine. Nagu käepärast olevatest kasinatest andmetest järeldada võib, kujutas see keel endast juriidiliste terminite, mõttekujude, instituutide ja juriidilise fraseoloogia formaliseeritud kompleksi. Katse kitsama materjalihulga juures ei olevat andnud tagajärgi. Juriidilised terminid ja instituudid, mis teoorias väga selged, ei olevat end lasknud või siis olevat väga halvasti andnud rakendada akti tõlkimisel formaliseeritud keelde. Siin tahaks märkida, et kuigi tookordne katse ebaõnnestus, oleks siiski ahvatlev ülesanne uurida, kas ja kuidas õigusnorm ning üldse juriidiline mõte annaks ennast formaliseerida.

Teine suund informatsiooni otsimise täiustamise püüetes orienteerus dokumentide täieliku teksti salvestamisele, millest kujunes nõndanimetatud täisteksti meetod — «fulltext method».

Kuuekümnendate aastate algul soovitas V. H. Yngve viia täielikud tekstid masinasse ja otsimisel kasutada loomulikku keelt ilma mingisuguse sõnastikuta või tesauruseta.⁶ Katsetamisel ei andnud see ettepanek tulemusi. Põhjuseks tuuakse asjaolu, et kuna harilikus keeles üht ja sama mõistet väljendatakse väga mitmesugusel kujul, on harilikus keeles otsimise korral informatsiooni kaod väga suured. Sellepärast hakati täistekstide puhul koostama otsimise sõnastikke. Tekstist võeti otsimiseks väärtuslikud sõnad, koostati nõndanimetatud konkordantsitabel, mis näitab iga sellise sõna täpse asendi sõna iga kasutamise juhul kogu dokumentide fondis. Juriidilisel alal kõige ulatuslikum selline üritus võeti ette Pittsburgi Ülikoolis nõndanimetatud Pittsburgi grupi poolt J. F. Horthy juhtimisel.⁷ Arvutisse viidi 61 köidet

⁶ V. H. Yngve. In defence of English. — International conference for standards on a common language for machine searching and translation. Cleveland, Ohio, 1959, N.-Y., Lnd., 1960—1961.

⁷ Kehl, Horthy, Bacon, Mitchell. An Information Retrieval Language for legal studies. Commentaries of the A M 4, 1961, p. 380.

Pennsylvania osariigi seadusandlust, nii statute law kui ka case law, mis sisaldas umbes kuus ja pool miljonit sõna. Kui sellest hulgast eraldati üld- ja abisõnad, jäi järele otsimiseks tähtsaid sõnu vaid 23 159. Selle arvu hulka kuuluvad ka sõnade kõik erinevad grammatilised vormid, mis esinevad tekstides. Inglise keeles ei ole neid palju. Sõnadest koostati kaks nimestikku tähestikulises järjestuses. Esimene, nõndanimetatud konkordantsinimestik, näitab iga sõna puhul akti numbri, paragrahvi, lause, koha lauses ja selle, kas sõna esineb sissejuhatuses, tekstis või märkuste hulgas.

Teine, sõnade sagedusnimestik, näitab, mitu korda sõna üldse esineb ja mitmes dokumendis. Otsimise strateegia oli umbes järgmine. Kui otsimise ettekirjutus sisaldab näiteks nõude anda välja aktid, mis käsitlevad hulkurlust varguse eesmärgil, võetakse kõigepealt sõnade sagedused. Näiteks sõna *steal* (varastama) vormidest esineb *steal* 13 korda 9 aktis, *stealing* 13 korda 10 aktis, *steals* 11 korda 9 aktis ja *stolen* 79 korda 49 aktis. Vorm *stolen* (varastatud) jääb välja, sest midagi pole veel varastatud. Jääb järele 28 akti, kus võib-olla käsitletakse teemat «hulkurlus varguse eesmärgil». Sama protseduur tehakse läbi ka sõnaga *hulkurlus* ja võrreldakse mõlema sõna konkordantsitabelit ning antakse välja aktid, kus mõlemad sõnad esinevad lähestikku samas aktis.

Selline oli Pittsburgi grupi otsimissüsteem kümmeaastat tagasi, tema alguspäevil.

Pittsburgi grupi poolt loodud otsimissüsteem lõi Ameerikas läbi ja muutus kommertsettevõtteks. 1968. aastal lahkus Pittsburgi grupp ülikooli koosseisust ja moodustas iseseisva aktsiaseltsi "Aspen Systems Corporation", mille presidendiks sai I. F. Harty. Pennsylvania Ülikool on seltsi üheks peamiseks aktsionäriks. Selts on läbi viinud mõned suuremad ühekordsed uurimistööd. Ta teostas Pennsylvania kohtuministri ülesandel Pennsylvania osariigi hooldusalaste normide korrastamise, samuti vaatas läbi kriminaalprotsessinormid, et selgitada, kui võrd need on kooskõlas uue kriminaalkoodeksi eelnõuga.

Täisteksti meetod on juriidilise informatsiooni otsimisel Ameerikas küllalt laialt levinud. Nii võib peale eelnimetatud Pittsburgi grupi süsteemi, mis hiljem kannab nimetust «Aspen»⁸, nimetada vähemalt nelja enam või vähem tuntud taolist süsteemi. Need oleksid LITE (Legal Information Trough Electronics)⁹, mis teenindab USA lennuväge, OBAR¹⁰ — Ohio osariigi

⁸ Kehl, Harty, Bacon, Mitchell. An Information Retrieval Language for Legal Studies, Communications of the ACM, 1961, № 4.

⁹ LITE: Legal Information Through Electronics. Special Issue JAG Law Review, 1966, № 6.

¹⁰ F. J. Troy. Ohio Bar Automated Research, a retrieval system of Computerized Legal Research. — "Jurimetrics Journal", 1962, Dec.

advokatuuri teenindav süsteem, QUICK/LAW¹¹ — Kanadas Kingstoni Ülikooli juures väljatöötatud süsteem, DATUM¹² — Kanadas Montreali Ülikoolis loodud süsteem. Peale selle on Ameerika Ühendriikide paljudel ametkondadel oma eritostarbelised, enam-vähem automatiseeritud juriidilise informatsiooni otsimise süsteemid. Nii on ka Kongressil oma juriidilise informatsiooni otsimise süsteem Kongressi raamatukogu kõrval.

Kuigi täisteksti meetodile rajatud juriidilise informatsiooni otsimise süsteemid on Ameerikas eluõiguse võitnud ja töötavad edukalt, ei puudu nende kohta kriitika. Tahaksin siin esile tuua vaid kolme huvitavat vastuväidet, mis on tingitud nähtavasti sellest, et diskuteerivad autorid ei ole juristid, vaid matemaatikud või küberneetikud.

Üks vastuväide on see, et täisteksti meetodi puhul on võimatu elimineerida sünonüümikat, eriti arvude osas. Osutatakse, et arvevõidakse esitada lõpmatu hulga sünonüümidega. Näiteks arvu viis mõistet võidakse edasi anda mitte ainult numbriga 5, vaid ka numbritega 2+3, 7-2 jne., jne. See muidugi on õige. Kuid kui võtame tegeliku elu, siis missugune seaduseandja redigeeriks normi niimoodi, et teatavate küsimuste otsustamiseks luuakse komisjon koosseisus 505-500 liiget või midagi taolist. See on puhtformaalne seisukoht. Siin ilmneb vahe matemaatilise ja loomulikust mõistusest lähtuva lähenemisviisi vahel. Jurisprudents aga öeldakse olevat kontsentreeritud loomulik mõistus ja liigub seda rada.

Teise olulise vastuväitena tuuakse asjaolu, et täisteksti meetod ei võimalda nõutavate aktide hulgast eraldada akte, kus on öeldud, et akt ei käi nõudjat huvitava küsimuse kohta. See võib olla kõigi alade kohta väljaspool õigust. Näiteks, kui metallurgias nõutakse dokumente vase töötlemise kohta ja massiivis on töö metalli töötlemise kohta, milles on öeldud, et töös ei puudutata vase töötlemist, siis selline dokument on tarbijale muidugi tarbetu, kuid otsimisel märksõnaga «vase töötlemine» tuleb ta välja, sest sisaldab sõnad «vase töötlemine». Seadusandluses on sagedasti selliseid akte. Kas nad on aga tarbetud otsijale, kes on huvitatud vastava küsimuse õiguslikust reguleerimisest? Ütleme, et teatavas õigussüsteemis on kalapüük reguleeritud aktiga, mis sisaldab kalapüügi kohta igasuguseid keelde ja kärke, keeluaegu ja suuruse alammääru, kuid oma viimases paragrahvis sätib, et toodud käsud ja keelud ei kehti kalapüügi kohta lihtsa õngega, kusjuures informatsiooni nõudja on huvitatud just õngitsemisest lihtsa õngega. Kas võib sellisel juhul antava informatsiooni hulgast välja jätta eelnimetatud akti? Mulle tundub, et mitte. Sest

¹¹ H. Lanford. QUICK/LAW Project, Final Progress Report, Queens University, Kingston, March, 1971.

¹² DATUM, A Summary Description, Université de Montréal. 1970, Nov.

just selle aktiga määratakse lihtsa õnega õngitseja juriidiline staatus. Kui see akt välja jätta, jääks olukord ebamääraseks, jääks teadmata, mida seaduseandja vastavas küsimuses on öelnud.

Kolmas vastuväide, mida täisteksti meetodi kohta ette toodi, seisnes selles, et meetod saab olla kohandatud vaid teatud keelele, selle omapära arvestades, konkreetset juhul inglise keelele, ega võimalda saada teatavas küsimuses informatsiooni muukeelsetest allikatest. Sellega tõstatati mitmekeelsete automatiseeritud otsimissüsteemide küsimus. Sellele vastati, et põhimõtteliselt ei tohiks olla võimatu luua sellist keskust, kus mitmekeelsed informatsiooni-allikatest. Sellega tõstatati mitmekeelsete automatiseeritud otsispetsialistide brigaadid teostaksid informatsiooni väljastamist mitmes keeles. Üks selline kompleksüsteem ongi Läänes praegu teoksil. On olemas rahvusvaheline organisatsioon ladinakeelse nimetusega «*Pax orbis ex lege*» — «Maa ilma rahu õiguse kaudu», peakorteriga Washingtonis ja filiaaliga Genfis. See filiaal tegi 1967. aastal otsuseks asuda Genfis juriidilise informatsiooni otsimise mitmekeelse automatiseeritud süsteemi loomisele. Asutati süsteemi väljatöötamise komitee, mille esimees Tapper rõhutab, et täisteksti kasutuselevõtmisel rahvusvahelises ulatuses on see eelis, et see ei nõua allikate tõlkimist ühest keelest teise ega ühe õigussüsteemi elementide ülekandmist teise õigussüsteemi raamidesse. Sest õigusinstituutide puhul on adekvaatse tõlke tegemine raske nii inimesel kui masinal, seda enam ei ole ühtlustatavad ega üksteisega asendatavad erinevate õigussüsteemide kontseptsioonid ja instituudid. Tapper mõtleb siin muidugi kapitalistlikke: peamiselt anglosaksi õigussüsteemi ühelt poolt ja mandri õigussüsteemi teiselt poolt. Võrdlemisel sotsialistliku õigussüsteemiga on need lahkuminekul kaugelt ulatuslikumad. Tarvitseb vaid kätte võtta inglise-vene juriidiliste terminite sõnastik. Sealt näeme, et venekeelsel poolel antakse inglise termini vaste paljudel juhtudel edasi kirjeldavalt. See ei tähenda muidugi seda, nagu oleks vene keel vaene juriidilistest terminitest, vaid seda, et inglise õigusinstituudid on niivõrd lahkuminevad meie õigusinstituutidest, et neid ei saa meie õigussüsteemi terminitega edasi anda. Ja võtame kogu tsiviilkäibe. Meil on see rajatud sotsialistliku ühiskonna reeglite ning kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipide tunnustamisele. Kapitalistliku tsiviilkäibe aluseks on aga põhimõte, et igaüks peab ise oma majanduslike eesmärkide taotlemisel valvas olema, ja kui sa ennast seejuures pügada lased, siis nurise iseenda peale. Kapitalistliku tsiviilõiguse vahendid ebaaususe elimineerimiseks tsiviilkäibest, nagu *bona fides* ehk *Treu und Glauben* saksa «*Bürgerliches Gesetzbuch*'i» järgi, *contra bonos mores, actio doli* — ei ole oma põhiolemuselt muud kui nõue oma partnerit äritehingul sellisel kujul alt vedada, et sa kriminaalparagrahvi otsa rippuma ei jääks. Nad aitavad kannu-

tanut vaid sellisel juhul, kui on tegemisel balansseerimisega tsiivilõigusliku ebaaususe ja kriminaalõigusliku peetuse piiril.

Või veel üks näide. Kapitalistlikes riikides viljeldakse juhtimisteadust nagu meilgi. Muuhulgas loetakse ka Prantsusmaa kõrge-
mates ja keskerikoolides juhtimisteaduse kursust — *cours de gestion*. Huvitav on see, missuguses suunas sel juhtimisteaduse kursusel praktikume läbi viiakse. Prantsusmaal on väliskeskonna saastamine keelatud rahatrahvi ähvardusel. Juhtimisteaduse kur-
suse praktikumil antakse aga tulevasele ökonomistile ülesandeks ettevõtte tegevuse planeerimisel välja arvutada, mis on ettevõt-
tele tulusam — kas täita seadust ja ehitada nõutavad kaitsead-
med või rikkuda seadust, jätta kaitseadmed ehitamata ja maksta
trahvi.

Seega tuleb erinevaid õigussüsteeme haaravate otsimissüsteemide loomisel ületada raskusi, mis tulenevad õigussüsteemide erinevusest. Kuid tuleb ületada ka raskusi, mis tulenevad eri keelte terminoloogia omapärast. Kuna nõukogude õigussüsteem on ühtne, see meile raskusi ei tekita, kuid eesti ja vene juriidiline terminoloogia — tingitult nii ajaloolistest kui ka keelelistest tegu-
ritest — ei ole ühtne. Toome hulga näidete seast vaid mõned. Vene keeles on välja kujunenud ja kriminaalõiguses kasutatav väljend
в виде промысла, näiteks «совершение преступления в виде промысла». Eesti keeles on sõna промысел
vastena kasutusel väljend äritsemine. Vene keeles on termin
промысел neutraalne sõna, mis tähendab töödust ja tal puu-
dub igasugune halvustav tähendus. Seevastu eesti keeles on sõnal
äritsemine tugev halvustav varjund ja seda ei saa asendada
sõnaga töödust. Seega sõnade промысел ja äritsemine
spetsiifilisel kasutamisel — в виде промысла äritse-
mine tuleb esile kummagi mõtteliselt lahkkumine varjund, seda
enam ei ühti sõnad промысел ja äritsemine ise. Või teise
näitena võtame sõna общество, mis haarab eesti keeles nii
ühiskonna kui ka seltskonna mõiste.

Kuidas Genfi kompleksüsteemi loojad neist raskustest üle said, ei ole meil teada. Aastat paar tagasi käis eriajakirjandusest läbi teade, et Genfis toimunud eksperimendil küsis Itaalia Kassat-
sioonikohus Roomas itaalia keeles andmeid Lääne-Saksamaa
õiguse kohta ja sai rahuldava vastuse saksa keeles. See on mui-
dugi poolik lahendus. Tarbija ei tarvitse osata seda keelt, milles
on redigeeritud informatsiooni sisaldav dokument, ja probleem
on selles, kuidas tarbija keeles adekvaatselt edasi anda muukeel-
ses dokumendis sisalduvat informatsiooni.

Iseloomustades kokkuvõttes juriidilise informatsiooni otsimise
automatiseeritud süsteemide loomise olukorda Ameerika Ühend-
riikides, tuleb nentida, et terve rida süsteeme töötab seal edukalt,
kuid kõik, mis seal sellel alal on ette võetud või ette võetakse,
toimub detsentraliseeritult, eraalgatuslikult, kommertshuvidest

lähtudes või üksikute ametkondade initsiatiivil. Alles õige hiljuti hakkas ka föderaalvalitsus asja vastu huvi tundma ja tegema ettevalmistusi ülemaalse juriidilise informatsiooni otsimise automatiseeritud süsteemi loomiseks. 1970. aasta detsembris avaldas USA Justiitsministeerium selles küsimuses oma üldkava ja süsteemi esialgse kirjelduse. Nagu nähtub aga perioodika andmetest, tuleb seal vahepeal järjest juurde eraalgatuslikke ja ametkondlikke süsteeme tarbijate kitsamate ringkondade jaoks.

Teine lääneriik, kus juriidilise informatsiooni automatiseeritud süsteemi loomisega intensiivselt tegeldakse, on Saksa FV. Seal on viimasel aastakümnel tekkinud arvukas kirjandus, kus neid küsimusi käsitletakse. Juhtivaks teaduslikuks jõuks sellel alal tuleb pidada Regensburgi Ülikooli professorit dr. W. Steinmüllerit, juriidilise informatsiooni automatiseeritud otsimise suurt entusiasti, kelle töödest tuleks kõigepealt nimetada 1970. aastal ilmunud sissejuhatust õigusinformaatikasse.¹³ Saksamaal nagu Ameerikaski käib vaidlus nende vahel, kes juriidilise informatsiooni automatiseeritud otsimist põhimõtteliselt ei tunnusta või tunnustavad seda tinglikult, ja nende vahel, kes sellest kõike loodavad. Samuti vaieldakse selle üle, kas klassifikaator või deskriptor, kas tesaurus või mitte tesaurus.

Palju rünnatakse rahvusvaheliselt kasutusel olevat UDK-d — Universaalse Detsimaalklassifikatsiooni süsteemi, mis on kasutusel ka meie teaduslikus raamatukogus. Nagu nimigi näitab, on see klassifikaatorile rajatud süsteem, milles informatsioon eranditult antakse edasi numbritega ja mõningate leppemärkidega. Kuid klassifikatsiooni põhiindeksite kõrval näeb see ette rea abiindikaatoreid, mis põhiindeksitele lisandudes võimaldavad dokumendi sisu palju täpsemalt edasi anda kui tavaline klassifikaator. UDK klassifikaator jaotab inimkonna kogu teadmiste ala kümnesse rühma, millest igaüks omakorda jaguneb kümnesse allrühma, need omakorda jälle kümnesse allrühma ja nii edasi. Abiindikaatorite abil on võimalik märkida, mis aspektist on dokument kirjutatud, mis keeles, millisel maal jne. Mis puutub õigusteadusse, siis moodustab see klassifikatsioonis sotsiaalteaduste allrühma. Õigusteaduse osa klassifikaatoris on üles ehitatud ilmselt anglosaksi õiguse mõjul, hõlmates ainult õiguse teooriat, õiguse ajalugu, tsiviil- ja kriminaalõigust koos -protsessidega ja rahvusvahelist õigust. Muudele õigusaladele ei ole selles rühmas ruumi. Seepärast on suuri raskusi selliseid aineid käsitlevate tööde indekseerimisel nagu haldusprotsess ja haldusvastutus. Nende jaoks ei ole eri rubriike, kuna inglise õigus oma klassikalisel kujul ei tunne ei haldusprotsessi ega haldusvastutust, sest Inglismaal alluvad kõik haldusvaidlused kodaniku ja riigi vahel harilikule kohtule, samuti kuulub

¹³ W. Steinmüller. EDV und Recht. Berlin, J. Schweitzer Verlag, 1970.

igasuguste trahvide määramine kohtu kompetentsi. Kõigi niisuguste raskuste puhul tuleb leida töö sisule kõige lähemaloleva muu põhirühma põhiindeks ja sellele lisada vastava märgiga õigusteaduse põhirühma põhiindeks, mis peab tähendama, et vastav töö on kirjutatud õiguslikust aspektist. Näiteks ehitust reguleerivate normide kogumik tuleb indekseerida ehituse põhiindeksiga, lisades sellele abiindikaatori, mis osutab, et töö käsitlus on juriidilisest aspektist. Selline indekseerimine viis paiskab aga juriidilise materjali laiali kümne teadusharu vahel ja viib selleni, et kui soovime leida tööd, mis sisaldab alkoholismivastaseid norme, peame joodikut otsima filosoofia alt. Sest filosoofia allosa on eetika ja eetika juures on antud koht ka eetilistele pahedele, mille hulka kuuluvaks loetakse ka alkoholismi.

Lääne-Saksamaal räägitakse isegi informaatika kriisist ja otsitakse abinõusid selle ületamiseks. Möödunud suvel avaldas dr. Alver Diemer Düsseldorfist artikli «Klassifikatsioon, thesaurus ja mis veel?»¹⁴ Selles tõstab autor, nagu ta ütleb, kolmanda generatsiooni küsimuse informaatikas. Ta väidab, et alguses oli klassifikaator, siis tuli otsimissüsteemi elemendina kasutamisele deskriptor. Kuid kumbki ei rahulda, kuna need on staatilised suurused ja lähenevad küsimuse lahendamisele tardunult, tegelik elu aga on dünaamiline. Rõhutades eriti mõistete ja terminite muutuvust ajas ja ruumis, teeb ta ettepaneku välja töötada informatsiooni otsimise süsteem uutel, dünaamilistel alustel, mis arvestaks seda muutuvust. Selle süsteemi algelemendiks peaks tema arvates olema mitte staatiline deskriptor, vaid dünaamilist iseloomu kandev informeem. Mida see informeem endast peab kujutama ja kuidas seda konstrueerida, see artiklist ei selgu. Kuid täiesti õigus on autoril, et mõisted ja terminid, eriti juriidilised mõisted ja terminid on määratud muutumisele aegade kestel. Juristid teavad, kuidas on näiteks lugu suurema ohu allika mõistega. Üldiselt on õiguses nii, et kui keegi nõuab teiselt tekitatud kahju hüvitamist, peab ta tõestama kahju tekitamise fakti ja selle, et kostja on süüdi kahju tekitamises. Teatavatel juhtudel aga, ja nimelt, kui kahju põhjustas suurema ohu allikas, piisab kahju tekitamise fakti tõestamisest nõudja poolt, ja kui kostja soovib vastutusest vabaneda, peab ta ise tõestama, et tema ei ole süüdi kahju tekitamises. Kuid millised on suurema ohu allikad? Selle mõiste ulatus laienes sajandite kestel pidevalt. Klassikalises rooma õiguses olid suurema ohu allikaks peamiselt kodus peetavad kiskjad metsloomad. Hilisematel aegadel, tehnika arenedes lisandusid püssirohuvabrikud. 19. sajandil haaras suurema ohu allika mõiste juba ka raudteid ja autosid. Ja Eesti NSV Tsiviilkoodeksi § 458 loeb suurema ohu allikaks juba igasugust tegevust, mis on seotud suurema ohuga lähikonnale, märkides näitliku loetelu hulgas transpordiorganisatsioon, tööstusettevõt-

¹⁴ Alver Diemer. Klassifikation, Thesaurus und was? — «Nachrichten für Dokumentation», 1972, № 2, S. 52.

teid, ehitusi, autoomanikke. Seega on see mõiste aegade kestel suure muudatuse läbi teinud ja oluliselt laienenud.

Aja jooksul on muutunud mõistete sisulised tunnused. Samuti tekivad uued mõisted ja terminid. Meil paistavad selve, olme ja põldur juba eluõiguse saanud olevat. Ja viimasel ajal tehakse palju juttu parema käe reeglist ning viisakusest liikluses. Paistab, et viisakus on muutumas liiklusõiguse juriidiliseks mõisteks.

Kuidas arvestada sellist muutumist automatiseeritud otsimissüsteemi loomisel, selle küsimuse esitavad ka teised saksa autorid peale eelnimetatu ja soovivad üldiselt tesaurus nii üles ehitada, et selles oleks hõlpsam aeg-ajalt muudatusi teha.

Mis puutub Lääne-Saksamaal juriidilise informatsiooni automatiseeritud töötlemise süsteemi loomiseks ettevõetavatesse samudesse, siis on seal olukord järgmine.

1970. aastal kehtestas Saksa Normeerimiskomitee (Normungsausschuss) üldised eeskirjad tesauruste koostamiseks kõigil erialadel (Thesaurusrichtlinien). Enne tesauruse koostamisele asumist peetakse vajalikuks pöörduda vastavate rahvusvaheliste keskuste poole teadete saamiseks, missugused tesaurused on vastaval ajal juba välja töötatud või on väljatöötamisel. Samuti nõutakse valminud tesauruse deponeerimist nimetatud keskustes. Teatavasti on selliseid keskusi kaks: ingliskeelsete tesauruste jaoks Clevelandis, Ohio osariigis Ameerika Ühendriikides ja teistes keeltes koostatud tesauruste jaoks Varssavis. Juhtnõõrid näevad ette mõistete ekvivalentsus-, assotsiatiivsus- ja hierarhiliste suhete kindlaksmääramist, nagu meiegi seda teeme, ja annavad üksikasjalikud juhised tesauruse koostamise viisi ja tesauruse vormi kohta.

Edasi moodustas föderaaljustiitsminister 1970. aastal töögrupi «Juristisches Informationssystem», mille koosseisu arvati Justiitsministeeriumi, Saksa Matemaatikute Liidu ja ühe elektronarvuteid tootva Frankfurdi firma esindajad. Töögrupi hulka kuulus ka eelmainitud professor Steinmüller. Töögrupi ülesandeks oli välja töötada kava juriidilise informatsiooni automatiseeritud otsimiseks Saksa Föderatiivses Vabariigis. Veebruaris 1971 esitas töögrupp oma töötulemuste kohta esialgse aruande, mis on avaldatud 1971. a. ametliku teataja «Bundesanzeiger» nr. 5 lisana. Selles aruandes soovitatakse seadusandluse ja kohtuotsuste osas viia masinasse täielikud tekstid, juriidilise literatuuri osas piirduda indekseerimisega või abstraktidega, see on millegi vahepealsega referaatide ja annotatsioonide vahel. Töögrupi ettepaneku kohta on tehtud kriitilisi märkusi, eriti Zielinski poolt «Juristische Zeitung»'is 1971. lk. 409 jj. Möödunud aasta märtsis esitas töögrupp oma lõpparuande. Aruandes nähakse ette süsteemi elluviimiseks 2 perioodi. Esimene periood oleks katsetamiseks mõeldud 5 kuni 6 aastat kestev väljaarendamisperiood, mille jooksul otsimine toimuks kahe suurema õigusharu piirides ja mille lõpul võiks juba

kuni 50 abonenti üheaegselt elektronarvutiga vahetult dialoogi astuda. Teine periood oleks vähemalt 5 aastat kestev väljaehitusperiood, mille lõpul oleksid süsteemist haaratud kõik õigusharud ja kõik juriidilise informatsiooni tarbijad Saksa Föderatiivses Vabariigis.¹⁵

Ka Saksa Demokraatlikus Vabariigis on riiklikul juhtimisel aktiivselt asutud juriidilise informatsiooni automatiseeritud otsimissüsteemi kujundamisele.

Saksa Demokraatliku Vabariigi viimane viie aasta plaan näeb ette suure efektiivsusega informatsioonisüsteemi loomist kõigil teaduse ja tehnika aladel. Töö juhtimiseks ja koordineerimiseks asutati Informatsiooni ja Dokumentatsiooni Keskinstituut, millele pandi ka tesauruste koostamise tööde koordineerimine. Selle instituudi enda poolt on välja töötatud Ministrite Nõukogu juhtivate töötajate jaoks tesaurus, mis haarab ühiskondliku ja majandusliku elu kõiki alasid. Selles tesauruses sisalduvad mõisted ja mõistetevahelised suhted on kohuslikud sisse võtta kõigisse erialastesse tesaurustesse vastavalt erialale. Instituudi poolt on välja töötatud ka instruksioon tesauruse koostamise metoodika kohta ja meetoodilised juhised indekseerijatele. Kirjanduse andmetel pidid need juhendid kehtestatama üleriigiliselt läinud aasta lõpus.

Mis puutub eriti õigusesse ja õigusteadusse, siis Saksa Demokraatliku Vabariigi Ministrite Nõukogu otsusega 12. märtsist 1969 määrati, et Walter Ulbrichti nimeline Saksa Riigi- ja Õigusteaduse Akadeemia peab kujunema riigi ja õiguse alase informatsiooni keskuseks. Selle otsuse järgi tuleb kõige moodsamate tehniliste vahendite abil, kaasa arvatud elektronarvutid, luua informatsiooni ja dokumentatsiooni süsteem sotsialistliku demokraatia, sotsialistliku riigi ja tema arengu põhiküsimustes Saksa Demokraatlikus Vabariigis, Nõukogude Liidus ja teistes sotsialistlikes vennasmaades, aga samuti imperialistliku ideoloogia ja kaasaegse revisionismi põhisuundade kohta. Nagu näeme, on see programm õige ulatuslik.

Selle elluviimiseks loodi 1. detsembril 1969 Akadeemia koosseisus informatsioonikeskus «Riik ja õigus» (Staat und Recht), kes hakkas kohe vajalikke eeltöid tegema. Informatsioonisüsteem otsustati realiseerida Dresdeni kombinadi «Robotron» poolt valmistatud elektronarvuti EDVA R 300 baasil. Loodi asjatundjatest rida töögrupe, sealhulgas tesauruse väljatöötamise töögrupp, riigi ja õiguse süstemaatika töögrupp, andmete salvestamise töögrupp ja otsimise töögrupp. Töögrupid omakorda jaotati allgruppideks vastavalt ülesannetele. Kõik töögruppidest osavõtjad pidid eelnevalt läbi tegema kvalifikatsiooni tõstmise kursused elektron-

¹⁵ Bericht der Projektgruppe BMJ/GMD/C/-J-R: Das Juristische Informationssystem — Analyse, Planung, Vorschläge. Hrsg. vom Bundesministerium der Justiz. Karlsruhe, 1972.

arvuti omaduste, võimete ja tööviisi tundmaõppimiseks. Neile aga, kes pidid tegelema materjalide salvestamise ja indekseerimisega, korraldati veel täiendavalt praktikume.

Tesauruse koostamise töögrupp on välja valinud umbes 80 000 sõna, mille alusel on koostatud tesauruse projekt. See olevat praegu kooskõlastamisel Ministrite Nõukogu tesaurusega.¹⁶

Prantsusmaal töötab edukalt notariaalkontorite-vaheline juriidilise informatsiooni otsimise automatiseeritud süsteem «CRE-DON», mis ei piirduvat dokumentide väljastamisega, vaid andvat väljastatud dokumentide alusel tarbija soovil ka konsultatsiooni. Kuigi lähemad andmed puuduvad, arvan siiski, et konsultatsiooni andmine toimub esialgu inimjõul.

Kõike kokku võttes võiks öelda, et välismaal on juriidilise informatsiooni otsimise automatiseeritud süsteemide loomine akuutselt päevakorras, osa neist süsteemidest töötab juba edukalt ja osa on tööle rakendamise staadiumis.

О СОЗДАНИИ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМ ОБРАБОТКИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ ЗА РУБЕЖОМ

Р. Нигол

Резюме

Попытки применять в правовой науке и практике электронно-вычислительные машины привели в последние два десятилетия за рубежом к созданию различных более или менее автоматизированных систем поиска юридической информации. Наряду с этим появилась новая прикладная научная дисциплина — юридическая информатика, поставившая своей целью исследование возможностей использования ЭВМ в сборе, аналитико-систематической переработки и поиске юридической информации.

Поскольку те же проблемы встали в последнее время на повестку дня и у нас, в настоящей статье ставится задача дать краткий обзор основных направлений по разработке и введению в действие автоматизированных юридических информационно-поисковых систем за границей. При этом описывается автоматизированная система поиска юридической информации, разработанная группой ученых при Питтсбургском университете и действующая в настоящее время успешно в США, рассматриваются результаты, полученные в ФРГ назначенной министром юстиции комиссией по выработке единой автоматизированной системы поиска юридической информации, и освещается ход работ по созданию подобной же системы в ГДР.

¹⁶ Elfriede Weichelt. Zwei Jahre Informationszentrum «Staat und Recht» — «Staat und Recht», 1972, Nr. 3, S. 437.

TESAURUSTE LOOMISE TEOORIAST JA PRAKTIKAST

J. Valge

TRÜ Kriminoloogia Laboratoorium

O. Õiguse kasvav tähtsus nii sotsiaal-majanduslikus kui poliitilises elus, suurenev nõudmine operatiivse ja ammendava juriidilise informatsiooni järele nõuavad õigusliku reguleerimise kaasajastamist ning õigusealase informatsiooniteenistuse parandamist (A. P. Шляхов, С. С. Москвин, 1973).

Viimase ülesandega on otseselt seotud TRÜ Kriminoloogia Laboratooriumi õigusliku informatsiooni probleemgrupis teostatav töö. See vahest olekski põhjuseks, mis ajendas vaatlema mõningaid tesauruste — seni viimane ja moodsaim väljakujunenud informatsioonikeel — loomisega seotud probleeme käesoleva kogumiku veergudel.

O. 1. Tesauruste ulatuslik koostamine¹ algas viiekümnendate aastate lõpul ja on üha elavnevas tempos kestnud tänapäevani. Loomulikult on tänaste ja aastaid tagasi loodud tesauruste vahel palju erinevusi: mitmed probleemid, mis siis püstitati, on nüüd lahendatud; samal ajal on tekkinud palju uusi vastust nõudvaid küsimusi.

On muutunud ka tesauruste loomise teooria ja praktika vaherkord. Kui viiekümnendatel aastatel käis teooria praktikast kaugel ees, viimane aga taotles talle teoreetikute poolt esitatud nõuete täitmist, siis tänapäeval on mõlemad märgatavalt iseseisvunud. Seoses sellega võib üha rohkem kuulda hoiatavaid hääli üldisest edasiviivast teooriast loobumise ja kitsalt pragmaatilistel kaalutlustel rajanevate erialatesauruste loomise aadressil.

On selge, et informatsiooni otsimise süsteemi osana on tesaurused suure praktilise tähtsusega. Sama selge aga on ka see, et ainult eesrindlikest ja arendatud teooriatest lähtumine võimaldab tesaurustel rahuldada neile esitatavaid üha kasvavaid nõudmisi.

¹ Siinkohal eeldatakse, et artikli lugejale on tesaurusega seotud põhimõisted tuttavad. Vastasel korral on soovitatav lugeda monograafia «Основы информатики» tesaurusi käsitlevat peatükki.

Järgnevalt püüamegi vaadelda pärast 1961. aastat ilmunud tesaurustele iseloomulikke jooni. Seejuures pole eesmärgiks mitte üksikute tesauruste täpne kirjeldamine, vaid üldiste tendentside näitamine.

Ülevaate koostamiseks on kasutatud väga mitmesuguseid allikmaterjale, neist põhilistena monograafiat «Основы информатики» ja referatiivajakirja «Информатика».

Üksikprobleemide selgituseks kasutatud täiendavatele allikatele viidatakse edaspidi.

Tinglikult võib tesaurusi jaotada kahte rühma: 1) keele üldist semantilist struktuuri iseloomustavad ja 2) teatud dokumentide massiivis informatsiooni otsimiseks määratud tesaurused. Esimeste ülesandeks on rohkete sünonüümide esiletoomine, väljenduse mitmekesistamisele kaasaaitamine; teised, vastupidi, peavad kindlustama sünonüümia kaotamise, sisu võimalikult täpse ja ühemõttelise edasiandmise.

0.2. Käesolevas töös vaatleme ülevaاتlikult järgmisi kitsamaid probleeme (praegune artikkel on TRÜ Kriminoloogia Laboratooriumi juriidilise informatsiooni probleemgrupis peetud samatavalise ettekande arendus):

- 1) tesauruste liigitamise alused, tesauruste ülesanded;
- 2) tesauruse struktuur;
- 3) tesauruse maht, selle kujunemine;
- 4) tesauruste loomine: kus, kelle poolt, mis aladel ja kuidas toimub tänapäeval tesauruste koostamine;
- 5) tesauruste loomise koordineerimine;
- 6) mõningaid aktuaalsemaid probleeme seoses tesauruste koostamisega;
- 7) juriidilise tesauruse koostamisest TRÜ Kriminoloogia Laboratooriumis.

1. Koos tesauruste arvu suurenemisega kasvab vajadus neid liigitada. Tunnuseid, mille põhjal seda tehakse, on mitmeid. Esitame siin ühe Saksa DV-s (kuna just seal on tesauruste teooria põhjalikult läbi töötatud) avaldatud liigitussüsteemi.

- 1.1. Viidatud süsteemis võime rääkida
 - a) vormilt (alfabeetiline või süstemaatiline),
 - b) sisult (spetsiaalne või üldine),
 - c) deskriptorite tüübilt (mõisted, arvulised suurused, graafilised sümbolid),
 - d) seostelt erinevatest tesaurustest.

1.2. Mainigem, et tesaurusi liigitatakse ka selle järgi, kuidas nad on koostatud. Koostamisviisist sõltuvalt võime rääkida

- a) lingvistilistest tesaurustest (koostatakse tekstide sisulise analüüsi põhjal);

b) normatiivsetest tesaurustest (seosed määratakse aprior-selt);

c) statistilistest tesaurustest (seosed määratakse tekstide sta-tistilise analüüsi põhjal).

Esimest kahte tüüpi võib nimetada eksperdi hinnangu mee-todil (метод экспертной оценки) loodud tesaurusteks; statistili-se tesaurused saadakse automaatse analüüsi abil.

Esimeste puuduseks on suur ajakulu koostamisel ning sellest tulenev ebaoperatiivsus, samuti tulemuste subjektiivsus.

Teiste puhul aga tuleb silmas pidada, et arvuti annab vaid interpreteerimiseks materjali, suutmata seda ise mõtestada.

1.3. Olgu lisatud, et tesaurust ei tule vaadelda sugugi ainult teatud informatsioonisüsteemi osana (nagu juba eespool viidatud).

Kuigi tesauruste põhiliseks ülesandeks on vastava ala doku-mentide indekseerimisele ja otsimisele kaasaitamine, on ka teisi kasutusvõimalusi.

On tesaurusi, mis pole loodud ühegi konkreetse informatsiooni-süsteemi jaoks, vaid terminoloogia unifitseerimiseks, abivahendiks nii referaatide kui ka esmaste dokumentide eneste (näiteks sea-dusandlike aktide) koostamisel.

Lisagem, et kui tesauruste loomise algaastail nähti ainult nende rakenduslikke eesmärke, siis tänapäeval mõistetakse, et tesaurus on ikkagi vastava ala keele semantika kirjeldamise üks viis. Siit tuleneb tesauruste lingvistiline tähtsus.

2. Rääkides tesauruse struktuurist, tuleb lähtuda mitmete nimekate spetsialistide poolt väljendatud seisukohast, et tesau-ruse struktuur, liigendus on palju tähtsam kui üksikute deskrip-torite ja nende seoste vastavus tegelikkusele. Järgnevalt vaatle-megi, milline on tesauruste struktuur ja milliseid nõudeid sellele esitatakse.

2.1. Klassikalise tesauruse põhilisteks osadeks on deskripto-rite alfabeetiline loend ja teatud süsteemis näidatud seosed nende deskriptorite vahel.

Mitmetes tesaurustes esitatakse koos lubatud deskriptoritega ka keelatud deskriptorid, s. o. sõnad, mis võivad küll esineda doku-mentides, kuid mida ei kasutata indekseerimisel ega informatsiooni otsimisel.

Praktikas on ilmselt kasulik lülitada tesaurusesse ka mitme-suguste asutuste, geograafiliste punktide jms. nimetused. Mõnedel juhtudel on toponüümiline materjal tesauruse eri lisana välja antud. TRU Kriminoloogia Laboratooriumil on kavatsus koostada eraldi asutuste, organisatsioonide nimetuste tesaurus.

Tesauruses esitatavatest seostest on tähtsaimad hierarhilised, s. o. soo-liigi ja osa-terviku seosed. Viimasel ajal räägitakse sageli assotsiatiivse seoste tähtsusest. Sellele tendentsile on kind-lasti soodustavalt mõjunud arvute rakendamine tesauruste loo-

misel, sest tekstide automaatsel analüüsil selguvad eelkõige assotsiatiivsed seosed.

2.2. Tänapäeva tesaurusi iseloomustab mitmesuguste nende kasutamist hõlbustavate lisade rohkus. Võib nähtavasti väita, et just lisade olemasolu või puudumise põhjal tehakse vahet, kas on tegemist tesauruse või deskriptorsõnastikuga (neid mõisteid kiputakse samastama). Deskriptorsõnastik on teatud kindla informatsioonisüsteemi osa, milles esitatakse vaid deskriptorite loend ja seosed nende vahel; tesauruse all aga mõistame enamasti eraldi väljaantud, hoopis laiemal rakendamispiirkonnaga käsiraamatut.

Mainitud lisades antakse põhjalik instruksioon tesauruse kasutamiseks, selgitatakse seda näidetega. Esitatakse mitmesuguseid registreid ning sageli tutvustatakse ka konkreetse tesauruse loomise metoodikat ja koostamisega seoses olevaid organisatsioonilisi küsimusi.

2.3. Üheks olulisemaks tesauruste struktuurile esitatavaks nõudeks on paindlikkus. Mitmete tesauruste lisades ja tutvustavates-retsenseerivates artiklites peetakse tesauruse täiendamise ja parandamise võimalust üheks tema hindamise põhiliseks kriteeriumiks. On ilmne, et suvalise tesauruse areng kestab vähemalt nii kaua, kuni temas käsitletav ala areneb ja rikastub uue terminoloogia ning uute sisuliste aspektidega.

2.4. Nii nagu tänapäeva teaduslikku ja tehnilist tegevust ning sotsiaalseid juhtimis- ja organiseerimisprotsesse üldse, nii iseloomustab ka informatsiooni otsimist ja töötlemist raalide laialdane kasutamine ülalnimetatud tegevusalade tarbeks. Siit tuleneb veel üks tesauruste struktuurile esitatav nõue: rakendatavus automaatsetes informatsiooni otsimise ja töötlemise süsteemides.

2.5. Tänapäeval areneb tesauruste loomine põhiliselt kahe suunas: ühelt poolt luuakse suuri, polütemaatilisi tesaurusi ja tesauruste süsteeme, teiselt poolt aga kasutatakse üha rohkem kitsalt spetsialiseeritud erialatesaurusi.

Üldiseks nõudeks on mahukate, laia temaatikat haaravate tesauruste suur üldistusjõud, terminoloogia fikseeritus ja universaalne struktuur.

Spetsialiseeritud tesaurustes lubatakse mõnevõrra vabamat ümberkäimist terminitega, kohati tuuakse sisse isegi dokumentides esinevaid žargonisme. Struktuur, mis peab kattuma vastavat ala hõlmava üldise tesauruse struktuuriga, on detailiseeritum. Soovitatakse kasutada üldiste tesauruste vastavalt kohandatud sõnartikleid.

3. Tesauruste mahust rääkides mainigem kõigepealt, et see pole tesauruse hindamise kriteeriumiks. Iseenesest pole tähtis, kui suur või väike on tesaurus. Oluline on, et ta vastaks esitatavatele nõuetele.

On olemas väga mitmesuguse, temaatikast ja teistest informatsioonisüsteemi iseärasustest oleneva mahuga tesaurusi.

Tesauruste kirjeldustes esitatakse tavaliselt arvulised andmed kahe suuruse kohta:

- a) mitu deskriptorit sisaldub antud tesauruses;
- b) mitme dokumendi läbitöötamise tulemusena see tesaurus on valminud.

Mõnikord viidatakse ka seoste arvule.

Järgnevalt mõned näited tesauruste arvuliste karakteristikute kohta.

3.1. Suurimate tesauruste hulka kuuluvad USA-s avaldatud valitsuse dokumentide massiivi tesaurus (32 842 deskriptorit) ning «Tehniliste ja teaduslike terminite tesaurus» (23 364 deskriptorit), Euratomi tesaurus (16 473 deskriptorit), Norras koostatud polütehniliste terminite tesaurus (18 000 deskriptorit).

On aga ka palju kordi väiksemaid tesaurusi. Slovaki TA Orgaanilise Keemia Instituudi tesaurus sisaldab 540, NSV Liidus koostatud deskriptorsõnastik torujuhtmetranspordi alal 562 deskriptorit jne.

Esitatud arvulistesse väärtustesse tuleb muidugi suhtuda ettevaatlikult, sest nagu R. Nigol on maininud (R. Nigol, 1972), leidub informaatika-alases terminoloogias suuri lahknemisi. Selle tunnistuseks on asjaolu, et ilmub kümnete kaupa artikleid, mille sisuks on selliste põhimõistete nagu «indekseerimine», «deskriptor», «tesaurus» jne. defineerimine. Ja on muidugi selge, et need definitsioonid ei kattu.

3.2. Näitena tesauruse mahu muutumise kohta vastavalt analüüsitud dokumentide arvule võib tuua USA-s koostatud «Isotoopidealase informatsiooni tsentri võtmesõnade tesauruse», kus võtmesõnade arv kujunes järgmiste etappide kaupa: 1000 dokumenti — 39 võtmesõna, 3500 dokumenti — 165 võtmesõna ja lõpuks 7000 dokumenti — 200 võtmesõna.

Muutus ka Belgia firma «Solvay» plastmassikeemia-alane tesaurus. Algul koosnes see 2000 dokumendi põhjal loodud tesaurus 4000 terminist; 4 aasta vältel vaadati läbi veel umbes 50 000 dokumenti, mille järel sõnastik kasvas 8500 terminini. Seejärel sõnastiku kasv praktiliselt lakkas.

4. Klassifikatsioonide järel on tesaurused teiseks informatsioonikeelte põlvkonnaks. Sarnaselt enamiku avastuste ja leiutistega on tesaurustegi tekke otseseks stimulaatoriks vajadus nende järele.

4.1. Tesaurusi hakati looma eelkõige seal, kus teadusliku ja tehnilise informatsiooni maht saavutas kõige kõrgema taseme ning kus tekkis vajadus seda informatsiooni operatiivselt kasutada.

Kuigi lähtekirjanduse ilmselt mittetäielikud andmed ei anna täiesti realistlikku pilti eri maade panusest olemasolevate ja valmimisjärgus tesauruste fondi, võib väita, et nende koostamise raskuspunktid on Ameerikas (eelkõige USA, aga ka Kanada), Euroopas (Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia, Saksa FV; samuti ka

sotsialismimaad eesotsas NSV Liidu ja Saksa DV-ga) ja Jaapanis.

Oluline koht tesauruste loomisel on ka rahvusvahelistel organisatsioonidel ja riikidevahelise koostöö teistel vormidel.

Tesauruste otsesteks koostajateks võivad olla nende järelevajadust tundvad firmad (eriti kapitalistlikes riikides — näiteks firma «Solvay» Belgias), riiklikud ja muud organisatsioonid (NASA), spetsiaalsed informatsiooniinstituudid ja -komiteed (ВИНИТИ).

Sageli võtavad tesauruste loomisest kas siis lepingute alusel või teadusliku uurimise otstarbel osa ülikoolid.

4.2. Väga mitmesugused on ka alad, mille kohta tesaurusi koostatakse. Siingi tingib tesauruse loomise eelkõige vajadus tema järele. Kõige enam tesaurusi on koostatud nendel teaduse ja tehnika aladel, mis arenevad tänapäeval kõige kiiremini. Nime tagem selliseid alasid nagu keemia ja keemiatööstus, kosmonautika ja elektrotehnika, tuumafüüsika ja meditsiin, samuti põllumajandus ja transport. Mõõda ei saa minna tesaurustest, mis käsitlevad haridust, ehitust, tööstuse juhtimist ja veel mitmeid teisi valdkondi.

On välja kujunenud riigid, millele kuulub prioriteet ühe või teise teadusharu tesauruste koostamisel.

Nagu mainitud aladest näha, luuakse enamik tesaurusi looduse ja täppisteaduste ning mitmesuguste tootmisharude kohta. Humanitaarteaduslike dokumentide indekseerimiseks ja otsimiseks on loodud suhteliselt vähe tesaurusi. Ilmselt raskendab ühiskonnateadusi käsitlevate tesauruste loomist terminoloogia suhteliselt vabam liikumine, seoste sagedane mitmetähenduslikkus.

4.3. Mis puutub tesauruse koostamise viisi, siis võib üpris kindlalt väita, et põhiliseks tesauruste loomise meetodiks on teatud ala dokumentide käsitsi läbitöötamine ja selle põhjal sobivate märksõnade ning nendevaheliste seoste leidmine. Muidugi võidakse mõnedes tehnilise töö lõikudes seejuures kasutada (ja kasutataksegi) raali. Sellel meetodil on koostatud kõik suuremad ja üldist tunnustust leidnud (autorile teada olevad) tesaurused.

Siiski on juba viiekümnendate aastate keskelt arenenud ka põhimõtteliselt teine suund — tesauruste automaatne koostamine. Selle aluseks on nii teistsiti tekstides esinevate sõnade statistiliste karakteristikute (üksikute sõnade esinemissagedus, sõnade koosesinemise sagedus jne.) arvestamine (vt. lähemalt J. Valge, 1972).

Viimasel ajal on jõutud tesauruste koostamise distributiiv-statistilise meetodi loomise ja rakendamiseni (B. A. Москович, 1971). Meetod põhineb eeldusel, et kui kaks sõna esinevad tekstis koos sagedamini kui teineteisest sõltumatute sündmuste puhul tõenäoline oleks, siis on nende sõnade vahel mingi mõtteline seos. Muu-

tes selle tekstilõigu pikkust, mille piires me koosinemist vaatleme, võime saada erinevat tüüpi seoseid. On muidugi selge, et põhilised seosed, mis sellise meetodiga leitakse, on assotsiatiivset laadi.

Lisagem veel seda, et distributiiv-statistiline meetod eeldab sõnadevaheliste seoste tugevuse mõõtmist, mille põhjal saab eraldada olulised seosed vähefäätsatest.

Parimaid tulemusi on nähtavasti võimalik saavutada mõlemaid meetodeid kombineerides: tesaurus koostatakse käsitsemetodil, distributiiv-statistiline analüüs oleks seejärel täiendamising kontrollivahendiks.

5. Informatsioonihulga järsk suurenemine kõikidel teaduse ja tehnika aladel ning sellest tulenev tesauruste mahu ning maksimuse kasv on päevakorda tõstnud tesauruste-alase töö koordineerimise. Üksikud organisatsioonid pole lihtsalt võimelised looma tesaurust, mis valmimise hetkel poleks juba moraalselt vananenud (seda eriti kiiresti arenevates teadusharudes).

5.1. Koostöö sellel alal meil, sotsialistlikes riikides, peaks olema põhimõtteliselt lihtne: juhivad ju sellealast tööd mitmesugused informatsiooniinstituudid ja -komiteed.

Eriti põhjalikult tegeldakse tesauruste-alase töö koordineerimisega Saksa DV-s, kus kõikidest arendatavaist suundadest on ülevaade ja kus neid tsentraalselt juhitakse.

Kõrvalmärkusena olgu aga lisatud, et hoolimata koostöö põhimõttelisest lihtsusest põrkavad sellelaadsed püüdlused sageli takistustele.

Koostöö näiteid on küllalt ka kapitalistlike riikide kohta. Näiteks USA-s võttis haridusalase tesauruse loomisest osa ligi paarikümmend asjast huvitatud organisatsiooni.

Endastmõistetav on ka eri riikide koostöö rahvusvaheliste organisatsioonide raames, mille heaks näiteks on Euratomi tesaurus.

5.2. Lisaks otsesele osavõtule tesauruse loomisest on mitmeid teisigi võimalusi selle täiustamisele kaasaaitamiseks.

Koostööd vastava ala spetsialistidega valmimisjärgus oleva tesauruse täiendamiseks ja parandamiseks rakendatakse ka TRU Kriminoloogia Laboratooriumis.

Väga levinud on nii valminud tesauruste kui nende katsekemplaride retsenseerimine erialases kirjanduses.

Tesaurust täiendatakse sageli tema kasutajatelt saadud hinnanguate põhjal. Näiteks võib tuua USA informatsioonikeskustes ja raamatukogudes teostatud ankeedi NASA tesauruse ning «Tehniliste ja teaduslike terminite tesauruse» kohta. Küsimused puudutasid tesauruse struktuuri, kasutamise sobivust j.m. probleeme. Vastused üldistati ja neid kasutatakse edaspidi vastavate tesauruste täiustamiseks.

5.3. Vaadeldes koostöö võimalusi alade kaupa, on selge, et lihtsam on see täpse, fikseeritud terminoloogiaga teaduse ja tehnika harudes. Isegi juhul, kui terminid vormilt ei kattu, on võimalik üldise süsteemi loomine sisu alusel.

Teine lugu on aga mitmesuguste ühiskonnateadustega (sealhulgas ka õigusteadusega), kus kujult sarnaste terminite taga võib peituda küllaltki erinev sisu.

Seoses sellega võib märkida Saksa DV-s esitatud seisukohta poliitilise ökonomia tesauruse kohta: nimelt soovitatakse see luua eraldi nii kapitalismi kui sotsialismi majandusteaduse jaoks.

5.4. Viimasel ajal võib rääkida veel ühest võimalusest tesaurustealaseks koostööks. Nimelt on tesauruste tase saavutanud sellise kõrguse, et tesaurus ise (mitte ainult selle loomine) on muutunud teadusliku uurimise objektiks (mitmed tööd selle kohta on ilmunud SDV-s ja Inglismaal). Koostöö sellel tasemel aitaks kindlasti kaasa tulevaste tesauruste otstarbekamale koostamisele.

Küsimus on seda aktuaalsem, et Poolas näidati meditsiinilise tesauruse kasutamist uurides, kuidas tesaurus mõjutab teda rakendava asutuse või organisatsiooni struktuuri.

6. Tänapäeval on tesauruste loomise teoorias ja praktikas mitmeid kiiret lahendamist nõudvaid probleeme. Nimetagem lühidalt neist tähtsamaid.

Teaduse ja tootmise internatsionaalse iseloomu tõttu on väga aktuaalne terminoloogia unifikseerimise ja üks-, kaks- (ning mitme-)keelsete tesauruste loomise üldiste printsiipide väljatöötamine.

Rahvusvahelise koostöö aluseks saavad ilmselt UNESCO poolt soovitatud üks- ja kakskeelsete tesauruste koostamise põhiprintsiibid. Need on esitatud väga põhjalikena, eesmärgiga võimaldada erinevate rahvuslike informatsiooniteenistuste koostööd.

Tuuakse tesauruse loomisega seoses olevate terminite määratlused, samuti seoste liigid, mis peavad tesauruses sisalduma. Nõutakse süsteemi muutmise võimalust: aegunud terminite väljajätmist ja uute lisamist.

Kakskeelsete tesauruste koostamine on ilmselt veel niivõrd uus ja kujunemata ala, et UNESCO põhiprintsiibidki on formuleeritud esialgseina. Igal juhul soovitatakse kakskeelse tesauruse koostamist alustada baaskeelse tesauruse korrigeerimisest.

Lisatagu, et kakskeelse tesauruse (eesti-vene) koostamise võimalusi on vaadeldud ka TRÜ Kriminoloogia Laboratooriumis. Tuleb ju meie informatsioonisüsteemil vastata mõlemas keeles esitatud tellimustele.

7. Lõpetuseks kirjeldatagu mõne sõnaga TRÜ Kriminoloogia Laboratooriumis loodavat tesaurust (vt. lähemalt И. Г. Кулль, И. Я. Сильдмяэ и др., 1973).

7.1. Tegemist on lingvistilise, juriidiliste tekstide käsitsi läbitöötamise tulemusena koostatava tesaurusega. Lisaks otseselt

juriidilistele terminitele sisaldab see ka nende alade termineid, kus õiguslik reguleerimine toimub.

Tesaurusse korrastamisel ja lisaregistrite koostamisel kasutatakse raali abi.

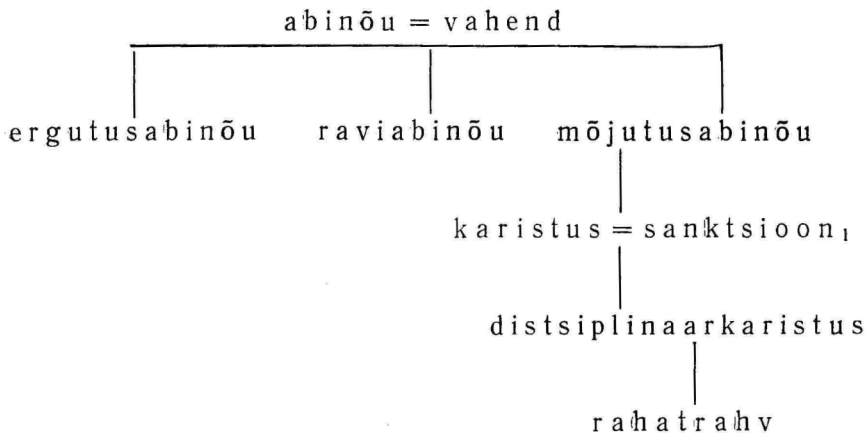
Tesaurus on mõeldud automatiseeritud informatsioonisüsteemi osana, samuti aga ka tunduvalt laiemal otstarbel kasutamiseks.

Lõplikul kujul peaks tesaurus sisaldama umbes 15000 märksõna koos seostega.

7.2. Tesaurusese esitatakse järgmised seosed mõistete vahel.

7.2.1. Sünonüümia. On küllalt juhtusid, kus ühe või teise mõiste väljendamiseks kasutatakse juriidilistes tekstides mitut eri sõna. Õigete dokumentide efektiivseks otsimiseks võetakse kõik need sõnad tesaurusesse, viidates seejuures põhisõnale (ühele neist). Põhisõna valikul arvestatakse vastava termini levikut, samuti perspektiivi. Nii näiteks on «iseteeninduskaupluse» sünonüümiks (ja põhisõnaks) võetud «selvekauplus».

7.2.2. Sugu-liik. Selle seose esiletoomiseks kasutatakse moodust, kus iga mõiste juures esitatakse vaid temast vahetult astme võrra kõrgemal ja madalamal olevad mõisted. Kogu süsteemi raames on selle põhjal muidugi võimalik ulatuslike hierarhiate loomine. Esitatagu siin üks neist (on muidugi võimalikud mitmed paralleelsed hierarhiad):

7.2.3. Osa-tervik. Sama süsteemi järgi seatakse (vahetu eelnevus ja järgnevus) mõisted ka siin. Näiteks «advokaat» ∈ «advokaatide kolleegium».

7.2.4. Eitus. Esitatud märksõnale tuuakse juurde tema vastandmõiste. Näiteks: «puhkepäev» ≠ «tööpäev».

7.2.5. Funktsionaalne seos. Funktsionaalselt seotakse mõisted, millest üks tähistab teise funktsiooni või tulemust ja vastupidi. Näiteks «kurjategija» → «kuritegu»; «loeng» ← «lektor».

7.2.6. Assotsiatiivne seos. Assotsiatiivselt seostatakse mõistet, mida pole võimalik siduda juba mainitud seoste abil, kuid mille sidumine informatsiooni otsimise seisukohalt võiks olla vajalik. Näiteks «nuumamine» ~ «loomakasvatuse», «naistööjõud» ~ «naisisik».

7.2.7. Oluline juriidiline seos. Nii seotakse omavahel assotsiatiivses seoses olevaid mõisteid, millel on eriline juriidiline, informatsiooni otsimise seisukohast vajalik tagapõhi. Näiteks «töötasu» \approx «stipendium», \approx «pension».

Viimased pole mingil määral töötasu liigid, kuid mitmes juriidiliselt olulises aspektis (näit. maksude arvestamisel) on neil sarnaseid jooni.

8. Loodetavasti andis eelnev ülevaade pildi tesauruste loomisest tänapäeval ja samuti valgustas TRU Kriminoloogia Laboratooriumis tehtavat tööd.

KIRJANDUS

- Куль, И. Г., Сильдмяэ, И. Я., Хелемяэ, А. К., Ыйм, Х. Я. 1973. О разработке тезауруса юридических терминов для информационно-поисковой системы. — Правовая кибернетика, М., стр. 54—62.
- Михайлов, А. И., Черный, А. И., Гиляревский, Р. С. 1968. Основы информатики, М.
- Москович, В. А. 1971. Дистрибутивно-статистический метод построения тезаурусов: Современное состояние и перспективы, М.
- Шляхов, А. Р., Москвин, С. С. 1973. Актуальные вопросы совершенствования учета и поиска нормативных материалов. — Правовая кибернетика, М., стр. 22—34.
- Nigol, R. 1972. Juriidilise informatsiooni töötlemise automatiseeritud süsteemide loomisest lääneriikides. — Käsikiri TRU Kriminoloogia Laboratooriumis.
- Valge, J. 1972. Sõnadevaheliste semantiliste seoste kindlaksmääramine keelestatistika meetoditega. — Käsikiri TRU Kriminoloogia Laboratooriumis.
- Valge, J. 1973. Mõningaid probleeme tänapäeva teauruste loomisest teoorias ja praktikas. — Käsikiri TRU Kriminoloogia Laboratooriumis.

О ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ СОЗДАНИЯ ТЕЗАУРУСОВ

Ю. Валге

Резюме

Одновременно с быстрым увеличением количества научной и технической информации растет и значение тезаурусов.

При создании тезаурусов имеются некоторые общие тенденции, которые следует иметь в виду при создании каждого тезауруса.

Для иллюстрации проблем, связанных с созданием юридического тезауруса в Лаборатории криминологии ТГУ, в настоящей работе анализируются следующие вопросы:

- 1) основы разделения тезаурусов, задачи тезаурусов;
- 2) структура тезауруса;
- 3) объем тезауруса и образование его;
- 4) создание тезаурусов (где, кем и в какой области происходит создание тезаурусов);
- 5) координация создания тезаурусов;
- 6) юридический тезаурус, создаваемый в Лаборатории криминологии ТГУ.

SISUKORD — СОДЕРЖАНИЕ

K. Nigola. Kuritegude korduvusest, konkurentsist ja retsidivist Tartu linnas ja rajoonis	3
К. Нигола. К вопросу о повторности, совокупности и рецидиве преступлений в городе Тарту и Тартуском районе. <i>Резюме</i>	15
H. Tõnismägi. Eriti raskest tagajärjest vägistamisel	17
X. Тынимяги. Об особо тяжких последствиях изнасилования. <i>Резюме</i>	43
H. Saarsoo. Uurimistoimingu protsessuaalsest vormistamisest alaealiste kuriteoasjades	45
X. Саарсоо. Процессуальное оформление следственного действия по делам несовершеннолетних. <i>Резюме</i>	53
H. Lindmäe. Komplekseksperitiisi kasutamisevõimalustest uurimispraktikas	55
X. Линдмэе. О возможностях использования комплексной экспертизы в следственной практике. <i>Резюме</i>	66
E. Raska. Noorte kurjategijate sotsiaalsest orienteeritusest	68
Э. Раска. О социальной направленности молодых преступников. <i>Резюме</i>	95
H. Kings. Kuritegeliku käitumise prognoosimine Minnesota Multphasic Personality Inventory meetodil	97
X. Кингс. Применение теста MMPI при прогнозировании преступного поведения. <i>Резюме</i>	114
R. Nigol. Juriidilise informatsiooni töötlemise automatiseeritud süsteemide loomisest välismaal	116
P. Нигол. О создании автоматизированных систем обработки юридической информации за рубежом. <i>Резюме</i>	129
J. Valge. Tesaauruste loomise teooriast ja praktikast	130
Ю. Валге. О теории и практике создания тезаурусов. <i>Резюме</i>	139

Ученые записки
Тартуского государственного университета. Выпуск 356

ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ

XX

На эстонском и русском языках
Тартуский государственный университет, ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutavad toimetajad H. Kärtner ja H. Lindmäe
Korrektoirid V. Lang ja N. Tšikalova

Ladumisele antud 18. II 75. Trükkimisele antud 21. V 1975. Trükipoognaid 9,0 + 2 kleebist.
Arvestuspoognaid 9,17. Trükiarv 400. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2. 60×90. 1/16.
MB-05366. Tell. nr. 927. Hans Heidemanni nim. Trükikoda. ENSV Tartu, Ulikooli 1719. III.

Hind 92 kop.